

پژوهش‌های جامعه‌شناختی

سال هجدهم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۳

صاحب امتیاز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار

مدیر مسئول: دکتر سهیلا علیرضا نژاد

سر دبیر: دکتر سید محمد صادق مهدوی

مدیر داخلی: دکتر سروش فتحی

نظارت: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار

اعضای هیأت تحریر به:

دکتر باقر ساروخانی	استاد دانشگاه تهران
دکتر علی اکبر فرهنگی	استاد دانشگاه تهران
دکتر مهرداد نوابخش	استاد دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات
دکتر علیرضا کلدی	استاد دانشگاه توانبخشی و بهزیستی
دکتر خدیجه سفیری	استاد دانشگاه الزهرا
دکتر سیدمحمدصادق مهدوی	استاد دانشگاه شهید بهشتی
دکتر منصور وثوقی	استاد دانشگاه تهران
دکتر علیرضا محسنی تبریزی	استاد دانشگاه تهران
دکتر طاهره میرساردو	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار
دکتر سهیلا علیرضا نژاد	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار
دکتر سروش فتحی	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

همکاران علمی این شماره به ترتیب حروف الفبا:

دکتر فرح ترکمان، دکتر فروزنده جعفرزاده پور، دکتر علیرضا زارح، دکتر اسماعیل جهانبخش، دکتر حبیب‌الله کریمیان،

دکتر مهدی مختارپور، دکتر سعید معدنی، دکتر هوشنگ ظهیری، دکتر فاطمه پاکرو، دکتر الهام رحمت‌آبادی

نشانی دفتر مجله و مرکز پخش: گرمسار- صندوق پستی 144-35815 تلفن: 0232-4225009-12 داخلی 251

ناشر: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

پژوهش‌نامه علوم اجتماعی گرمسار به استناد شانزدهمین جلسه کمیسیون بررسی و تایید نشریات علمی دانشگاه آزاد اسلامی به شماره مجوز 87/162342 مورخ 1383/9/1 سازمان مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی به صورت فصلنامه منتشر و بر اساس رای پنجاه و نهمین جلسه کمیسیون مذکور مورخ 1388/8/4 از درجه علمی پژوهشی برخوردار است. و بر اساس نامه وزارت علوم تحقیقات و فن آوری به شماره 3/18/225786 مورخ 1391/11/29 عنوان مجله به پژوهش‌های جامعه‌شناختی تغییر یافت.

Website: journals.iau-garmsar.ac.ir

E-mail: sociological-research@iau-garmsar.ac.ir

مقالات این مجله به پایگاه استنادی علوم جهان اسلام ISC وارد می‌شود.

مقالات این مجله در پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی SID نمایه می‌شود.

الف) شرایط پذیرش مقاله

- ✓ مقاله ارسالی برای چاپ در فصلنامه دارای محتوای علمی و آکادمیک بوده، فقط جنبه پژوهشی داشته باشد و حاصل تحقیقات نویسنده/نویسندگان باشد.
- ✓ فصلنامه، مقالاتی را در دستور کار برای بررسی و نشر قرار خواهد داد که قبلاً در هیچ یک از نشریات داخلی و خارجی به چاپ نرسیده و تحت بررسی برای چاپ نیز نباشد. چنانچه نویسنده به هر دلیلی نسبت به چاپ مقاله ارسالی در دوشهریه اقدام نماید مسئولیت و عواقب ناشی از آن به عهده نویسنده بوده و هیچ گونه مسئولیتی در این باره برعهده مجله نخواهد بود. این مجله مقالات در موضوعات تخصصی علوم اجتماعی، جامعه شناسی و مسائل اجتماعی و فرهنگی را به چاپ می‌رساند. لازم است مقالات ارائه شده در عین علمی و تحقیقی بودن، ساده و روان بوده و قواعد نگارشی فصلنامه نیز در آن رعایت شده و فاقد غلط املائی باشند.
- ✓ مقاله‌هایی در اولویت چاپ قرار خواهند گرفت که در آنها به مقاله‌های چاپ شده در شمارگان قبلی فصلنامه پژوهش‌های جامعه شناختی استناد شده باشد.
- ✓ مسئولیت محتوای مقالات بر عهده نویسنده/نویسندگان است.
- ✓ کلیه مقالات ارسالی، اعم از مقالات دارای پذیرش یا مقالات رد شده؛ در آرشیو مجله نگهداری خواهد شد.

- ✓ آراء و نظرات مندرج در مقالات لزوماً مبین نظرات و آراء مجله نیست.
- ✓ هیأت تحریریه حق قبول یا رد، ویرایش، تلخیص و تنظیم مقالات را دارد.
- ✓ ترتیب تقدم و تأخر چاپ مقالات به ارزش علمی و یا شخصیت نویسندگان ارتباطی ندارد.
- ✓ محتوای مقاله باید با اهداف مجله متناسب باشد. تشخیص این مورد با هیأت تحریریه است.
- ✓ با توجه به سیاست‌های هیأت تحریریه، مجله از بررسی و چاپ مقالات ترجمه شده معذور است.

ج) راهنمای نگارش مقاله

- ✓ مقاله در ابعاد A4 فراهم شود. تعداد صفحات هر مقاله بین 22-15 صفحه در قطع وزیری با (فونت 12 B) Zar و (فونت 10 Time New Roman برای متن انگلیسی) در نرم افزار ورد 2003 تایپ شود و از طریق سایت مجله ارسال گردد.
- ✓ در تایپ متن مقالات فاصله بین کلمات «ها»، «می» و ضمائر از فعل و غیره از هم جدا شوند (مثل: می‌شود، شماره‌ها و رفته‌ایم) و هم‌چنین کلماتی که از دو قسمت تشکیل شده‌اند (مثل: صاحب نظران و...) رعایت شود. لازم است نویسندگان محترم به آیین نگارش فارسی توجه کافی داشته باشند. تمامی زیرنویس‌ها به ترتیب شماره درج شود. همچنین منابع ارجاع داده شده در داخل متن (استناد درون متنی) منابع در آخر مقاله و بر اساس APA به صورت القابیی و بدون شماره گذاری یا علامت در کنار منبع با فونت 10 B zar درج شود.

✓ ارجاع به مقالات مرتبط و منتشر شده در شماره های چاپ شده مجله تشویق مدنظر قرار گیرد.

✓ صفحه عنوان: در صفحه اول، عنوان کامل مقاله؛ نام و نام خانوادگی نویسنده یا نویسندگان، مرتبه علمی و گروه آموزشی دانشگاه هم به فارسی و هم به انگلیسی زیر عنوان آورده شود. مسئولیت صحت اسامی نویسندگان به انگلیسی به عهده نویسنده / نویسندگان است. چنانچه نویسندگان بیش از دو نفر باشند فرد پاسخ گوی مکاتبات مقاله (نویسنده مسئول) و پست الکترونیک وی باید در زیر نویس مشخص گردد. اعلام رشته تحصیلی نویسنده یا نویسندگان و سمتهای آکادمیک آنها در قسمت نویسندگان در سامانه فصلنامه الزامی است. لازم است شماره ORCID نویسندگان در صفحه مشخصات و همچنین در فایل های ارسالی در فایل نویسندگان درج شود.

✓ چکیده مقاله: چکیده مقاله باید حداکثر در 300 کلمه به دو زبان انگلیسی و فارسی تهیه شود. چکیده لازم است معرف مناسبی برای مقاله بوده و همچنین واژه گان کلیدی در پایان آن درج شود.

✓ متن: چارچوب مقاله باید شامل چکیده (در صفحه اول مقاله)، مقدمه (طرح مساله، اهمیت و ضرورت مساله و هدف، ادبیات تحقیق و چهارچوب نظری) روش شناسی، یافته ها، بحث و نتیجه گیری و منابع باشد.

✓ عنوان جدول در بالا و عنوان شکل در زیر آن نوشته شود. از عنوان هایی مثل نمودار، عکس و نقشه استفاده نشود و فقط از کلمه شکل استفاده نمایند. همه اعداد، واحدها و مقیاس ها در تمام قسمت های مقاله باید به فارسی باشد.

✓ فایل هر شکل، علاوه بر آمدن در متن به صورت جداگانه و با پسوند JPG و با کیفیت حداقل 300 dpi به همراه مقاله در سامانه فصلنامه بارگذاری شوند. برای چاپ ممکن است شکل ها کوچکتر شوند، لذا نوشته ها و اعداد روی شکل ها درشت و کاملاً خوانا باشند.

✓ نحوه ترتیب و ویرایش منابع طبق دستور زیر اعمال گردد:

• الف) ارجاعات داخل متن با ذکر نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار : شماره صفحه و در داخل پرانتز آورده شون. به طور مثال: (و ثوقی، 1384: 35) و (Giddens, 2003: 143).

• ب) اطلاعات کتاب شناسی به ترتیب حروف الفبا و با رعایت نکات زیر به فارسی یا زبان دیگر آورده می شوند.

• کتاب با یک نویسنده: نام خانوادگی، نام. سال انتشار. عنوان. محل نشر: ناشر.

• کتاب با بیش از یک نویسنده: نام خانوادگی، نام و نام و نام خانوادگی همکار(ان). سال انتشار. عنوان. محل نشر: ناشر.

• ترجمه کتاب: نام خانوادگی نویسنده، نام. سال انتشار. عنوان. نام و نام خانوادگی مترجم. محل نشر: ناشر.

• مقاله با یک نویسنده: نام خانوادگی، نام. سال انتشار. "عنوان." نام نشریه، دوره، شماره: صفحه شروع و پایان مقاله.

- مقاله با بیش از یک نویسنده: نام خانوادگی، نام و نام و نام خانوادگی همکار(ان). سال انتشار. "عنوان." نام نشریه، دوره، شماره: صفحه شروع و پایان مقاله.
  - مقاله در مجموعه مقالات: نام خانوادگی، نام. سال انتشار. "عنوان مقاله." صفحه شروع و پایان مقاله در نام مجموعه مقالات، نام و نام خانوادگی گردآورنده(گان). محل نشر: ناشر.
  - چکیده مقاله: نام خانوادگی، نام. سال انتشار. "عنوان." نام نشریه. محل نشر: ناشر.
  - گزارش: نام مؤسسه. سال انتشار. عنوان. نام تهیه کننده. محل نشر: ناشر.
  - پایان نامه: نام خانوادگی، نام. سال انتشار. عنوان. پایان نامه دکتری / کارشناسی ارشد. نام دانشگاه.
  - روزنامه، خبرنامه: نام خانوادگی، نام. سال، ماه و روز انتشار. "عنوان." نام روزنامه / خبرنامه. محل نشر.
  - پایگاه اطلاعاتی اینترنت: نام خانوادگی، نام. سال، ماه. عنوان. آدرس پایگاه اطلاعاتی اینترنت.
  - منابع بدون شماره یا علامت و بدون بلد شدن به ترتیب حروف الفبا آورده شوند.
- سایر شرایط ساختاری نگارش مقاله در فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشهای جامعه شناختی

توضیحات	شرایط		عناوین
	Font Size	Font	
	12	B Zar	اندازه و فونت متن
	9	B Zar	اندازه و فونت ارجاعات(رفرنس) داخل متن
	12	B Zar Bold	اندازه و فونت تیر عنوان مقاله
	10	Bkoodak	نام و نام خانوادگی و سمت آکادمیک نویسندگان
	12	B Zar Bold	اندازه و فونت سر تیر های مقاله
	10	B Zar Bold	اندازه و فونت متن چکیده
	9	B Zar	عناوین جداول
	8	B Zar	متن و داده های داخل جداول بصورت فارسی باشد
	10	B Zar	منابع
	10	Times New Roman	کلیه اصطلاحات و متن انگلیسی
	10	Times New Roman Bold	عنوان مقاله به انگلیسی
	10	Times New Roman	متن چکیده انگلیسی

فهرست مطالب

- ۱ تحلیل جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی=اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد
حمیدرضا یزدانی، باقر ساروخانی*، منصور وثوقی
- ۴۲ شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تاثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش
ساره اسداللهی، سیداحسان امیرحسینی*، سردار محمدی، ولی نوذری
- ۶۱ نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران
محمدعلی قزلسفلو، حسین دهقان*، فیض‌اله نوری
- ۸۶ مطالعه‌ی مسأله‌ی زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد
اصغر محمدی، سحر حیدری*
- ۱۱۷ بررسی جامعه‌شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین
سید مصطفی موسوی، غلامرضا جعفری‌نیا*، حبیب پاسالرزاده
- ۱۵۹ مطالعه عوامل موثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب
محسن نیازی*، زهرا حیدری

DOI: [10.71854/soc.2025-182993](https://doi.org/10.71854/soc.2025-182993)

Sociological analysis of economic-social state and relapse.

Hamid Reza Yazdani [0000-0001-7451-7625](https://orcid.org/0000-0001-7451-7625)

Ph.D.Candidate of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran,
Iran

Bagher Sarookhani¹ [0009-0007-4684-3221](https://orcid.org/0009-0007-4684-3221)

Professor of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Mansour Vosooghi [0000-0001-8384-0600](https://orcid.org/0000-0001-8384-0600)

Professor of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Abstract: "The importance of The socio-economic state in the lives of the addicted people, especially in the process of quitting and relapse, is worth noting..This research, which is a part of a study on social factors on relapse, is a sociological explanation of the role of the economic-social state and relapse.The research was conducted using a qualitative approach with a grounded theory method, the participating community of drug addicts with a history of relapse was selected using a targeted sampling method, and data collection was done through a semi-structured interview. Interviews were conducted with 21 of these people, and data analysis started at the same time as data collection and continued until the theoretical saturation stage was reached. Finally, the concept of failure to rebuild and restore the economic-social state was chosen as the main phenomenon that covered other subcategories. The result of this research showed that the issue of rebuilding the economic state, as well as recovering the social state plays a significant role in relapse, and the lack of attention to this issue has put people under a double pressure to solve this problem in the post-quit period, and failure in this direction leads to the tendency of people to drug use again in the form of soothing and relief use. and then relapse occurs".

Key words: relapse, economic state, social state, addiction

---

¹ Corresponding Author: b.saroukhani@yahoo.com

2... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

حمید رضا یزدانی

دانشجوی دکتری رشته جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

باقر ساروخانی²

استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

منصور وثوقی

استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۶/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۲۰

چکیده:

اهمیت پایگاه اقتصادی- اجتماعی در زندگی افراد درگیر اعتیاد به خصوص در فرایند ترک و بازگشت به اعتیاد، شایان توجه است. این افراد بعد از ترک، برای بازگشت به زیست اجتماعی نیاز به بازسازی و کسب پایگاه اقتصادی- اجتماعی دارند تا بتوانند در فرایند هم‌کنشی اجتماعی، مورد پذیرش قرار گیرند. این پژوهش که بخشی از یک مطالعه در باره عوامل اجتماعی مؤثر بر بازگشت به اعتیاد است، به تبیین نقش جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی در بازگشت به اعتیاد می‌پردازد. این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تئوری زمینه‌ای انجام گرفته، جامعه مشارکت‌کننده آن از میان افراد معتاد دارای سابقه بازگشت به اعتیاد با استفاده از روش نمونه‌گیری هدف‌مند انتخاب شده‌است و گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با 21 نفر از این افراد صورت گرفت و تجزیه و تحلیل داده‌ها هم‌زمان شروع شد و تا رسیدن به مرحله اشباع نظری ادامه یافت. در نهایت مفهوم ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی- اجتماعی به‌عنوان پدیده اصلی انتخاب شد و سایر مقولات جزئی مانند: پنج مؤلفه در شرایط زمینه‌ای، چهار مؤلفه عوامل علی، سه مؤلفه به‌عنوان شرایط مداخله‌گر، چهار مؤلفه در بخش راهبردها و هشت مؤلفه به‌عنوان پیامدهای ناشی از پدیده را پوشش می‌دهد. نتیجه این پژوهش نشان داد که بازسازی پایگاه اقتصادی و بازیابی پایگاه اجتماعی نقش به‌سزایی در جلوگیری از بازگشت به اعتیاد دارد. عدم توجه به این عوامل، افراد را در دوران پس از ترک در فشار مضاعفی قرار می‌دهد و ناکامی در این مسیر، گرایش به مصرف مجدد از نوع مصرف تسکینی و مصرف خلاصی را به دنبال دارد و در ادامه منجر به بازگشت به اعتیاد می‌شود.

واژگان کلیدی: بازگشت به اعتیاد، پایگاه اقتصادی، پایگاه اجتماعی، اعتیاد،

---

² نویسنده مسئول: Email: b.saroukhani@yahoo.com

بیان مسأله

اعتیاد به مواد مخدر در زمره‌ی مهم‌ترین مسائل اجتماعی بسیاری از جوامع، از جمله جامعه ایران است، که پیامدهای فردی، خانوادگی و اجتماعی متعددی را ایجاد کرده‌است. بخش مهمی از مشکلات و پیامدهای اعتیاد ناشی از مصرف مجدد افراد پس از ترک است که، علی‌رغم تلاش‌های فراوان در زمینه درمان و ترک اعتیاد، هم‌چنان به‌عنوان یک معضل مهم در این حوزه در نظر گرفته می‌شود. «بازگشت به اعتیاد یکی از جنبه‌های مهم است که پس از دوره‌ای از قطع مصرف و تلاش‌های بازدارنده، بروز می‌کند و یکی از بحرانی‌ترین پدیده‌ها در مباحث اعتیاد به‌شمار می‌رود. این موضوع نه‌تنها برای پژوهشگران حائز اهمیت است، بلکه یکی از عوامل ناامیدی در میان افرادی است که در تلاش برای ترک انواع اعتیاد هستند» (شکری و دیگران ۱۳۹۵). نکته‌ای که اهمیت این موضوع را بیشتر می‌کند، آمار بالای بازگشت به اعتیاد است؛ به این معنا که افراد پس از گذراندن دوران ترک و گذار از فرایند درمان، بعد از مدتی به مصرف مجدد بازگشته و گاه با شدت بیشتری درگیر اعتیاد می‌شوند. «بیشتر سوء مصرف کنندگان مواد پس از سم زدایی و ورود به درمان‌های توان‌بخشی، طی ۹۰ روز پس از شروع درمان، مجدداً به مصرف مواد می‌پردازند» (حاجت‌اقایی و دیگران ۱۳۹۳). «آمارها نشان دهنده درصد بالای بازگشت به اعتیاد بعد از ترک در افراد معتاد است. به‌طوری که حدود ۲۰ تا ۸۰ درصد از معتادان ظرف یک سال اول درمان اعتیاد، دچار بازگشت به اعتیاد می‌شوند» (شکری و دیگران، ۱۳۹۳).

«تحقیقات انجام شده در داخل کشور نیز رقم بازگشت به مصرف را معادل ۸۰ تا ۸۷ درصد ذکر کرده‌اند و در تحلیل‌های آماری بیشترین بازگشت مربوط به ۶ ماه اول بوده است.» (قادری و دیگران

4.... تحلیل جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

آمار بالای بازگشت به اعتیاد در افراد بعد از ترک، از نکات قابل تأمل این حوزه می‌باشد. چرا که علاوه بر ناکارآمد جلوه دادن درمان‌های حوزه اعتیاد، پیامدهای فردی و اجتماعی خاص خود را نیز داراست. حل یا کاهش مشکلات حوزه اعتیاد تا حدود زیادی نیازمند بررسی‌های دقیق و علمی کارشناسان و پژوهش‌گران این حوزه است. نیازی که علی‌رغم پژوهش‌ها و تلاش‌های فراوان، همچنان بی‌پاسخ مانده‌است، به عبارت بهتر، نتوانسته پاسخ مطلوبی برای حل این مسأله ارائه کند. از آنجا که پدیده‌های اجتماعی با انسان سرو کار دارند و انسان موجودی چندساحتی، دارای آگاهی، بینش، در حال تغییر و در عین حال اجتماعی است، بررسی این پدیده‌ها باید بسیار دقیق و متناسب باشد. هر چند مسأله بازگشت به اعتیاد در نگاه اول یک مشکل فردی به نظر می‌رسد، ولی بدون شک نمی‌تواند متأثر از عوامل اجتماعی نباشد. بازگشت به اعتیاد یک اقدام فردی است نه یک مشکل صرفاً فردی، و نباید از ریشه‌ها و عوامل اجتماعی مؤثر بر این پدیده غافل شویم. چرا که هیچ پدیده‌ای به یکباره اتفاق نمی‌افتد و به تبع آن نیز به سرعت از بین نمی‌رود. پدیده‌های اجتماعی دارای ریشه‌های اجتماعی، عوامل اجتماعی و پیامدهای اجتماعی دارند و البته اگر دقیق مورد توجه و بررسی قرار گیرند، نیاز به درمان‌های اجتماعی هم دارند. در این میان موضوع پایگاه اقتصادی- اجتماعی افراد، نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند، به گونه‌ای که از عوامل کلیدی برای اتصال و بازپیوند افراد به خانواده و جامعه پس از ترک است. «درک تمامی عوامل زمینه‌ای موجب می‌شود تا روند پیشگیری، شناسایی، درمان و پیگیری به‌طور هدفمند طرح‌ریزی شود» (احمدی و دیگران ۱۳۹۹).

درست است که فرد معتاد دارای مسائل فردی است، ولی نباید از نقش عوامل اجتماعی، خصوصاً موضوع قابل بحث یعنی پایگاه اقتصادی- اجتماعی، در راه اندازی و تشدید بازگشت به اعتیاد غافل شویم، چرا که فرد معتاد بعد از ترک، نیاز به ورود به خانواده و جامعه دارد تا بتواند به زیست اجتماعی سالم بعد از ترک ادامه دهد. یکی از موضوعات مهم در این زمینه برخورداری از پایگاه اقتصادی مناسب جهت تأمین نیازهای مالی و اقتصادی خود و خانواده است. در کنار آن پایگاه اجتماعی مناسب و مقبول در خانواده و جامعه هم اهمیتی به مراتب مهم‌تر دارد، چرا که فرد، نیاز به پذیرفته شدن در خانواده و جامعه

5.....

دارد تا در این هم‌کنشی احساس وجود و حضور کرده و به برقراری رابطه در خانواده و جامعه بپردازد. از طرفی پایگاه اجتماعی مقبول بر موفقیت فرد در کسب پایگاه اقتصادی بسیار تأثیر می‌گذارد. چنانچه فرد، موقعیت و جایگاه اجتماعی مورد قبولی در جامعه نداشته باشد، ورود او به عرصه کار و شغل و کسب درآمد، برای تأمین نیازهای مالی و زیست سالم پس از ترک، بسیار دشوار خواهد شد. به هر حال فرد نیاز به زیست اجتماعی دارد و باید نیازهای زیستی‌اش در فرایند هم‌کنشی اجتماعی تأمین شود. همان‌طور که فرد در جامعه زندگی می‌کند و نسبت به آن وظایف و مسئولیت‌هایی دارد، جامعه هم باید شرایط زندگی و تأمین نیازهای اساسی را برای افراد جامعه فراهم نماید. به‌خصوص افراد معتاد که بعد از ترک نیاز به حمایت و همراهی بیشتری دارند. «ویر پایگاه را برآوردی مثبت یا منفی از احترام یا پرستیژ پذیرفته شده از سوی افراد یا موقعیت‌ها تعریف کرده است. پایگاه، بازتاب دهنده عواملی هم‌چون منشأ خانوادگی رفتار، تحصیلات و ویژگی‌های مشابه است که دست‌یابی به آن‌ها یا از دست‌دادنشان، سخت‌تر از به‌دست آوردن یا از دست دادن ثروت اقتصادی است» (کوئن، ۱۳۷۳: ۲۴۵). فرد بعد از ترک نیاز به ترمیم موقعیت اقتصادی و اجتماعی خود در خانواده و جامعه دارد که گاه به دلیل مسائل گذشته، دستیابی به موقعیت شغلی و حل مسأله اقتصادی برای او چندان راحت نیست. او نیاز به حمایت اجتماعی دارد و چنانچه از این مهم محروم بماند، به‌عنوان یک انسان و موجودی اجتماعی، بخش مهمی از نیازهایش بی‌پاسخ می‌ماند و طبعاً نسبت به این مسأله کنش‌هایی اتخاذ خواهد کرد، که محتمل‌ترین آن، بازگشت مجدد به دنیای اعتیاد و مصرف مواد مخدر است. اغلب در تبیین‌های موجود در مورد ماهیت بازگشت به اعتیاد، به نقش اجتماعی موضوع به اندازه کافی توجه نمی‌شود، حال آن‌که فهم دقیق‌تر از ماهیت اجتماعی بودن انسان، پرداختن به مسأله را در این حوزه راحت‌تر خواهد کرد. فرد بعد از ترک، در یک جدال نابرابر قرار دارد. از یک طرف برای مشکل اقتصادی نیاز به حمایت اجتماعی دارد و از طرفی برای پذیرفته شدن و کسب حمایت اجتماعی، نیاز به کسب و بازسازی پایگاه اقتصادی دارد. گذر از این شرایط و فائق آمدن بر آن به تنهایی ممکن نیست، و نیاز به همراهی خانواده و جامعه دارد. «پایگاه را می‌توان مجموعه منابع بالفعل و بالقوه‌ای تعریف کرد که با در اختیار داشتن آن‌ها، کنشگر اجتماعی می‌تواند نقش‌هایش را درون طیفی

6.... تحلیل جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

از صورت‌های اصیل ایفا کند، اما رابطه نقش و پایگاه یک‌جانبه نیست. پایگاه برای کنشگر، علاوه بر منبع ایفای نقش‌هایش، تصویب شیوه ایفای آن‌ها نیز هست. این تصویب می‌تواند مثبت یا منفی باشد.» (بودون، ۱۳۸۵: ۱۲۷).

با توجه به اهمیت موضوع، این مطالعه در صدد تبیین جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی افراد معتاد بعد از ترک است، تا از طریق کشف و استخراج بستر و زمینه‌های این پدیده و همچنین راهبردها و پیامدهای متأثر از آن و ارائه آن‌ها در قالب یک مدل پارادایمی، فهم و تبیین بهتری از پدیده ارائه دهد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

مسئله بازگشت به اعتیاد، به‌خصوص بازگشت‌های مکرر، بسیار مهم و حائز اهمیت است. «در بهترین شرایط و بهترین درمان‌ها، ۹۵ درصد معتادان شش ماه پس از ترک، دوباره به چرخه اعتیاد بازگشته‌اند و 5 درصد باقیمانده نیز در یکی دو سال آینده به این چرخه باز خواهند گشت» (جنابادی و دیگران، ۱۳۹۴). آثار منفی و زیان بار پدیده بازگشت به اعتیاد بر فرد، خانواده و جامعه، اهمیت پرداختن به این مسئله را دوچندان می‌کند. چراکه این مسئله، علاوه بر هدر دادن هزینه‌های درمان، عوارض روحی و روانی شدیدی بر فرد و جامعه به جا می‌گذارد. عمده پیامدهای مربوط به اعتیاد، در فرایند بازگشت به اعتیاد و به‌ویژه بازگشت‌های متوالی و مکرر رخ می‌دهد. تا زمانی که فرد دچار اعتیاد، اقدام به ترک نکند، صرفاً بر چسب معتاد را با خود حمل می‌کند و خانواده و اطرافیان در جستجوی راه‌هایی برای درمان و ترک او خواهند بود. ولی هنگامی که اقدام به ترک می‌کند و بعد از مدتی مصرف را از سر می‌گیرد و به عبارتی بازگشت اتفاق می‌افتد، مسائل و پیامدهای عمده خانوادگی و اجتماعی ظاهر می‌شوند. اگر قبول کرده‌ایم که اعتیاد از مرحله یک مشکل فردی و روان‌شناختی صرف عبور کرده‌است و تبدیل به یک معضل با عوارض و پیامدهای اجتماعی شده‌است، باید بپذیریم، یک پدیده اجتماعی عوامل و دلایل اجتماعی نیز دارد. عدم توجه به عوامل اجتماعی منجر به بازگشت، به ناکامی در درمان اعتیاد و همچنین تشدید پیامدهای اجتماعی این حوزه منجر می‌شود. همچنین به‌جای توجه و بررسی این عوامل، عموماً شروع به سرزنش کردن قربانی می‌کنند و او را در سیکل معیوب ترک، مصرف، ترک قرار می‌دهند. به‌طوری‌که در هر مرحله از تکرار بازگشت به اعتیاد، عوارض و پیامدهای اجتماعی شدیدتری رخ می‌دهد. یکی از عوامل مهم اجتماعی در این زمینه، پایگاه اقتصادی- اجتماعی افراد بعد از ترک است. افراد معتاد غالباً به دلیل دوران اعتیاد و مسائلی

7.....

که در گذشته داشته‌اند، از پایگاه اجتماعی خوبی برخوردار نیستند و موقعیت اقتصادی درخور توجهی ندارند، حال آن‌که این مهم برای ترمیم و بازسازی فرد بعد از ترک و ورود او به زیست‌اجتماعی، ضروری است. چنان‌چه به این امر توجه نشود و یا صرفاً یک مسأله فردی قلمداد شود، علاوه بر ناکامی در درمان اعتیاد و رخ دادن بازگشت‌های مکرر به اعتیاد، پیامدهای خانوادگی و اجتماعی سنگین‌تری نیز در پی خواهد داشت. حال آن‌که توجه مناسب به نقش عوامل اجتماعی و تاثیر پایگاه اقتصادی- اجتماعی، ابعاد بازگشت به اعتیاد را روشن‌تر خواهد کرد و از طریق مداخله و درمان مبتنی بر نقش عوامل اجتماعی، می‌توانیم شاهد کاهش هر چه بیشتر آمار بازگشت به اعتیاد باشیم.

اهداف پژوهش

هدف اصلی

- تحلیل جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و بازگشت به اعتیاد.

اهداف فرعی

- شناخت نقش پایگاه اقتصادی افراد معتاد بعد از ترک و بازگشت به اعتیاد.
- شناخت مؤلفه‌های زمینه‌ای، علی و مداخله‌گر در پدیده پایگاه اقتصادی- اجتماعی.
- شناخت راهبردها و پیامدهای ناشی از پایگاه اقتصادی- اجتماعی.

پیشینه پژوهش

یازرلو (۱۴۰۱) در تحقیقی با عنوان « تحلیل جامعه‌شناختی گرایش به اعتیاد و تاثیر آن بر سلامت اجتماعی»، به موضوع عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد و ارائه تحلیلی جامعه‌شناختی از گرایش به مواد مخدر و در نهایت، بررسی تاثیر مسأله اعتیاد بر سلامت اجتماعی پرداخت و به این نتیجه رسید که متغیر پایگاه اقتصادی- اجتماعی، میزان ارتباط با دوستان بزه‌کار و میزان احساس انومی، بیشترین سهم را در تبیین متغیر وابسته یعنی گرایش به اعتیاد دارند.

رنجبر (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان « شناخت عوامل اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر اعتیاد»، به موضوع تاثیر عوامل اجتماعی و پایگاه اقتصادی- اجتماعی مؤثر بر اعتیاد در افراد معتاد مراجعه‌کننده

8.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

به کلینیک‌های ترک اعتیاد پرداخت و به این نتیجه رسید که بین پایگاه اجتماعی- اقتصادی افراد با اعتیاد، همبستگی معنا دار وجود دارد و امکان ابتلا به اعتیاد، وابسته به عوامل اجتماعی و پایگاه اقتصادی- اجتماعی افراد است.

خمرنیا و پیوند (۱۳۹۶) در تحقیقی با «عنوان علل بازگشت به اعتیاد به مواد مخدر و راهکارهای پیشنهادی»، به این موضوع به روش کیفی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که ۵ مضمون اصلی «خانواده و عوامل اجتماعی، کمپ، عوامل فردی و جنسی، عوامل اقتصادی، مسائل درمانی» و ۲۶ مضمون فرعی در زمینه علل بازگشت مؤثر هستند. اکثر شرکت کنندگان، اختلافات خانوادگی، شرایط بد کمپ، بیکاری و وسوسه فردی را از علل اصلی بازگشت به اعتیاد می‌دانستند. ازدیدگاه افراد مورد مطالعه، انتخاب کمپ ترک اعتیاد مناسب، حمایت و نظارت بیشتر خانواده، عدم تنبیه توسط خانواده، حمایت عاطفی، تغذیه‌ای و شغلی پس از ترک، از مهم‌ترین راهکارها برای پیشگیری از بازگشت به مواد مخدر بود.

نیک منش و همکاران (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «نقش باورهای خودکارآمدی و حمایت اجتماعی در پیش بینی بازگشت به اعتیاد»، به موضوع بررسی نقش باورهای خودکارآمدی و حمایت اجتماعی در پیش بینی بازگشت به اعتیاد با روش علی مقایسه‌ای پرداختند و به این نتیجه رسیدند که تفاوت معناداری بین شرکت کنندگان بدون بازگشت و شرکت کنندگان با بازگشت به اعتیاد، از نظر «باورهای خودکارآمدی و حمایت اجتماعی»، وجود دارد و متغیر باورهای خودکارآمدی و حمایت اجتماعی، بهترین پیش‌بینی کننده بازگشت به اعتیاد بودند.

شرق و همکاران (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر بازگشت به اعتیاد از دیدگاه معتادین مراجعه کننده به مراکز ترک اعتیاد»، به روش توصیفی به موضوع بازگشت به اعتیاد از دیدگاه معتادان پرداختند و بر اساس یافته‌های پژوهش، به این نتیجه رسیدند که برای روی آوردن مجدد به اعتیاد، تنها وجود یک عامل کافی نیست، بلکه مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی - اقتصادی با نسبت‌های متفاوت، باعث روی آوردن مجدد به اعتیاد می‌شود که بیانگر نیاز به طراحی

مطالعاتی با تمرکز بر روی علل بازگشت به اعتیاد و راهکارهای جلوگیری از آن به‌عنوان مشکل اصلی وابستگی به مواد است.

هایان شیونگ و جیدونگ جیا^۳ (2018) در تحقیقی با عنوان «حمایت اجتماعی موقعیتی و بازگشت به اعتیاد»، به موضوع بررسی اثر حمایت اجتماعی موقعیتی از سوء مصرف کنندگان مواد مخدر در دوره توان‌بخشی اجباری و برآورد اولیه‌ای از رابطه بین حمایت اجتماعی و بازگشت به اعتیاد پرداختند و به این نتیجه رسیدند که با کنترل برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی و متغیرهای مرتبط با ریسک، نوع خاصی از حمایت اجتماعی خارجی، خطر بازگشت به اعتیاد کمتر را پیش‌بینی می‌کند.

دیلی^۴ (2013) در تحقیقی با عنوان «جنبه‌های خانوادگی و اجتماعی اختلالات مربوط به استعمال مواد و درمان آن»، به موضوع تأثیر اختلالات ناشی از مصرف، بر مشکلات خانوادگی و اجتماعی و نیازهای درمانی آن در مسیر بهبودی افراد و مداخلات فردی، گروهی و خانوادگی برای مقابله با این اختلالات، برای افراد و خانواده‌هایشان پرداخت و به این نتیجه رسید که اختلالات مربوط به استعمال مواد مخدر، به مشکلات اجتماعی و خانوادگی بسیاری مرتبط است. این مشکلات موجب ایجاد چالش‌هایی برای درمان و یا بهبود اعضای دارای این اختلال و نیز برای خانواده و جامعه می‌شود. درمان‌ها و مداخلات اثربخش بسیار و نیز برنامه‌های حمایت متقابل بسیاری برای کمک به افراد دارای این اختلالات و نیز برای خانواده‌هایشان وجود دارد.

ادبیات پژوهش

نظریه‌ها درباره بازگشت به اعتیاد

درنگاه به علل بازگشت به اعتیاد، رویکردها و نظریات مختلفی طراحی و ارائه شده‌است. برخی بارویکرد فشارهای ساختاری، بازگشت به اعتیاد را نتیجه ادامه شرایطی در جامعه می‌دانند که ابتدا باعث ارتکاب اولیه اعتیاد شده و بعد از ترک اعتیاد و خروج از اعتیاد هنوز ادامه دارد و به عواملی مانند فقر، بیکاری،

---

³. Haiyan Xiong and Jidong Jia

⁴. Daley

10.... تحلیل جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

بی‌نظمی، آشفتگی اجتماعی و امثال آن اشاره می‌کنند. در این صورت وضعیت ساختاری جامعه سبب بازگشت به اعتیاد در معتادان به اعتیاد می‌شود. لذا برخی پژوهشگران، به نقش عوامل ساختاری در تکرار اعتیاد اشاره دارند.

برخی بر نقش کنترل اجتماعی تأکید دارند و رفتارهای انحرافی را نتیجه ضعف یا عدم کنترل از سوی خانواده و جامعه می‌دانند. چرا که اعتقاد دارند افراد به طور طبیعی گرایش به کج رفتاری دارند و چیزی که می‌تواند در پیشگیری از این رفتارها مؤثر واقع شود، کنترل‌های اجتماعی از سوی نهادهای مربوطه است.

عده‌ای با اشاره به نقش یادگیری اجتماعی، معتقدند رفتارهای انحرافی نتیجه یادگیری از طریق ارتباط با همسالان و هم‌گروهی‌ها است. و تأکید بر پیوندهای سالم در کاهش کج رفتاری دارند. رویکرد کنش متقابل هم، به تعاملات و کنش متقابل افراد و تأثیر و تأثر آن‌ها بر یکدیگر اشاره دارد. این که افراد در نتیجه تعاملات و کنش‌های خود چگونه تحت تأثیر، نه تعیین قرار می‌گیرند.

نظریه‌های فشار ساختاری

«مرتن، آنومی یا بی‌هنجاری را به فشاری اطلاق می‌کند که وقتی هنجارهای پذیرفته شده با واقعیت‌های اجتماعی درستی‌زند، بر افراد وارد می‌آید. در واقع این نظریه، انحراف را نتیجه فشارهای ساختاری می‌داند که به مردم وارد می‌شود. نظریه فشار ساختاری مرتن، بر این باور است که برای این انحراف پیش می‌آید که، جامعه دستیابی به برخی اهداف را تشویق می‌کند ولی وسایل ضروری برای رسیدن به آن‌ها را در اختیار همه اعضای جامعه قرار نمی‌دهد. در نتیجه برخی افراد یا باید هدف‌های خاصی را برای خود برگزینند و یا باید برای رسیدن به هدف‌هایی که فرهنگ جامعه تجویز کرده‌است، وسایل نامشروعی به کار ببرند (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۲۹).

نظریه کنترل اجتماعی

«نظریه کنترل اجتماعی نیز در تبیین کج رفتاری‌های اجتماعی، از نظریه‌های با نفوذ حوزه جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی و جرم است. این نظریه، علت اصلی کج رفتاری را نبود کنترل اجتماعی می‌داند.

فرض اصلی این است که افراد به طور طبیعی تمایل به کج‌رفتاری دارند و اگر تحت کنترل قرار نگیرند، چنین می‌کنند» (سروستانی، ۱۳۹۰: ۵۱).

نظریه پیوند اجتماعی هیرشی

«تراویس هیرشی، پایه‌گذار نظریه پیوند اجتماعی است. او بر این باور است که کج‌رفتاری زمانی روی می‌دهد که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف یا گسسته گردد. او چهار عنصر اصلی دلبستگی، سرسپردگی (تعهد)، درگیری (مشارکت) و ایمان را باعث پیوند بین فرد و جامعه می‌داند» (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۳۸).

بریتویت و شرمنده‌سازی

«جان بریتویت، هم‌مثل هیرشی علت وجود هم‌نوایی در جامعه را کنترل رفتار افراد توسط عوامل مختلف می‌داند. با این تفاوت که، هیرشی شیوه این کنترل را پیوند فرد با جامعه می‌داند در حالی که بریتویت از کنترل افراد توسط جامعه، از طریق شرمنده‌سازی متخلف بحث می‌کند. به نظر وی، شرمنده‌سازی نوعی ابراز عدم تأیید اجتماعی نسبت به رفتاری خاص برای تحریک ندامت در شخص خلاف‌کار است. بریتویت از دو نوع شرمنده‌سازی صحبت می‌کند:

1. شرمنده‌سازی جداکننده که، طی آن کج‌رفتار معجزات، بدنام، طرد و در نتیجه از جامعه هم‌نویان تبعید می‌شود.
2. شرمنده‌سازی پیونددهنده که ضمن اعلام درک احساس کج‌رفتار و نادیده گرفتن تخلف وی و حتی ابراز احترام به او، نوعی احساس تقصیر در او ایجاد کرده، [فرض شده که] در نهایت او را از ادامه کج‌رفتاری باز می‌دارد و از بازگشت او به جمع هم‌نویان استقبال می‌کند» (سروستانی، ۱۳۹۰: ۵۳-۵۴).

نظریه همبستگی اجتماعی

به اعتقاد دورکیم، اگر در جامعه‌ای «همبستگی اجتماعی» یعنی نیروی کششی که افراد یک جامعه را به هم پیوند می‌دهد قوی باشد، اعضای آن احتمالاً با هنجارهای اجتماعی و ارزش‌ها هم‌نوا می‌شوند. ولی اگر در جامعه‌ای همبستگی اجتماعی ضعیف باشد، ممکن است مردم به سوی رفتار مجرمانه کشیده شوند. به بیان دیگر، افرادی که با اجتماع خود، همبستگی دارند تمایل به تبعیت از مقررات آن را نیز دارند؛ در حالی که کسانی که از اجتماع بریده‌اند، ممکن است تمایل به نقض آن مقررات داشته باشند. بنابراین

12.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

کجروی‌ها و نوع کنترل اجتماعی با توجه به ساختار جامعه، شکل حکومت، فرهنگ و نهادهای اجتماعی متفاوت است. در یک جامعه بسته روستایی که همه اعضا آن همدیگر را می‌شناسند و روابط بر اساس احترام است و کوچک‌ترها تحت کنترل بزرگ‌ترها، یا به عبارتی ریش سفیدان، هستند؛ اعضای جامعه برای آن که انگشت‌نما نشوند و از جامعه آن‌ها را طرد نکند، کم‌تر به کجروی روی می‌آورند. از این رو افراد سعی می‌کنند در چارچوب سنت و فرهنگ جامعه خود زندگی کنند، زیرا در این گونه جوامع، نگاه ریش سفیدان به فرد خاطی سنگین‌تر از چند سال زندان است. اما شکل «کنترل اجتماعی» در جوامع باز مثل شهرها متفاوت است. در شهر، خانواده کوچک‌تر شده و اعضایش به خاطر مشکلات اقتصادی و شغلی و درگیر شدن با زندگی ماشینی، کم‌تر همدیگر را می‌بینند. به همین دلیل در آن‌جا قانون و مقررات، کنترل‌کننده رفتار اجتماعی است» (ستوده، ۱۳۸۹: ۱۳۴-۱۳۵).

نظریه‌های یادگیری اجتماعی

«مجموع صاحب‌نظرانی که موضوع یادگیری اجتماعی را مطرح ساخته‌اند، بر این باورند که کج رفتاری و هم‌نوایی که فرآیندهای مشابه یاد گرفته می‌شوند و کج رفتاری، نتیجه یادگیری هنجارها و ارزش‌های انحرافی، به‌ویژه در چارچوب خرده فرهنگ‌ها و گروه‌های همالان، است» (سروستانی، ۱۳۹۰: ۴۷-۴۸).

ساترلند و پیوند افتراقی

نظریه پیوند افتراقی ادوین ساترلند، مشهورترین نظریه از مجموعه نظریه‌های جامعه‌پذیری یا یادگیری در مباحث کج رفتاری اجتماعی است. نکته اصلی نظریه ساترلند این است که، افراد به این علت کج رفتار می‌شوند که تعداد ارتباط‌های انحرافی آن‌ها بیش از ارتباط‌های غیرانحرافی شان است. این تفاوت تعامل افراد با کسانی که ایده‌های کج رفتارانه دارند نسبت به افرادی که از ایده‌های هم‌نویانه برخوردارند [یعنی ارتباط بیشتر آنان با کج رفتاران یا ایده‌های کج رفتاری] علت اصلی کج رفتاری آن‌هاست» (سروستانی، ۱۳۹۰: ۴۸).

دیدگاه کنش متقابل نمادین

13.....

«از دیدگاه این مکتب، اگر نظم اجتماعی، که حاصل فرایند مستمر کنش متقابل میان افراد با خانواده و جامعه است، صورت نگیرد و رویه‌ها و الگوهای اجتماعی بر اثر کنش‌های خلاق طرفین به صورت برابر نباشد، رفتار افراد را به سمت آسیب اجتماعی سوق می‌دهد. کنش متقابل نمادین، مصرف مواد مخدر را تبیین نمی‌کند، چون بر رفتار عامل اجتماعی متمرکز نیست، بلکه بر چگونه نگریسته‌شدن یک رفتار یا شخص، توسط دیگران (جامعه) متمرکز است. کنش متقابل نمادین بر اهمیت تعریف و برجسب زنی و معانی منتسب به مصرف مواد تأکید می‌کند. اگر تجربه نخستین مصرف مواد، خوب تلقی و تعریف شود، مصرف مواد تکرار خواهد شد و فرد ممکن است به تدریج برجسب معتاد بخورد. اگر این تعریف‌طوری درونی شود که فرد نیز خود را معتاد تلقی کند، رفتار مزبور [اعتیاد] استمرار و، حتی، افزایش خواهد یافت.

نظریه انگ زنی

این رویکرد کج‌رفتاری را مفهومی برساخته جامعه می‌داند، یعنی گروهی در جامعه، با تصویب قوانینی که تخطی از آن‌ها کج‌رفتاری محسوب می‌شود، مفهوم کج‌رفتاری را می‌سازند» (سروستانی، ۱۳۹۰: ۵۷).
به‌طور کلی دیدگاه‌های مطرح شده را می‌توان در سه دسته‌بندی قرار داد:

الف) تئوری‌های ساختاری

نگاه جرم‌انگارانه و کج‌رفتاری به یک پدیده، مقصر و مجرم دیدن فرد و در ادامه اصطلاحاً تلاش برای اصلاح، یا درست کردن رفتار را در پی خواهد داشت. در حالی که نگاه بیماری به پدیده، تلاش برای درمان را خواهد داشت. درمان پروسه دارد. اصول، روش و هدف دارد، در حالی که در برخورد با جرم و کج‌روی، مسأله کاملاً متفاوت خواهد شد. چراکه ماهیت این دو نگاه از اساس متفاوت است. و این‌جا است که همه تلاش‌ها و هزینه‌های صرف شده، به هدر خواهد رفت و این تازه قسمت خوب ماجرا است. مسأله آن‌جا بغرنج می‌شود که با بازگشت‌های مکرر به اعتیاد، مواجه می‌شویم و چون ماهیت مسأله را خوب درک نکرده‌ایم، تلاش‌های ما بی‌جواب خواهد ماند.

ب) تئوری‌های یادگیری اجتماعی

14.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

فرض اصلی تئوری‌های این حوزه این است که، کج‌روی یادگرفتنی است و در اثر پیوندها و تعاملات بیشتر با افراد کج‌رو حاصل می‌شود، که با ماهیت مسأله اعتیاد که یک بیماری است، متفاوت است. می‌توان چنین مطرح کرد که اعتیاد یک بیماری است که ممکن است افراد در اثر هم‌نشینی با افراد بیمار و داشتن زمینه‌های خاص خانوادگی و اجتماعی، به آن مبتلا شوند. درست مانند افسردگی و سایر رفتارهای اثرگذار بر انسان. در پاسخ به این سؤال که چرا همه افراد در این تعامل، دچار اعتیاد نمی‌شوند، احتمالاً باید سایر ویژگی‌ها و شرایط مطالعه شوند؛ مانند سیستم ایمنی افراد که نقش تعیین‌کننده‌ای در بیمار شدن یا نشدن افراد ایفا می‌کند، اینجا هم باید به دنبال کشف عامل اصلی اعتیاد و بازگشت به اعتیاد باشیم.

ج (تئوری کنش متقابل و پدیدار شناسی

«از دیدگاه این مکتب، نظم اجتماعی حاصل فرایند مستمر کنش متقابل میان افراد با خانواده و جامعه است. کنش متقابل نمادین، مصرف مواد مخدر را تبیین نمی‌کند، چون بر رفتار عامل اجتماعی متمرکز نیست، بلکه بر چگونه نگریسته شدن یک رفتار یا شخص، توسط دیگران یا جامعه، متمرکز است» (زکریایی، ۱۳۸۲).

از آن‌جا که پژوهش حاضر کیفی و اکتشافی است، دیدگاه نظری خاصی را پیش نگرفته‌است تا به اثبات یا رد گزاره‌های آن پردازد و صرفاً از آن زاویه به پدیده بنگرد، بلکه تلاش کرده‌است، ضمن مطالعه ادبیات پژوهش و داشتن حساسیت نظری لازم، به روش تئوری زمینه‌ای به مطالعه و واکاوی پدیده پردازد تا در فرایند تجزیه و تحلیل و کدگذاری داده‌ها، نسبت به واقعین مورد مطالعه، سخن بگوید. «در روش نظریه بنیانی «حساسیت نظری» پژوهشگر بسیار اهمیت دارد. این ویژگی، پژوهشگر را در کشف نظریه یاری می‌رساند. حساسیت نظری، عبارت است از: توانایی پژوهشگر در تشخیص چیزهایی که در داده‌ها اهمیت دارند و معنا بخشیدن به آن‌هاست.» (از کیا، ۱۳۹۰: ۸۸).

«هدف پژوهش در تحقیقات کیفی تفسیرگرایانه، درک و تفهم پدیدار پدیده‌ها و معنای درونی کنش‌های معنادار انسان در محیط و بسترهای طبیعی است، لذا محققان کیفی بدون استفاده از نظریه و فرضیه‌های ازپیش تعیین شده، وارد میدان تحقیق می‌شوند یا به بررسی پدیده مورد نظر در شرایط طبیعی

می‌پردازند. علی‌رغم منطق روش‌شناسی تفسیری و کیفی، در این روش‌شناسی از نظریه و رویکردهای مختلف نظری به شیوه‌های متفاوت از روش اثبات‌گرایانه استفاده می‌شود.» (میرساردو و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۸)

روش پژوهش

پژوهش حاضر بخشی از یک مطالعه گزند تئوری است که به بررسی نقش عوامل اجتماعی مؤثر بر بازگشت به اعتیاد می‌پردازد. هدف این مقاله تحلیل نقش پایگاه اقتصادی-اجتماعی، به‌عنوان یکی از عوامل اجتماعی مؤثر در بازگشت به اعتیاد، است. جامعه مشارکت‌کننده در این پژوهش، ۲۱ تن از افراد معتاد ترک‌کرده و دارای سابقه بازگشت به اعتیاد بودند، که از مراکز ترک اعتیاد شهر گرگان ترخیص شده و یا در شرف ترخیص بودند. این افراد به‌صورت نمونه‌گیری هدفمند و نظری از میان افرادی که بیشترین صلاحیت را برای پاسخ‌گویی به مسأله تحقیق داشته انتخاب شدند. در پژوهش گزند تئوری، نمونه‌گیری هدفمند و نمونه‌گیری نظری به ما در انتخاب نمونه‌های با صلاحیت بالاتر جهت پاسخ به سوالات تحقیق کمک می‌کند. «در نمونه‌گیری مبتنی بر هدف، افراد به دلیل اطلاعات دست‌اولی که درباره پدیده دارند یا به دلیل این که پدیده مورد نظر را تجربه کرده‌اند یا دیدگاه‌های خاصی درباره آن دارند، انتخاب می‌شوند. در این نوع نمونه‌گیری، محقق به انتخاب محیط‌ها، افراد یا رخداد‌های ویژه‌ای می‌پردازد که اطلاعات مهمی را تأمین می‌کنند که به دست آوردن آن از طریق سایر انتخاب‌ها میسر نیست. در نمونه‌گیری تئوریک، انتخاب هر شرکت‌کننده جدید، به نمونه‌ها یا شرکت‌کنندگان قبلی و داده‌های حاصل از آن‌ها بستگی دارد. محقق معمولاً می‌کوشد تا به‌طور هدفمند، بر مبنای این که در پی یافته‌های اولیه، چه نوع اطلاعات خاصی مورد نیاز است، شرکت‌کنندگان جدید را انتخاب می‌کند. بنابراین، این که بعداً چه کسانی انتخاب شوند، تحت تأثیر این است که قبلاً چه کسانی آمده‌اند و چه اطلاعاتی داده‌اند. به عبارت دیگر، در نمونه‌گیری تئوریک، جمع‌آوری داده‌های بیشتر در پرتو مقوله‌ها و مفاهیمی که از داده‌های قبلی استخراج شده‌است، انجام می‌شود» (از کیا، ۱۳۹۰: ۶۲-۶۳).

16.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

تعداد مشارکت کنندگان را، رسیدن به مرحله‌ی اشباع نظری تعیین نمود. لازم به ذکر است که از مصاحبه پانزدهم به بعد، داده‌ها به مرحله تکرار رسیده بود ولی به جهت اطمینان از این مهم، مصاحبه تا ۲۱ نفر ادامه یافت به طوری که داده‌های اخیر تأثیری در تغییر مفاهیم استخراج شده نداشت و عملاً یافته جدیدی برای پژوهش به همراه نداشت. «به اشباع رسیدن داده‌ها، ارتباط نزدیکی با حجم نمونه دارد. اشباع عبارت است از این که با ادامه جمع‌آوری داده‌ها، داده‌های جمع‌آوری شده، تکرار داده‌های قبلی باشد و اطلاعات جدیدی حاصل نشود. در پژوهش کیفی، تکرار نکات مهم در صورت ادامه مطالعه، نشانه کفایت حجم نمونه است» (از کیا، ۱۳۹۰: ۶۵-۶۶).

برای انجام مصاحبه، طبق قرار قبلی، هماهنگی‌های لازم به عمل می‌آمد. در آغاز، توضیحات کافی درباره پژوهش و اهداف آن ارائه می‌شد و پس از دریافت رضایت کامل از شرکت کنندگان، مصاحبه ضبط می‌شد و پس از آن، پیاده‌سازی محتوا انجام می‌گرفت، و مراحل کدگذاری باز، محوری و انتخابی، برای استخراج مفاهیم و مقوله‌ها انجام می‌شد. پس از اتمام فرایند کدگذاری، با توجه به تکرار مقوله "ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی- اجتماعی" و توانایی این مقوله در پوشش داده‌های به دست آمده در تحقیق، به عنوان پدیده مرکزی انتخاب شد. در ادامه مقولات فرعی شامل شرایط زمینه‌ای، علی و مداخله‌گر مربوط به پدیده ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی- اجتماعی، استخراج شد و همراه با راهبردها و پیامدهای ناشی از آن در مدل پارادایمی پژوهش قرار دارد.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱. مشخصات مشارکت کنندگان در پژوهش:

شماره شرکت کننده	سن	وضعیت تاهل	وضعیت قطع مصرف فعلی
مشارکت کننده شماره 1	43	متاهل /	7 ماه
مشارکت کننده شماره 2	49	طلاق	70 روز
مشارکت کننده شماره 3	34	مجرد	9 ماه

مشارکت‌کننده شماره 4	42	طلاق	3 ماه
مشارکت‌کننده شماره 5	33	مجرد	4 ماه
مشارکت‌کننده شماره 6	36	طلاق دو بار	6 ماه
مشارکت‌کننده شماره 7	55	طلاق	7 ماه
مشارکت‌کننده شماره 8	43	متاهل (ازدواج دوم)	10 ماه
مشارکت‌کننده شماره 9	42	طلاق	12 ماه
مصاحبه شونده شماره 10	43	متاهل (ازدواج دوم)	9 ماه
مشارکت‌کننده شماره 11	45	متاهل	3 ماه
مشارکت‌کننده شماره 12	45	طلاق	5 ماه
مشارکت‌کننده شماره 13	34	طلاق	9 ماه
مشارکت‌کننده شماره 14	28	مجرد	9 ماه
مشارکت‌کننده شماره 15	52	متاهل	11 ماه
مشارکت‌کننده شماره 16	48	طلاق	12 ماه
مشارکت‌کننده شماره 17	40	طلاق	6 ماه
مشارکت‌کننده شماره 18	42	طلاق	7 ماه
مشارکت‌کننده شماره 19	40	طلاق	8 ماه

18.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

مشارکت کننده شماره 20	39	مجرد	5 ماه
مشارکت کننده شماره 21	43	طلاق دو بار	8 ماه

ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی-اجتماعی

مقوله اصلی که در فرایند کدگذاری به دست آمد، ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی- اجتماعی افراد بعد از ترک اعتیاد است. نکته مهمی که در خلال این مقوله و مقولات فرعی مرتبط با آن کشف شد، درهم تنیدگی و ارتباط مستقیم این دو پایگاه با یکدیگر است. پایگاه اقتصادی-اجتماعی افراد به دلیل اعتیاد و مشکلات ناشی از آن در خانواده و جامعه به شدت تضعیف می شود و گاهی به زوال و نابودی می انجامد. فرد در چنین شرایطی بعد از ترک وارد جامعه می شود، اما بدون حمایت و کمکی از سوی خانواده و جامعه. برای دستیابی به یک زندگی عادی باید مشکلات فراوان گذشته اش را حل و فصل نماید. از یک طرف پایگاه اقتصادی مناسبی ندارد و از طرف دیگر مقبولیت و پذیرش او در خانواده هم مشروط به بازسازی پایگاه اقتصادی و حل و فصل مشکلات مالی است. بنابراین، با توجه به عدم برخورداری از پایگاه اجتماعی قابل قبول در خانواده و جامعه، ورود به بازار کار و حل مشکلات مالی به سادگی امکان پذیر نمی شود. این دو مساله در کنار هم از عوامل مهم بازگشت به اعتیاد هستند. به بیان دیگر، «پایگاه اجتماعی- اقتصادی جایگاهی در جامعه است که فرد بر مبنای شرایط اقتصادی، ویژگی های اجتماعی نظیر منزلت، قدرت و محبوبیت به دست می آورد.» (میرزائی، ۱۳۹۳: ۴۵).

جدول ۲. مقوله محوری و مقولات فرعی

مقوله	مقولات فرعی
*ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی-اجتماعی	شرایط زمینه‌ای: دوره‌ی سخت و بحرانی اوایل ترک، زوال اعتماد در خانواده، شرایط جسمی و روانی شکننده، فقدان مقبولیت اجتماعی، زوال نقش و پایگاه در خانواده
	عوامل علی: چالش‌های اقتصادی-اجتماعی ناتوان‌ساز گذشته، فقدان شغل و مسکن مناسب، رها شدگی فقدان ماینوتورینگ اجتماعی (پیگیری)
	شرایط مداخله‌گر: استمرار فشار و توقع اطرافیان، شکاف وضع موجود و مطلوب، عدم فرصت مناسب برای اصلاح و بازسازی
	راهبردها: کار مضاعف/جبرانی، مصرف جبرانی، تعویق و تعلیق برنامه‌های بهبودی و درمانی، رصد مشروعیت خانوادگی و اجتماعی
	پیامدها: بازگشت به اعتیاد، شکست مضاعف، طردشدگی، قطع مناسبات خانوادگی [افول ارتباطات درون‌خانوادگی] شرم اجتماعی، ناکامی و محرومیت از کسب پایگاه، مصرف تسکینی، مصرف خلاصی

شرایط زمینه‌ای: دوره سخت و بحرانی اوایل ترک، زوال اعتماد در خانواده، شرایط جسمی و روانی شکننده، فقدان مقبولیت اجتماعی، زوال نقش و پایگاه در خانواده را شامل می‌شود. مجموعه این شرایط در کنار هم، بستر و زمینه شکل‌گیری پدیده را فراهم می‌آورند. توجه به آن‌ها در تحلیل و تبیین پدیده ضروری است. چراکه هر یک از این زمینه‌ها در تأثیرگذاری عوامل علی نقش

20.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

دارند. طبق یافته‌های پژوهش، افراد معتاد بعد از ترک با یک شرایط سخت و بحرانی روبه‌رو هستند، که تحت عنوان دوره سخت و بحرانی اوایل ترک نام‌گذاری کردیم. بدین معنا که فرد معتاد، با شرایط و موقعیت جدیدی مواجه می‌شود که به لحاظ روحی، روانی و جسمی از توان مناسبی برخوردار نیست و در وضعیت شکننده‌ای قرار دارد. از طرفی به سبب مشکلات و چالش‌های گذشته نه تنها اعتماد خود را در خانواده از دست داده‌است، بلکه موقعیت، پایگاه و نقش آن‌ها هم در خانواده دچار افول و زوال شده، تاجایی که همسر، فرزندان و والدین، آن‌ها را به‌عنوان شوهر، پدر و فرزند قبول ندارند. عدم مقبولیت اجتماعی در جامعه هم به این شرایط اضافه می‌شود و شرایط را از آنچه هست برای افراد سخت‌تر و بحرانی‌تر می‌کند. افراد در چنین شرایطی، بعد از ترک وارد جامعه می‌شوند، بدون حمایت و کمکی از سوی خانواده و جامعه. آنان برای دستیابی به یک زندگی عادی باید مشکلات فراوان اقتصادی گذشته را بدون حمایت خانواده حل و فصل کنند. در حالی که برای عبور از این گذر سخت و بحرانی، نیازمند حمایت و همراهی اجتماعی هستند، اما، نه تنها این حمایت را دریافت نمی‌کنند بلکه، به خاطر گذشته، با سرزنش‌هایی از سوی اطرافیان نیز مواجه می‌شوند که فضا را برای آن‌ها دشوارتر می‌کند.

«وقتی تازه ترک می‌کنیم نیاز به حمایت خانواده داریم تا بتوانیم دوران سخت بعد از ترک را سپری کنیم» [شماره ۱۰].

«بعد از ترک توان کافی برای کار سنگین ندارم و چند روز که کار می‌کردم فشار می‌آمد و می‌خواستم استراحت کنم، ولی همسرم توقع داشت من سخت کار کنم مثل گذشته تا توقعات مادی زندگی برطرف شود. من هم یک جایی خسته می‌شدم و کم می‌آوردم، باعث جر و بحث می‌شد و دوباره پناه به مواد مخدر می‌بردم» [شماره 8].

«باید شخصیت اجتماعی هم درست شود شرایط مالی خوبی داشته باشم شرایط خانوادگی خوبی داشته باشم و اعتبار اجتماعی بالایی داشته باشم تا پسر من را بپذیرد» [شماره ۲].

«من در زمان پاکی به خاطر مشکلات اقتصادی که داشتم با کلی امید و آرزو رفتم شهرم که از یکی از بستگان نزدیک مشورت و کمک بگیرم ولی درب خورش به روی من بسته شد. کمک و حمایت را که دریغ کردند بماند، درب خونه را هم به روی من باز نکردند و من در ادامه برای مشکلات اقتصادی که داشتم ۲ بار به زندان افتادم یک بار در ۸ ماه پاکی و یک بار هم در ۲ سال پاکی» [شماره ۷].

عوامل علی: چالش‌های اقتصادی- اجتماعی ناتوان‌ساز گذشته، فقدان شغل و مسکن مناسب، رها شدگی و فقدان مانیتورینگ اجتماعی [پیگیری] را شامل می‌شود.

این عوامل علی در بستر و زمینه شرح داده شده، بر افراد وارد می‌آیند و منجر به شکل‌گیری پدیده و راهبردهای متأثر از آن می‌شوند، توجه به شرایط زمینه‌ای در کنار عوامل علی، برای فهم پیچیدگی‌ها و رابطه تأثیر و تأثری آن‌ها در ایجاد پدیده مهم است. این مجموعه عوامل به صورت پیوسته و جدایی ناپذیر با هم در ارتباط است و توجه به آن‌ها در کنار هم، در درک پدیده و آنچه در جریان است، به ما کمک می‌کند. یکی از این عوامل علی، چالش‌های اقتصادی- اجتماعی ناتوان‌ساز است. به این معنی که در ابتدای ترک، افراد برای پذیرفته شدن در جمع خانواده و جامعه با مشکلات و موانعی که از گذشته و در طول زمان ایجاد شده‌است، مواجه‌اند. این امر، هم نیازمند زمان مناسب و کافی برای مرتفع شدن است و هم حل و فصل بسیاری از این مشکلات به تنهایی کاری سخت و طاقت‌فرسا به‌شمار می‌رود. آنچه وضعیت را بغرنج‌تر می‌کند، زوال و از دست دادن پایگاه اجتماعی در گذشته و محرومیت از کسب آن در زمان حال [بعد از ترک]، به خصوص در خانواده است. فرد با پیش شرط کسب درآمد و جایگاه اقتصادی برای بازیابی جایگاه اجتماعی از دست رفته در خانواده و سپس در جامعه روبه‌رو است، یعنی اثبات او و شاخص موفقیت او بعد از ترک، جبران و حل مشکلات مالی و اقتصادی گذشته است و اگر قصد دارد به آغوش خانواده و زندگی برگردد و در این جمع پذیرفته شود، باید این مسائل را حل نماید. این در هم تنیدگی،

22.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

بسیار مهم و قابل تأمل است. از یک طرف، فرد نیاز به حمایت خانوادگی و اجتماعی برای ورود به عرصه‌های کار و کسب درآمد و البته فرصت لازم برای عبور از شرایط سخت و بحرانی بعد از ترک دارد، از طرف دیگر فشاری بر او وارد می‌شود که اگر بخواهد پایگاه اجتماعی و حرمت و منزلت خود را در خانواده به دست آورد، باید خودش را اثبات کند، که شاخص آن حل و فصل چالش‌های مالی و اجتماعی گذشته است. بعد از این مهم، فرد حمایت و پذیرش مشروط و متزلزلی را دریافت می‌کند که هر آن احتمال از دست رفتنش وجود دارد. غافل از این که مرتفع شدن این مشکلات و موانع، نیاز مبرم به حمایت خانواده و جامعه دارد. در این مورد، شاید به نوعی شاهد پدیده سرزنش کردن قربانی باشیم. این مورد بیشتر در مقوله پیامدهای ناشی از این پدیده خود را نشان می‌دهد. عامل دیگری که در بحث عوامل علی مشاهده شد، فقدان شغل و درآمد مناسب بود. طبق آنچه شرح داده شد، افراد بعد از ترک، امکان پیدا کردن شغل و کار مناسب ندارند. این مسأله، چنان که در سطور بالا و مقوله چالش‌های ناتوان‌ساز شرح داده شد، به فقدان مقبولیت اجتماعی و بی‌اعتمادی خانواده هم مربوط است. از طرفی با توجه به زمینه جسمی و روحی اوایل ترک و عدم توان جسمی و روحی لازم برای انجام کار سخت و طولانی مدت، دست‌یابی به شغل مناسب برای فرد سخت‌تر می‌شود، چرا که هر کاری را نمی‌تواند در ابتدای ترک انجام دهد. کار سخت و طولانی، اسباب خستگی و ناراحتی فرد و احتمال مصرف مجدد را بیشتر می‌کند. خستگی و سایر مؤلفه‌های فردی محرک بازگشت به اعتیاد، در نتیجه تلاش برای دستیابی به پایگاه اقتصادی - اجتماعی ایجاد می‌شود. یعنی فرد با یک سری مؤلفه‌های فردی، مانند خستگی به سمت مصرف مجدد می‌رود، در حالی که این عوامل در اثر هم‌کنشی اجتماعی در جامعه و در فرایند تلاش فرد برای جبران و حل چالش‌ها و مسائل اجتماعی و اقتصادی خود، در جامعه رخ می‌دهند. این عوامل زمینه‌ای که به صورت آگاهانه و یا ناآگاهانه در حاشیه مانده‌است و در تحلیل عوامل بازگشت به

اعتیاد، کمتر بدان پرداخته می‌شود، سبب تقلیل بازگشت به اعتیاد به عوامل صرفاً فردی شده و موجبات سرزنش کردن قربانی [فرد معتاد] را فراهم می‌کند. از ویژگی‌های خوب پژوهش کیفی، کشف این عوامل در بستر و زمینه‌های در هم تنیده است، تا با واقعیت بدان گونه که در جریان است روبه‌رو شویم. وقتی می‌گوییم گرسنگی، خشم و سایر عوامل فردی، برای این بیماران مضر است و فرایند بازگشت به اعتیاد را فعال می‌کند، چرا نباید بررسی کنیم که چرا و تحت تأثیر چه عواملی و در چه شرایط و بستر اجتماعی این عوامل بروز می‌کنند. افراد پاک شده از اعتیاد در جامعه، در کنار سایر افراد زندگی می‌کنند و مسائل فردی آن‌ها در خلاء رخ نمی‌دهد، بلکه در خانواده، جامعه و روابط متقابل ایجاد می‌شود. فرد معتاد در شرایط سخت و خاص بعد از ترک، وارد خانواده و جامعه می‌شود. نیاز به درک و همراهی دارد، ولی با فقدان مقبولیت اجتماعی، عدم پذیرش در خانواده و انتظار حل مشکلات فراوان به تنهایی و البته شرایط جسمی و روحی شکننده‌ای که امکان تحمل را برای او دشوار می‌کند، روبرو می‌شود. نمی‌توان گفت این شرایط صرفاً انتخاب او است و در تنهایی و خستگی به مصرف مجدد روی آورده‌است، بلکه همان‌طور که یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، این وضعیت ناشی از عدم همراهی خانواده و جامعه است. تنهایی که این افراد تجربه می‌کنند، صرفاً یک تنهایی فیزیکی نیست. هر چند در مصاحبه‌ها به این موضوع اشاره شده‌است که در اجتماع هم برای این افراد جایگاهی قائل نمی‌شوند، ولی موضوع مهم‌تر تنهایی در مقابله با مشکلات است. دو مؤلفه‌ی دیگر این بخش، رهاشدگی و فقدان مانیتورینگ اجتماعی بعد از ترک است که، بر ایجاد این پدیده اثر می‌گذارد. افراد به دلیل عدم حمایت از طرف خانواده و اطرافیان و همچنین طرد شدن از طرف آن‌ها، در وضعیت رهاشدگی قرار می‌گیرند. نبود پیگیری و مانیتورینگ اجتماعی بعد از ترک، هم بر بغرنج شدن رهاشدگی تأثیر می‌گذارد و هم به عنوان یک عامل علی بر خود پدیده اثر گذار است. در یک وضعیت کلی، این مجموعه عوامل هر یک به گونه‌ای بر دیگری تأثیر

24.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

می‌گذارد و از بقیه تأثیر می‌پذیرد. نبود مانیتورینگ اجتماعی بعد از ترک، ابتدایی‌ترین مشکلات افراد مانند مسائل خانوادگی و شغلی آن‌ها را لاینحل می‌گذارد و حمایت‌های اولیه و لازم برای گذر از دوران سخت اوایل ترک، برای افراد فراهم نمی‌شود. هم‌چنین در نتیجه فقدان کار و شغل مناسب، احترام و پایگاه خانوادگی و اجتماعی خود را هم نمی‌تواند به دست آورد و چه بسا با تن دادن به کار نامناسب دوباره زمینه مصرف مجدد برایش فراهم شود.

« من مردم غیرتی‌ام، باید بروم سرکار، رفتم برای خودم بالاخره کار پیدا کردم صاحب کارم مشروب مصرف می‌کرد و من هم بعد از مدتی کنارش مصرف کردم و دوباره اعتیاد من شروع شد» (شماره ۱۲).

عوامل مداخله‌گر: شامل: استمرار فشار و توقع اطرافیان، شکاف وضع موجود و مطلوب، عدم فرصت

مناسب برای اصلاح و بازسازی است.

وقتی به مؤلفه‌های مداخله‌گر به دست آمده نگاه می‌کنیم، متوجه خواهیم شد که عوامل مداخله‌گر چطور شکل‌گیری پدیده را تسریع کرده‌است. در میان مجموعه عوامل علی و زمینه‌ای موجود، مقوله استمرار و فشار اطرافیان، برای حل و فصل چالش‌های گذشته ادامه دارد و مدام به مقایسه و بررسی شرایط موجود و شرایط مطلوب می‌پردازند. این امر بعد از ترک، فشار مضاعفی بر فرد وارد می‌آورد، شکافی که بخش مهمی از آن ناشی از توقع و انتظار بیش از حد خانواده از فرد است و بخشی هم ناشی از مشکلات گذشته و دوران اعتیاد وی که بر خانواده وارد آمده‌است. در این میان طبق یافته‌ها، عموماً فرصت و زمان مناسبی هم به فرد برای جبران مسائل و مشکلات عمده گذشته داده نمی‌شود. غفلت از موقعیت حساس و شکننده افراد بعد از ترک، در کنار مجموعه عوامل دیگر، نه تنها منجر به موفقیت فرد در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی- اجتماعی نمی‌شود، بلکه اتخاذ راهبردهایی را از سوی فرد در پی خواهد داشت که به مرور او را به سمت مصرف مجدد و در نهایت، بازگشت به اعتیاد سوق داده خواهد داد. نکته حائز اهمیت این است که برخی از پژوهش‌ها به عامل بیکاری در بازگشت به اعتیاد اشاره می‌کنند، در حالی که طبق یافته‌های این پژوهش، خود بیکاری در یک حالت علت و معلولی، منجر به بازگشت به اعتیاد نمی‌شود،

بلکه در یک بستر و شرایط کلی که در مدل پارادیمی این مقوله آورده شد، رخ می‌دهد. به عنوان مثال مؤلفه‌ی فقدان مقبولیت اجتماعی، رهاشدگی و عدم مانیتورینگ اجتماعی بعد از ترک، از مجموعه عواملی هستند که بر بیکاری و عدم پیدا کردن شغل مناسب تأثیر می‌گذارند، یا گاهی افراد کار و شغلی پیدا می‌کنند و درآمد قابل قبولی هم دارند، ولی فاصله میان انتظار خانواده و اطرافیان برای جبران مسائل گذشته با درآمد فرد، هم‌خوانی ندارد. البته که شرایط سخت و بحرانی اوایل ترک و شرایط جسمی و روحی افراد در این زمان هم، امکان انجام هرکاری را نمی‌دهد، چرا که با رقم خوردن خستگی و عصبانیت، فرد به سمت مصرف مجدد کشیده خواهد شد. اگر فرد بیکار باشد ولی با چالش‌های اقتصادی - اجتماعی ناتوان ساز مواجه نشود، احتمال بازگشت بسیار پایین خواهد آمد. زمانی که در مطالعات کمی، عامل بیکاری n درصد را به خود اختصاص می‌دهد، سؤال این است: کدام بیکاری و در رابطه با کدام معتاد ترک کرده، در چه بستر و زمینه‌ای، و با چه انتظاراتی از او و از کار؟ گاه فرد بعد از ترک، مشکل بیکاری‌اش هم حل می‌شود ولی بازگشت به اعتیاد رخ می‌دهد. چرا؟ چون در مدت کوتاهی فرد ناچار است برای بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی - اجتماعی از دست رفته و کسب پذیرش و اعتبار خانوادگی و اجتماعی و حتی به رسمیت شناخته شدن نقش‌های ذاتی خود [نظیر فرزند، همسری، پدری و...] کار فراوان انجام دهد. زمانی که ساعات طولانی کار می‌کند ولی قادر به کم کردن فاصله ایجاد شده نیست، به اعتیاد پناه می‌برد و از مواد مخدر مدد می‌گیرد و فرد دچار شکست مضاعف می‌شود. « از کمپ آدم بیرون و در مغازه کار می‌کردم خیلی زیاد کار می‌کردم و می‌گفتم من باید اولین نفری باشم که مغازه‌ام را باز می‌کنم تا بیشتر مشتری داشته باشم. از صبح کار می‌کردم در حدی که صبحانه و ناهار خوردن را فراموش می‌کردم. گرسنه بودم فقط دنبال این بودم که پول در بیارم و شرایط مالی هم را تغییر بدهم. ازدحام کار زیاد می‌شد و من برای این که بتوانم بیشتر کار بکنم با این فکر که برم چهار تا دود بگیرم تا بهتر کار کنم به مصرف کشیده می‌شدم و خیلی زود دوباره مصرف هم بدتر از گذشته می‌شد. متأسفانه هیچ‌وقت هم موفق نشدم و مصرف می‌کردم و باید پولی که داشتم را هم برای مواد خرج می‌کردم. مصرف هم زیاد شد. خوابم بهم خورد و به مرور نمی‌توانستم سر کار حاضر شوم و کار من

26.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

خراب در خراب می شد. وقتی هم که مصرف می کردم دوباره سرزنش دیگران شروع می شد. خودم خودم را سرزنش می کردم و ناامید می شدم از درست کردن آینده.» [شماره ۲].

راهبردها: کار مضاعف جبرانی، مصرف جبرانی، تعویق و تعلیق برنامه های بهبودی و درمانی، رصد مشروعیت خانوادگی و اجتماعی.

پیامدها: بازگشت به اعتیاد، شکست مضاعف، طردشدگی، قطع مناسبات خانوادگی (افول ارتباطات درون خانوادگی)، شرم اجتماعی، ناکامی و محرومیت از کسب پایگاه، مصرف تسکینی، مصرف خلاصی.

مرور راهبردهای به دست آمده در تحقیق، صحت موارد مطرح شده در سطور بالا را روشن تر می کند. کار مضاعف و جبرانی: فرد در نتیجه شکل گیری پدیده ناشی از عوامل و شرایط زمینه ای، علی و مداخله گر، اولین راهبردی که اتخاذ می کند کار مضاعف و فراتر از توان جسمی و روحی خود است. این اقدام، از این حیث عنوان کار مضاعف و جبرانی نام گرفته است که، فرد در تلاش برای جبران مشکلات گذشته و شکاف موجود بدان مبادرت می ورزد. طبیعتاً کار زیاد، نیاز به زمان زیادی دارد و فرد به صورت غیرمستقیم برنامه های درمانی و بهبودی خود را به تعویق انداخته، تعلیق کرده و سرانجام تعطیل می کند. دور شدن او از برنامه های درمانی و دوستان همراه و حامی، زمینه ساز تصمیمات دیگری را فراهم می کند و فرد به مرور در این فرایند و در اثر خستگی ناشی از کار زیاد، به مرور راهبرد مصرف مواد مخدر را انتخاب می کند تا هم بتواند خستگی ناشی از کار را برطرف کند و هم در اثر مصرف آن، کار بیشتری انجام دهد. بدین ترتیب راهبرد مصرف جبرانی را پی می گیرد تا به اهداف خود که جبران مسائل گذشته، پذیرش در جمع خانواده و جامعه و بازسازی و بازبایی پایگاه اقتصادی- اجتماعی است، نائل گردد. اما یافته های پژوهش حاکی از پیامدهایی است که خلاف این امر را نشان می دهد. یعنی فرد نه تنها به این اهداف دست پیدا نمی کند، بلکه به تدریج اعتیادش شدت می یابد و دچار بازگشت می شود. ناکامی

در دستیابی به این اهداف و بازگشت به اعتیاد از یک سو، و طرد و سرزنش ثانویه پس از مصرف و افول ارتباطات خانوادگی از سوی دیگر، فرد را با پیامدی بنام شکست مضاعف مواجه می‌کند، که دردی دو چندان برای او به همراه خواهد داشت. هم‌چنین این ناکامی‌ها موجب احساس شرم اجتماعی در فرد می‌شود و او را از حضور در جمع خانواده، جامعه و حتی دوستان ترک کرده و حامیان بهبودی خود محروم می‌کند و در نتیجه ارتباطات درون خانوادگی‌اش آسیب می‌بیند. در ادامه، مصرف مواد مخدر در این مرحله برای فرد در حکم مصرف‌تسکینی و مرهمی بر این دردها خواهد بود. در مواردی که این دردها شدید باشد، مصرف‌تسکینی هم‌دیگر کارساز نخواهد بود و فرد از طریق مصرف‌خلاصی یا دیگر روش‌ها اقدام به خودکشی می‌کند. «اهمیت ارتباط را نه تنها با شاخص فقدان ارتباط و آثار آن می‌توان سنجد، بلکه از طریق آثار و عوارضی که در صورت کاستی در ارتباط انسانی پدید می‌آیند، نیز می‌توان دید. هر قدر دانش اجتماعی به پیش می‌رود، بیشتر مشخص می‌شود که انسان منزوی، تنها و فاقد ارتباط با دیگران، در معرض بسیاری از آسیب‌های اجتماعی از جمله خودکشی است. امیل دورکیم، در اثرش «خودکشی» به همین نتیجه دست می‌یابد. از این رو از دیدگاه او، خودکشی بیش از آن که منبعث از تنگدستی، مرض یا حتی نقص عضو باشد، از خلاء بین فرد و جامعه یا کاستی در روابط انسانی منشاء می‌گیرد. از همین رو، امروزه سخن از گروه‌درمانی رانده می‌شود. بدین معنی که با بسط ارتباط انسان با دیگران، می‌توان بسیاری از نابسامانی‌های روانی وی را تسکین داد» (ساروخانی، ۱۳۹۵: ۴۰-۳۹).

یافته دیگری که در جریان پژوهش به‌دست آمد، سنخ‌های متفاوت مصرف‌موادمخدر در موقعیت‌های مختلف بود که مشارکت‌کنندگان بدان اشاره می‌کردند. در نتیجه تجزیه و تحلیل داده‌ها، با سنخ مصرف‌جبرانی، مصرف‌تسکینی و مصرف‌خلاصی آشنا شدیم. در کنار مصرف اولیه با هدف نشئه‌گی، ما در کل با چهار سنخ مصرف از جهت انگیزه افراد روبه‌رو هستیم. درنهایت، چنانچه این دردها ادامه پیدا کند و فرد از بازگشت به آغوش خانواده و جامعه و بازیابی پایگاهی خود ناامید شود، احتمال مصرف‌خلاصی، بدین معنی که مصرف‌بیش از حد با هدف

28.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

مردن برایش رخ بدهد، بسیار بالا خواهد بود. «آنتوان چخوف در جایی می‌گوید تحقیرشدن بدترین بلایی است که زندگی می‌تواند بر سر انسان بیاورد. هیچ چیز، هیچ چیز، هیچ چیز دیگر در دنیا به اندازه تحقیرشدن آشکار نمی‌تواند روح انسان را ویران کند. هر درد و رنج دیگری را می‌شود تحمل کرد یا از سرگذراند، ولی تحقیرشدن را نمی‌شود. خاطره تحقیرشدن همیشه در ذهن، قلب، رگ‌ها و شریان‌ها باقی می‌ماند. غالباً حیات روحی فرد را نابود می‌کند و موجب می‌شود ده‌ها سال بی‌وقفه خودخوری کند.» (گورینگ^۱، 1401: 1).

«در زندگی مشترک توقعات خانمم از من خیلی زیاد بود. از من خیلی انتظار داشت و من نمی‌توانستم پاسخگوی توقعات همسرم باشم (توقعات مالی و...) و وقتی فشار زیاد می‌شد و بحث می‌کردیم، به مصرف پناه می‌بردم برای آرام شدن. خودم هم یک زندگی خوب را باخته بودم و همه چیز را از دست داده بودم و از صفر شروع کرده بودم. من نمی‌توانستم زیر بار این توقعات تاب بیاورم و کم می‌آوردم و جر و بحث شروع می‌شد و منو خیلی عصبانی می‌کرد و دوباره مصرف می‌کردم. بعد از بحث، لغزش می‌کردم و بعد هم از خانه و زندگی هم طرد می‌شدم و خانمم اصلاً پذیرای من نبود و خودم هم خودم را سرزنش می‌کردم، خودآزاری و عصبانیت من هم بیشتر از قبل می‌شد. من هم دور خانه و خانواده را خط قرمز می‌کشیدم و کارتن‌خوابی می‌کردم. ارتباطم با خانواده کلاً قطع می‌شد. می‌گفتم هیچ راهی برای زندگی ندارم برم مصرف کنم تا بمیرم. فکر خودکشی داشتم و سه بار هم تصمیم به خودکشی گرفتم، دوبار هم اقدام کردم ولی زنده ماندم [شماره ۸].

«احساس شرم و خجالت اجازه نداد به جمع دوستان پاکم برگردم» [شماره ۸].

«شرم و خجالت اجتماعی بیش از این نیست که نمی‌تونم برم خونه مادرم خانه خودم و... الان روزها کمپ هستم و شب‌ها هم با برادرم زندگی می‌کنم، موقعی که من زندان بودم، آمده بودم مرخصی یا بیرون می‌آمدم می‌رفتم خونه مادرم و پای رفتن به خونه خودم رو نداشتم چون خیلی اذیت می‌شدم و دچار احساس شرم و شکست‌خوردگی می‌شدم که من نتونستم زندگی را درست کنم» [شماره ۷].

جدول ۳. سنخ‌شناسی انواع مصرف از جهت انگیزه فردی

1. Gornick

شرح	سنخ‌های مصرف
در این مورد فرد در ابتدای تجربه مواد مخدر احساس را تجربه می‌کند و در ادامه هم با هدف کسب مجدد این احساس به مصرف ادامه می‌دهد.	مصرف نشکنی
در این مورد فرد به مصرف به عنوان ابزاری برای کمک به او در جبران کم‌توانی جسمی نگاه می‌کند. مصرف می‌کند تا ناکامی در رابطه جنسی را جبران نماید و یا مصرف می‌کند تا بتواند زمان بیشتری کار کرده و مشکلات اقتصادی خود را از این طریق جبران کند. انگیزه او از مصرف کسب لذت نشکنی نیست.	مصرف جبرانی
فرد برای تحمل دردها و مشکلات که بعد از ترک در خانواده و جامعه تجربه می‌کند به مصرف پناه می‌برد که بتواند مشکلات را تحمل نماید. به نوعی مواد در حکم مسکنی بر دردهای روحی و روانی او است.	مصرف تسکینی
در مواردی که فرد در اثر بازگشت‌های مکرر به اعتیاد، طرد شدگی و رهاشدگی را تجربه می‌کند و به نقطه‌ی استیصال می‌رسد، از بازیابی و بازگشت به زندگی و جامعه ناامید می‌شود و مصرف تسکینی دیگر چاره‌ساز نبوده، به مصرف فراوان و بیش از حد روی آورده و گاهی از اشکال تخریبی مصرف مانند تزریقی استفاده می‌کند تا از این طریق بمیرد که به نوعی بیک خودکشی محسوب می‌شود.	مصرف خلاصی

جدول ۴. شرح مقولات به‌دست آمده در پدیده ناکامی در بازسازی پایگاه اقتصادی - اجتماعی

مقولات فرعی	مفاهیم	نمونه داده‌ی خام
	*دوره سخت و بحرانی بعد از ترک	*10. وقتی تازه ترک می‌کنیم نیاز به حمایت خانواده داریم تا بتوانیم دوران سخت بعد از ترک را سپری کنیم.

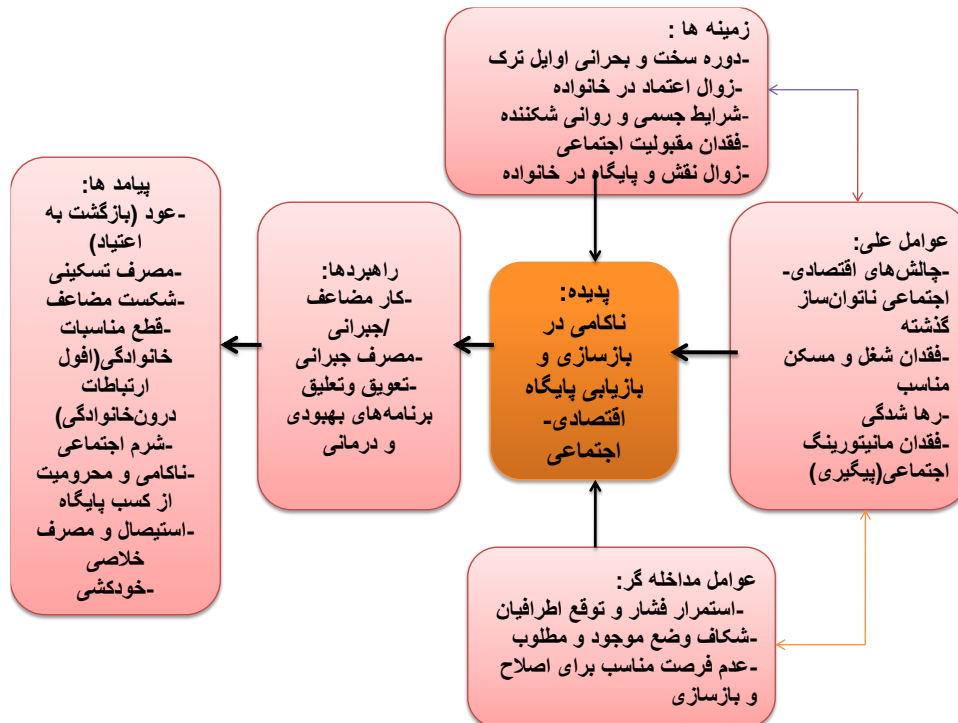
30.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

<p>*8. بعد از ترک توان کافی برای کار سنگین ندارم و چند روز که کار می‌کردم فشار می‌اومد و می‌خواستم استراحت کنم.</p>	<p>*شرایط جسمی و روانی شکننده</p>	<p>شرایط زمینه‌ای</p>
<p>*2. یک پسر ۱۶ ساله دارم اصلاً به هیچ عنوان من را به عنوان پدر قبول ندارد، پسرم به برادرم می‌گوید بابا و به من می‌گوید عمو این مسئله خیلی منو اذیت می‌کند.</p> <p>*6. آرزو دارم پسرم را بیارم پیش خودم و براش پدری کنم. و بزرگش کنم. دست پسرم رو بگیرم و تا پارک ببرم و پدری کنم براش.</p>	<p>*زوال نقش و پایگاه در خانواده (مشروعیت زدایی نقش و پایگاه)</p>	
<p>*2. وقتی می‌آمدم خانه همه چشم‌ها دنبال من بود انگار که یک دزد به خانه اومد، حتی بعد از ترک هیچ کس به من اعتماد نداشت.</p>	<p>*زوال اعتماد در خانواده</p>	
<p>*12. توی جامعه اصلاً روی یک فرد معتاد حساب نمی‌کنند شما درک میکنی جامعه شناسی، آدم‌های جامعه اصلاً براشون مهم نیست، یک هندوانه بیفته پایین میگویند عجب هندوانه خوبی بود حیف شد ولی یک معتاد که بمیره میگویند یکی کمتر بهتر دقیقاً همین نگاه جامعه.</p>	<p>*فقدان مقبولیت اجتماعی</p>	
<p>*10. درد مشترک بین ما معتادها وجود داره اکثراً [90 درصد] زن از دست داده‌ایم، بچه‌هاشون رفتند و خانواده‌هاشون رهاشون کردند، و این مسائل مالی و خانوادگی حل و فصل نشده باعث لغزش مجدد ما میشه.</p>	<p>*چالش‌های اقتصادی و اجتماعی ناتوان کننده</p>	<p>عوامل علی</p>
<p>*9. توقع داشتم که خانواده به من کمک کنند، حداقل یک اتاق برای زندگی داشته باشم، یک کاری با اندک درآمدی داشته باشم، توقع پیدا کردن یک کار معمولی، فراهم شدن موقعیت برای زندگی، حداقل یک اتاق 3در 4 داشته باشم که بتونم توش زندگی کنم.</p>	<p>*فقدان شغل و مسکن مناسب</p>	

<p>*4. ترک کردم و برگشتم به جامعه ولی نه جایی و نه کسی بود که باهاش در ارتباط باشم و این خیلی سخته و باعث مصرف میشه. یا یک دفعه ما را ترخیص میکنن، می‌مونیم تو خیابان بیشتر ما ها جایی نداریم که بریم و دوباره مصرف می‌کنیم. باید یکی باشه به من یاد بده چطوری وارد جامعه بشم و با دیگران ارتباط برقرار کنم ما را رها نکنند.</p>	<p>*رها شدگی *فقدان مانیتورینگ اجتماعی [پیگیری]</p>	
<p>*7. گفتم شما که اینقدر با محبت و مهربان هستید یک کم به من فرصت بدید تا بتونم بلند شم، زمان بدید که جلساتم رو برم و خیلی منو تو فشار و اذیت قرار ندید و سوال پیچ نکنید اجازه بدید دوباره بلند میشم چون به جلسات و این فرصت نیاز دارم.</p>	<p>*عدم فرصت جبران و سامان زندگی</p>	<p>عوامل مداخله‌گر</p>
<p>*8. همه چیز را از دست داده بودم و از صفر شروع کرده بودم. من نمی‌توانستم زیر بار این توقعات تاب بیاورم و کم می‌آوردم. *6. یک دفعه نمی‌توانم همه چیز را جمع و جور کنم و درست کنم.</p>	<p>*فشار و توقع اطرافیان *شکاف وضع موجود و مطلوب</p>	
<p>*2. از کمپ آمدم بیرون و در مغازه کار می‌کردم خیلی زیاد کار می‌کرد و می‌گفتم من باید اولین نفری باشم که مغازه‌ام را باز می‌کنم تا بیشتر مشتری داشته باشم از صبح کار می‌کردم در حدی که صبحانه و ناهار خوردن را فراموش می‌کردم گرسنه بودم فقط دنبال این بودم که پول در بیارم و شرایط مالی هم را تغییر بدهم.</p>	<p>*کار مضاعف و جبرانی</p>	<p>راهبردها</p>
<p>*. ازدحام کار زیاد می‌شود و من برای این که بتوانم بیشتر کار بکنم با این فکر که برم چهار تا دود بگیرم تا بهتر کار کنم به مصرف کشیده می‌شدم و خیلی زود دوباره مصرف هم بدتر از گذشته می‌شد.</p>	<p>*مصرف جبرانی</p>	

32.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

<p>*3. چند بار دلیل لغزش من این چیزها بود من پیگیر این چیزها درامد و حق خودم می شدم و از خودم غافل شدم و مصرف کردم.</p>	<p>*تعویق و تعلیق درمان</p>	
<p>*16. زیاد کار و تلاش می کردم که مشکلات اقتصادی گذشته را برطرف کنم خستگی زیاد کارم را به مصرف مجدد مواد کشاند. با یک قرص خواب شروع شد که خستگی ها برطرف شود ولی خیلی زود به مصرف مواد ختم شد.</p>	<p>*بازگشت به اعتیاد *شکست مضاعف *مصرف تسکینی</p>	
<p>*7. شرم و خجالت اجتماعی بیش از این نیست که نمی تونم برم خونه مادرم و خانه خودم. *8. احساس شرم خجالت اجازه نداد به جمع دوستان پاکم برگردم.</p>	<p>*شرم اجتماعی *ناکامی و محرومیت از کسب پایگاه</p>	<p>پیامدها</p>
<p>*4. من بیشتر تنها زندگی می کنم و با خانواده ام ارتباطی ندارم چون ممکنه حرفی بزنند حالم بد بشه و مصرف کنم.</p>	<p>*قطع روابط و مناسبات خانوادگی</p>	
<p>*8. می گفتم هیچ راهی برای زندگی ندارم برم مصرف کنم تا بمیرم. فکر خودکشی داشتم و سه بار هم تصمیم به خودکشی گرفتم، دوبار هم اقدام کردم ولی زنده ماندم. خسته شده بودم و دیگه بریده بودم از زندگی. ولی به هر دلیلی بود زنده ماندم. دیگه سیر شده بودم از زندگی، ناامیدی اومده بود سراغم، به این باور رسیده بودم که دیگه نمی توانم زندگی کنم، همه چیز را از دست داده بودم و بریدم از زندگی و واقعا کم آورده بودم.</p>	<p>*استیصال و مصرف خلاصی *خودکشی</p>	

شکل ۱. مدل پارادایمی پدیده ناکامی در بازسازی و بازبانی پایگاه اقتصادی-اجتماعی

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش با یافته پژوهش‌های یازرلو، رنجبر، خمرنیا و پیوند، در مؤلفه پایگاه اقتصادی و نقش و تأثیر آن در اعتیاد و بازگشت به اعتیاد هم‌خوانی دارد. هم‌چنین در بحث بازبانی پایگاه اجتماعی با یافته‌های شرق و همکاران، هایان شیونگ و جیدونگ جیا و دیلی هم‌خوانی دارد و این پژوهش‌ها یافته‌های ما را در مورد نقش پایگاه اجتماعی در عدم بازگشت به اعتیاد تأیید می‌کند. در واقع در مورد نقش پایگاه اقتصادی-اجتماعی، بحث و چالشی دیده نمی‌شود و تقریباً پذیرفته شده‌است و این موضوع

34.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

مهمی در این حوزه به شمار می‌رود. اما نکته‌ای که به نظر می‌رسد مغفول مانده است، بررسی رابطه متقابل پایگاه اجتماعی و پایگاه اقتصادی در این فرایند است که ما سعی کرده‌ایم به آن بپردازیم. بدین معنی که تنها به بیان تفاوت بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی و اعتیاد یا بازگشت به اعتیاد اکتفا نکرده‌ایم؛ بلکه ابتدا به تبیین تعامل این دو پایگاه بر یکدیگر پرداخته‌ایم. به عبارت دیگر، فرد بعد از ترک آماده ورود به زیست جهان سالم و زندگی بدون اعتیاد است ولی فقدان و ضعف پایگاه اجتماعی، امکان کسب پایگاه اقتصادی و تأمین نیازهای مالی و مادی را به او نمی‌دهد، از سوی دیگر عدم تمکن مالی و ناتوانی در تأمین هزینه‌های جاری زندگی سبب طرد و پذیرفته‌نشدن او در خانواده و جامعه می‌شود. نکته مهم‌تر این که، این مسأله به هیچ وجه فردی نیست و یافته‌ها نشان می‌دهد ناکامی در بازسازی پایگاه اقتصادی و بازبایی پایگاه اجتماعی تا چه حد متأثر از عوامل خانوادگی و اجتماعی است. مفهوم سایه سنگین گذشته از مؤلفه‌های شرایط زمینه‌ای، معرف وضعیتی است که فرد به دلیل مشکلات دوران اعتیاد، بعد از ترک هم از پایگاه اجتماعی مناسب و مقبولی در خانواده و جامعه برخوردار نیست. این امر نیاز به ترمیم این موقعیت، برای مورد پذیرش قرار گرفتن و ورود به هم‌زیستی سالم با خانواده و جامعه دارد. هم‌چنین از موقعیت مالی و اقتصادی مناسبی هم برخوردار نیست تا بتواند وارد شبکه کاری و شغلی مناسبی شود، و مسئولیت‌های مالی خود را در خانواده و جامعه انجام دهد و احساس مفید بودن و ارزشمندی را، که علاوه بر کسب درآمد بدان نیاز دارد، تجربه کند. فرد بعد از ترک در این دو پایگاه، با مشکلات و چالش‌هایی مواجه است که برای ورود به زیست جهان سالم باید برای آن‌ها چاره‌ای بیندیشد، از طرفی نه به تنهایی قادر به حل و فصل آن‌ها است و نه این مسائل صرفاً فردی است که به تنهایی قابل حل باشد. او در یک فراگرد اجتماعی قرار دارد که نیاز به همراهی و همکاری خانواده و جامعه دارد. آن‌گونه که یافته‌های این پژوهش نشان داد، عموماً افراد در خانواده با یک طرد پنهان و پذیرش کاکتوسی مواجه هستند و خانواده‌ها در اغلب موارد، شرط پذیرفتن افراد را جبران گذشته و به‌خصوص مسائل مالی می‌دانند. هر چند جبران سایر موارد هم، نیاز به درآمد و منابع مالی دارد. فرد هم به دلیل همین طردها و نداشتن پایگاه اجتماعی مناسب، به تنهایی قادر به وارد شدن به شغل و کار مناسب را ندارد و این مسأله فرد را در یک

فشار مضاعف قرار می‌دهد، یعنی از یک طرف برای پذیرفته شدن و کسب پایگاه اجتماعی، نیاز به پایگاه اقتصادی مناسب برای کسب درآمد دارد و از طرف دیگر برای ورود به کسب و کار، نیاز به پایگاه اجتماعی درخوری دارد و فرد عملاً در یک زیست‌برخ‌وار بعد از ترک قرار می‌گیرد، که ادامه دار شدن آن برای مدت طولانی، زمینه اتخاذ راهبردهایی را فراهم می‌کند که طبق یافته‌ها فرد را به سمت مصرف مجدد و بازگشت به اعتیاد می‌کشاند. گاهی فرد کاری برای خود پیدا می‌کند و مشغول به کار هم می‌شود، ولی فشار خانواده برای جبران گذشته و شکافی که بین وضع موجود و وضع مورد انتظار وجود دارد، با کار او قابل جبران نیست و فرد مجبور می‌شود ساعات بیشتری را به کار اختصاص دهد تا بتواند در خانواده پذیرفته شود، با توجه به شرایط جسمی و روحی آسیب‌پذیر و شکننده اوایل ترک و عدم توان جسمی لازم برای کار سخت و طولانی و همچنین دور شدن او از برنامه‌های درمانی و بهبودی بعد از ترک به سبب کار زیاد، به مرور به سمت مصرف مجدد و بازگشت به اعتیاد کشانده می‌شود. یعنی کار مضاعف و جبرانی و خستگی ناشی از آن، فرد را به سمت راهبرد مصرف جبرانی هدایت می‌کند. به این معنا که فرد مصرف می‌کند تا هم بر خستگی ناشی از کار فائق آید و هم بتواند ساعات بیشتری کار کند. نتیجه این راهبردها که ناشی از چالش‌های اقتصادی- اجتماعی ناتوان ساز و مشکلات خانوادگی بعد از ترک است، فرد را با شکست مضاعف روبه‌رو می‌کند، یعنی نه تنها در این مسیر موفق نمی‌شود، بلکه با مصرف مجدد و بازگشت به اعتیاد، از طرف خانواده و جامعه طرد شدیدتری را همراه با سرزنش تجربه می‌کند و مجدداً خود را در زیست اعتیادی می‌بیند. این نکته مهمی است که ما در فرایند تحقیق کیفی، ضمن کشف شرایط زمینه‌ای و عوامل و متغیرها، درهم تنیدگی و رابطه‌ی تأثیر و تأثیری آن‌را نیز شرح دادیم و در مدل پارادایمی هم تبیین کردیم. یافته مهم دیگر، کشف سنخ‌های مصرف در افراد بود. عموماً باور بر این است که دلیل مصرف، صرفاً نشه‌گی و لذت است، در حالی که ما در این تحقیق کشف کردیم که این مصرف در شرایط مختلف، متفاوت است. ما به چهار سنخ از مصرف رسیدیم که شامل: مصرف تسکینی، مصرف خلاصی، مصرف جبرانی و مصرف نشه‌گی بود که هر یک از آن‌ها شرح داده شد. اتخاذ راهبرد مصرف تسکینی در فرایند زیست‌برخ‌وار و عدم پذیرش در خانواده و جامعه رخ

36.... تحلیل جامعه شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

می دهد. فرد برای تسکین آلام روحی و روانی ناشی از طرد و عدم پذیرش در خانواده و جامعه، آن هم بعد از ترک، به عبارتی ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی- اجتماعی سراغ مصرف می رود که طبق گفته اکثر مشارکت کنندگان، آن هم همیشه پاسخ نمی دهد و با ادامه دار شدن طرد و عدم پذیرش در زیست جهان خانوادگی و اجتماعی، فرد وارد شبکه اعتیادی می شود که، با ناامیدی به زیست اعتیادی ادامه می دهد. این مسأله اگر چه ناشی از بازگشت به اعتیاد به نظر می رسد، ریشه های خانوادگی و اجتماعی دارد و پیامدهایی مانند کارتن خوابی، طرد واقعی از خانه و کاشانه، طلاق و بی خانمانی را به دنبال خواهد داشت و به دلیل نبود مانتورینگ اجتماعی و دریافت کمک و حمایت، سراغ مصرف تسکینی خواهد رفت و در مواردی از طریق کار زیاد برای جبران گذشته و ورود به زندگی و تجربه زندگی، مجبور می شود بیشتر از توان خود کار کند و در این میان به مصرف جبرانی یعنی مصرف برای توان کار زیاد از حد روی خواهد آورد و با شکست مضاعف روبرو خواهد شد. در حالی که در پژوهش ها اغلب به این موارد یا اشاره ای نمی شود و یا اصلاً مورد مطالعه قرار نمی گیرند و شناخته نمی شوند. همان طور که این سنخ بندی از مصرف، تاکنون در پژوهشی مشاهده نشده است و ما برای اولین بار آن ها را کشف و تبیین کرده ایم. یکی از پیامدهای شدیدی که در اثر ناکامی در بازسازی و بازیابی پایگاه اقتصادی - اجتماعی رخ می داد، مرگ در اثر خودکشی بود، که آن جا هم راهبرد مصرف خلاصی، ناشی از همین عدم پذیرش در خانواده و جامعه بود. یعنی مواقعی که مصرف تسکینی چاره ساز نبوده و فرد به کلی از ورود به زیست جهان سالم ناامید می شد و امیدی هم برای درمان و بازگشت به زندگی نداشت، به نقطه ی استیصال می رسید و سراغ مصرف خلاصی، یعنی مصرف انواع مواد با مقادیر زیاد و غالباً در اشکال تزریقی می رفت، تا از این طریق خودکشی کند. در حالی که ممکن است این قبیل مرگ ها در میان افراد معتاد، ناشی از مصرف بیش از حد⁶ در نظر گرفته شود، ولی با اتکا به یافته های این تحقیق، این اقدام آگاهانه است و نوعی اقدام به خودکشی به شمار می رود و نمی توان آن را ناشی از مصرف دانست، بلکه این یک خودکشی است با ریشه ی اجتماعی و البته قابلیت مداخله و پیشگیری نیز دارد. در نهایت یافته های

⁶ Overdose

این جنس از پژوهش‌ها، علاوه بر شفاف کردن ابعاد پیدا و پنهان مسأله، جنبه‌ای مهم از آن را کشف و تبیین می‌کنند که هم می‌تواند زمینه‌ساز مطالعات بعدی باشد و هم در زمینه مداخلات حوزه بازگشت به اعتیاد، کاربرد داشته باشد.

پیشنهادات:

۱. تدوین یک برنامه آموزشی برای خانواده‌ها جهت آشنایی با فرایند درمان و بازگشت به اعتیاد و نیاز به حمایت اجتماعی از افراد بعد از ترک. این برنامه می‌تواند توسط مددکار خانواده و روان‌شناس در مرکز ترک اعتیاد طراحی و با کمک مدرسین و متخصصین حوزه خانواده آموزش داده شود، چراکه مداخلات مبتنی بر خانواده درمانی در فرایند درمان اعتیاد اولویت غیرقابل انکاری دارد، به شرطی که مبتنی بر شرایط واقعی زندگی افراد باشد و صرفاً یک برنامه یکسان آموزشی یک‌طرفه با محتوای از پیش آماده شده نباشد.

۲. شناسایی افراد در معرض خطر در فرایند درمان و ترک اعتیاد که دارای سابقه اقدام به خودکشی بوده‌اند، جهت ارجاع به متخصصین پیشگیری از خودکشی، در ابتدا شناسایی این گروه از افراد، می‌تواند توسط مددکاران و روان‌شناسان مراکز درمان اعتیاد در هنگام پذیرش و ثبت اطلاعات فردی انجام شود. از آن‌جا که ممکن است این اطلاعات در زمان تکمیل فرم مشخصات فردی اظهار نشود، بهتر است در ادامه فرایند پذیرش، از مصاحبه فردی توسط یک روان‌شناس یا مددکار استفاده شود. یکی از راه‌های دیگری که می‌توان به اطلاعات تکمیلی دست یافت، مصاحبه با خانواده و معرف فرد مبتلا به اعتیاد و هم‌چنین مطالعه پرونده‌ها و سوابق ترک‌های گذشته فرد در دیگر مراکز می‌باشد، نهایتاً این که سازمان بهزیستی می‌تواند به عنوان ارگان ناظر و هماهنگ‌کننده، این پیوند را برای دسترسی به سوابق ترک‌های گذشته، برای مددکاران و مراکز فراهم نماید. از آن‌جا که برنامه‌های مداخله در پیشگیری از خودکشی نیازمند تخصص، زمان و البته هزینه است، ارجح است که سازمان بهزیستی زمینه‌ها و منابع لازم برای دسترسی و برخورداری راحت افراد از این برنامه‌ها را فراهم نماید.

38.... تحلیل جامعه‌شناختی پایگاه اقتصادی- اجتماعی و عود در افراد مبتلا به اعتیاد

۳. طراحی و تدوین یک برنامه مانیتورینگ اجتماعی مبتنی بر عوامل اجتماعی برای حمایت‌ها و پیگیری‌های بعد از ترک و تسهیل روند ورود به زیست‌جهان سالم. این برنامه بایستی مبتنی بر نگاه اجتماعی باشد که بتواند چالش‌ها و پیچیدگی‌های زیست‌بعد از ترک را در جامعه و خانواده برای افراد حل نماید که می‌تواند با حمایت یک سازمان ذیربط توسط متخصصان با اتکا به یافته‌های پژوهشی طراحی و اجرا شود.

منابع:

- ازکیا، مصطفی و ایمانی جاجرمی، حسین. (۱۳۹۰). *روش‌های کاربردی تحقیق کاربرد نظریه‌ی زمینه‌ای*، جلد دوم، چاپ اول، تهران، شرکت انتشارات کیهان.
- بودون، ریمون و بوریگو، فرانسوا. (۱۳۸۵). *فرهنگ جامعه‌شناسی انتقادی*، ترجمه: عبدالحسین نیک‌گهر، چاپ اول، تهران، فرهنگ معاصر.
- توده‌رنجبر، محسن. (۱۳۹۷). شناخت عوامل اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر اعتیاد، فصلنامه مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، پنجمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی علوم تربیتی و سبک زندگی، تابستان ۱۳۹۷، صص ۱۰۴-۱۲۴.
- خمرنیا، محمد و پیوند، مصطفی. (۱۳۹۷). «علل بازگشت به اعتیاد به مواد مخدر و راهکارهای پیشنهادی در مراجعه‌کنندگان به مراکز ترک اعتیاد»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، شهریور ۱۳۹۷، دوره هفدهم صص ۵۲۳-۵۳۸.
- زکریایی، محمد علی. (۱۳۸۲). *جامعه‌شناسی مصرف مواد مخدر، نشریه اعتیاد پژوهی*، زمستان ۱۳۸۲، شماره پنج.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۹۵). *دانشنامه ارتباطات جامعه‌شناسی ارتباطات اصول و مبانی*، چاپ سی و یکم، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۸۹). *آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات)*، چاپ بیست و یکم، ویرایش سوم، تهران، انتشارات آوای نور.
- شرق، علی و همکاران. (۱۳۸۸). «بررسی عوامل مؤثر بر بازگشت به اعتیاد اعتیاد از دیدگاه معنادین مراجعه‌کننده به مراکز ترک اعتیاد استان آذربایجان غربی»، *مجله پزشکی ارومیه*، خرداد و تیر ۱۳۹۰، شماره دوم صص ۱۲۹-۱۳۶.
- شکری، کیوان و همکاران. (۱۳۹۵). «پیشگیری از بازگشت به اعتیاد رفتار اعتیادی در معتادان»، *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، بهار ۱۳۹۵، شماره نهم صص ۱۶۱-۱۹۴.
- صدیق سروستانی، رحمت‌اله. (۱۳۹۰). *آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات)*، چاپ هفتم، تهران، سمت.

صفری حاجت آقایی، سعیده و همکاران.(۱۳۹۳). «فرا تحلیل مقایسه عوامل فردی و محیطی موثر بر بازگشت مجدد به اعتیاد بعد از ترک مواد مخدر»، *فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف*، تابستان ۱۳۹۳، شماره سی ام صص، ۳۵-۵۲.

قادری بگه جان، کاوه و همکاران.(۱۳۹۴). «اثر بخشی درمان راه‌حل مدار مواته مدت بر پیشگیری از بازگشت به اعتیاد اعتیاد» ، *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی* ، بهار ۱۳۹۴، شماره سه صص، ۷۵-۱۰۸.

کوئن، بروس.(۱۳۷۳). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلامعباس توسلی و غلامرضا فاضل، چاپ دوم، تهران، سمت.

گورینگ، ویوانگ.(۱۴۰۱). همه چیز را می‌شود تحمل کرد، به جز تحقیر، *فصلنامه ترجمان علوم انسانی*، بهار ۱۴۰۱، شماره بیست و دوم.

میرزایی، خلیل.(۱۳۹۳). *فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی*، چاپ اول، تهران، نشر فوزان.

نیک منش، زهرا، بلوچی، محمد حسین و پیراسته مطلق، علی اکبر.(۲۰۱۵). «نقش باورهای خودکارآمدی و حمایت اجتماعی در پیش بینی بازگشت به اعتیاد» ، *نشریه پژوهش علوم سلامت و نظامی* ، تابستان ۲۰۱۵ شماره 3 صص، ۹۸.

میرساردو، طاهره، دولتخواه اجبرلو، قادر و ادهمی، عبدالرضا.(۱۴۰۰). «تبیین جامعه‌شناختی موانع توسعه با تأکید بر توسعه اجتماعی - فرهنگی». *فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، سال پانزدهم، زمستان ۱۴۰۰، شماره چهارم صص ۲۵-۴۹.

بازرلو، رضا(۱۴۰۱). تحلیل جامعه‌شناختی گرایش به اعتیاد و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی، *فصلنامه علمی - پژوهشی سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، زمستان ۱۴۰۱، دوره ۶، شماره ۴ صص ۴۵۷-۴۶۸.

Dennis C Daley. (2013). Family and social aspects of substance use disorders and treatment, *Food Drug Anal*, . 2013 Dec;21(4):S73-S76.

Haiyan Xiong and Jidong Jia .(2018). Situational Social Support and Relapse: An Exploration of Compulsory Drug Abuse Treatment Effect in China, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, First published online December 3, 2018.

DOI: [10.71854/soc.2025-129907](https://doi.org/10.71854/soc.2025-129907)

Identification and ranking of social factors affecting work balance in sports teachers

Sarah Asdalahi [0000-0002-6537-6346](https://orcid.org/0000-0002-6537-6346)

Department of sport Science, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, iran

Seyed Ehsan Amirhosseini¹ [0000-0003-1563-0569](https://orcid.org/0000-0003-1563-0569)

Department of sport Science, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, iran

Sardar Mohamadi [0000-0002-6537-6346](https://orcid.org/0000-0002-6537-6346)

Professor of Sport management department, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran

Vali Nowzari [0000-0002-2451-6024](https://orcid.org/0000-0002-2451-6024)

Department of sport Science, Arsanjan Branch, Islamic Aazad University, Arsanjan, Iran

Abstract: This research aims to identify and rank the factors affecting work balance in sports teachers. The research method is the field research. In this research, physical education teachers were selected as the studied community. This study used the network analysis process technique to prioritize the criteria. Therefore, 50 physical education teachers participated in this research. A questionnaire was used to collect research data. This research uses the hourly pairwise comparison model to design the expert questionnaire. By using this model, the relative importance of the criteria is estimated using numbers, which are the principles of ANP. This research used network analysis to determine and prioritize the indicators and measure the internal relationships among the criteria. The pairwise comparison matrix was used to determine the weight of the requirements. The current research has been carried out in several stages and using several techniques. This research shows that the criterion of family-friendly policies with a normalized weight of 0.294 is the priority. The modeling criterion with a normalized weight of 0.269 is the second priority. The measure of flexible work arrangements with a normalized weight of 0.267 is in the third priority. And finally, the self-care criterion with a normalized weight of 0.171 is the last priority.

Keywords: work balance, PE teachers, family friendly policies

---

¹. Corresponding Author: asdaysarh@gmail.com

شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

ساره اسدالهی

دانشجوی دکتری مدیریت ورزشی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران

سید احسان امیر حسینی^۱

دانشیار، گروه علوم ورزشی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران

سردار محمدی

استاد گروه مدیریت ورزشی، گروه تربیت بدنی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران

ولی نوذری

استادیار، گروه علوم ورزشی، واحد ارسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، ارسنجان، ایران

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۶/۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۱

چکیده: این پژوهش با هدف شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش می‌باشد. روش میدانی است. در این پژوهش، جامعه مورد بررسی معلمان تربیت‌بدنی انتخاب گردید. در این مطالعه از تکنیک فرایند تحلیل شبکه برای اولویت‌بندی معیارها استفاده شده است. تعداد پنجاه نفر از معلمان تربیت‌بدنی توزیع گشت. بدلیل محدود بودن حجم جامعه آماری نمونه‌گیری انجام نشده است. در این پژوهش برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش از طریق ابزار پرسش‌نامه استفاده گردیده است. در این تحقیق از مدل مقایسه زوجی ساعتی برای طراحی پرسش‌نامه خبره استفاده می‌شود. با استفاده از این مدل اهمیت نسبی معیارها با استفاده از اعداد که اصول ANP است تخمین زده می‌شود در این پژوهش، از تکنیک فرایند تحلیل شبکه برای تعیین اولویت‌بندی شاخص‌ها و سنجش روابط درونی زیر معیارها استفاده شده است؛ به‌همین منظور از ماتریس مقایسه زوجی برای تعیین وزن معیارها استفاده شده است. برای انجام محاسبات مربوط به تکنیک ANP نیز با استفاده از نرم‌افزار Super Decision انجام شده است. نتایج این پژوهش معیار خط‌مشی‌های دوستدار خانواده با وزن نرمال شده ۰.۲۹۴ در اولویت اول قرار دارد. معیار الگوسازی با وزن نرمال شده ۰.۲۶۹ در اولویت دوم قرار دارد. معیار ترتیبات کاری انعطاف‌پذیر با وزن نرمال شده ۰.۲۶۷ در اولویت سوم قرار دارد. و در نهایت معیار مراقبت از خود با وزن نرمال شده ۰.۱۷۱ در اولویت آخر قرار دارد.

کلمات کلیدی: تعادل کار، معلمان ورزش، خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده

¹ نویسنده مسئول: asdaysarh@gmail.com

مقدمه

در سال ۲۰۱۵، تمامی کشورهای عضو سازمان ملل ۱۷ هدف توسعه پایدار را با هدف دستیابی به صلح و رفاه جهانی تصویب کردند. در میان این اهداف، توسعه پایدار بر ایجاد اشتغال کامل و مولد و کار شایسته برای همه تمرکز دارد. این هدف فرعی اخیر، یعنی ایجاد شرایط کاری مناسب، این امر را ضروری می‌سازد که پژوهشگران و شاغلان منابع قابل توجهی را برای دستیابی به هماهنگی میان نیازهای کار و زندگی اختصاص دهند. مفهوم تعادل کار-زندگی از زمان ظهور خود، مورد بررسی فزاینده پژوهشگران قرار گرفته است (اوهارا^۱، ۲۰۲۴). برجستگی روزافزون نگرانی‌های تعادل کار-زندگی در گفتمان رهبران سیاسی و تجاری، استراتژی‌های منابع انسانی و رسانه‌ها باعث بازنگری نظری و عملی ساختارهای مرتبط آن‌ها در تحقیقات تجربی شد (ماتارلی^۲، ۲۰۲۴). این نگرانی‌ها به نوبه خود به دلیل تغییر چشمگیری در فناوری و جمعیت‌شناسی در جوامع صنعتی پدیدار شد. تعادل کار-زندگی یکی از پارادایم‌های پژوهش‌شده در حوزه‌های متنوعی مانند روان‌شناسی، رفتار سازمانی و مدیریت منابع انسانی است (آدام^۳، ۲۰۲۴). در دهه‌های گذشته به دلیل چالش‌های مبرم متعدد، مانند افزایش تعداد زنان در محل کار، خانواده‌های تک‌والدی، بازگشت مادران به نیروی کار، و خانواده‌های دو شغله، علاقه دوباره به این حوزه به وجود آمده است (طاهر، ۲۰۲۴). از یک طرف، این چالش‌ها باعث شده است که کارمندان در نقش‌های زندگی خانوادگی و کارفرمایان خود تجدیدنظر کنند و با تقاضاهای روبه‌رشد برای شیوه‌های کاری انعطاف‌پذیر و نیروی کار پایدارتر مواجه شوند (ماردیانتی^۴، ۲۰۲۴).

ایجاد توازن بین کار و مسئولیت‌های خانوادگی به شیوه‌ای که تعارض آن‌ها را کاهش دهد و رضایت نیازها و خواسته‌های افراد را تأمین کند، پایه‌ای محکم و از لحاظ نظری پایه‌ای برای محققان و شاغلان ایجاد می‌کند (پیرچر^۵، ۲۰۲۴). مطالعات متعدد نشان داده‌اند که تضاد بین خواسته‌های کار و خانواده ممکن است منجر به پیامدهای نامطلوب شغلی شود. نیاز به تعادل بیشتر منجر به ایجاد انبوهی از دیدگاه‌ها و نظریه‌های جدید شد که ساختار کار-خانواده را به عنوان مکانیزمی برای توضیح واریانس در نتایج کار، مفهوم‌سازی می‌کرد (الهارون^۶، ۲۰۲۴). اخیراً، محققان از دیدگاه تعارض فراتر رفته و غنی‌سازی را به عنوان پیامد مثبت روابط کار و خانواده در نظر می‌گیرند. متعاقباً، محققان تعادل کار-زندگی جذب مفاهیم و دیدگاه‌های جدید شده‌اند تا تمام جنبه‌های تعادل بین کار و زندگی شخصی کارکنان را کشف کنند (آنگایارکانی^۷، ۲۰۲۴). تعادل کار-زندگی نه تنها در حوزه‌های مدیریت منابع انسانی و رفتار سازمانی، بلکه در رشته‌های دیگر، مانند اقتصاد، فناوری اطلاعات، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی مورد توجه قرار گرفته است تا سوابق و پیامدها به همین ترتیب، تعادل کار-زندگی با استفاده از دیدگاه‌های نظری مختلف، از جمله نظریه شناختی اجتماعی، نظریه انباشت نقش، نظریه سایبرنتیک، نظریه تناسب

---

uhara¹
Mattarelli²
Adam³
Mardiyanti⁴
Pircher⁵
Alharoon⁶
Angayarkanni⁷

۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

فرد- محیط، نظریه نهادی، نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده مورد بررسی قرار گرفته است. نظریه سیستم‌های خانواده، نظریه مرز کار/خانواده، نظریه حفاظت از منابع و نظریه مرز، علیرغم، یا شاید تا حدی در نتیجه، این دیدگاه‌های نظری مختلف، محققان استدلال می‌کنند که این رشته همچنان آشفته و بی‌نتیجه است (کوچاک^۱، 2024). مجموعه رو به رشد ادبیات و تأثیر انسانی قابل توجه تعادل کار-زندگی، بررسی‌های اخیر مختلفی را برانگیخته است. تحقیقات موجود اغلب نشان می‌دهد که صرف وجود منابع کاری به طور خودکار منجر به غنی‌سازی کار-خانواده نمی‌شود. بلکه این منابع کاری احتمالاً در عین شدن در کار تأثیر داشته باشند، که ممکن است عین شدن در کار به نوبه خود منجر به افزایش غنی‌سازی کار-خانواده شود (پوترا، 2020). با توجه به این پیشینه، می‌توان استدلال کرد که این احساسات مثبت، باعث تسریع در گسترش لحظه‌ای ذهنیت تفکر-عمل کارمند می‌شود و به صورت پاسخ‌ها، احساسات و اعمال فیزیولوژیکی نمود پیدا می‌کند. این احساسات احتمالاً دارای تأثیر طولانی مدت بر عملکرد و سلامت فردی هستند. همچنین مطالعات گذشته در کشورهایی مانند چین، اسپانیا و ایالات متحده نشان داده‌اند که عین شدن در کار با نتایج حوزه خانگی، مانند تسهیل کار خانواده، غنی‌سازی خانواده و شادی روزمره کارمند، رابطه مثبت دارد (سینگ، 2023).

غنی‌سازی تعادل کار با جلب منابع زمینه‌ای (حمایت‌های اجتماعی در محیط کار، درآمد مکفی و اطمینان از آینده شغلی)، منابع شخصی (ویژگی‌های شخصیتی، خوشبینی، مهارت‌ها و عزت نفس) و منابع ساختاری (همچون پیوندهای اجتماعی در محیط خانواده و ارائه اعتماد به نفس از سوی اعضای خانواده) بر نحوه عملکرد افراد تأثیر مثبت می‌گذارد (مولانگ، 2022). به‌طور کلی از آنچه که گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که رضایت و عدم رضایت، دو انتهای یک پیوستار نیستند. همچنین همان‌طور که بسیاری تصور می‌کنند، عدم رضایت و یا رضایت به‌طور یک‌جانبه، نتیجه حقوق و دستمزد کم و یا زیاد نیست، هرچند که این عوامل در آن تأثیر دارند. بلکه رضایت شغلی نتیجه تأثیر و تأثر عوامل متعددی از جمله نیازها، علائق انگیزه‌ها، نگرش و شخصیت افراد از یک طرف و مختصات شغلی نظیر محیط کار، جو سازمانی، فرهنگ سازمانی و نیز مدیریت از طرف دیگر است. چنانچه این عوامل با یکدیگر هم‌راستا باشند، فرد احساس رضایت می‌کند. بنابراین، غنی‌سازی تعادل کار با جلب منابع زمینه‌ای (حمایت‌های اجتماعی در محیط کار، درآمد مکفی و اطمینان از آینده شغلی)، منابع شخصی (ویژگی‌های شخصی، خوشبینی، مهارت‌ها و عزت نفس) و منابع ساختاری (همچون پیوندهای اجتماعی در محیط خانواده و ارائه اعتماد به نفس از سوی اعضای خانواده) بر نحوه عملکرد افراد تأثیر مثبت می‌گذارد. بنابراین هدف تحقیق حاضر تبیین مدل تعادل کار در معلمان ورزش است و تلاش می‌کند به این سوال پاسخ دهد که تبیین مدل تعادل کار در معلمان ورزش با رویکرد روزنه‌های امید و تیره چگونه است؟

چارچوب نظری تعادل کار

تعادل کار به طور رسمی، توسط سازمان بین‌المللی کار در هشتاد و هفتمین دوره کنفرانس بین‌المللی کار در سال ۱۹۹۹ معرفی شد. این مفهوم به عنوان کاری مولد تعریف می‌شود که در آن حقوق کارگران محافظت شده و درآمد کافی با حمایت

اجتماعی مناسب برای آنان ایجاد می‌کند (پوترا، 2020). چهار هدف اصلی استراتژیک تعادل کار عبارتند از: ۱) اصول و حقوق اساسی در کار به عنوان یک حکم تاریخی سازمان بین‌المللی کار، ۲) ایجاد اشتغال به عنوان یک حکم سیاسی (3) حمایت اجتماعی به عنوان یک دستور اخلاقی، ۴) گفتگوی اجتماعی به عنوان سازماندهی دستور کار (عرفان، 2023)

بعدها، مفهوم تعادل کار توجه زیادی از سوی متخصصان مدیریت و دانشمندان جلب کرد. به عنوان مثال، فرارو و همکاران (2018) بیان کردند که تعادل کار شامل درک کارکنان از شرایط کار و حرفه بر اساس هفت عامل است: «اصول و ارزش‌های کار»، «زمان کار مناسب و بار کاری»، «کار کامل و مولد»، «پاداش معنا دار»، «حمایت اجتماعی»، «فرصت‌ها» و «سلامت» و «ایمنی». مفهوم‌سازی دیگری از تعادل کار توسط دافی و همکاران (2017)، پیشنهاد شده است که شامل «شرایط کاری سالم از نظر جسمی و بین فردی»، «ساعاتی که زمان آزاد و استراحت کافی را فراهم می‌کند»، «ارزش‌های سازمانی که ارزش‌های خانوادگی و اجتماعی را تکمیل می‌کند»، «گرامت کافی» و «دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی» (دافی و همکاران، 2017).

کاشیاپ و آرورا (2020)، دسترسی به تعادل کار را به عنوان منبعی مهم برای افزایش غنی‌سازی کار-خانواده کارکنان معرفی کردند. آن‌ها رابطه بین غنی‌سازی کار-خانواده و تعادل کار را بر اساس نظریه حفاظت از منابع (هوبفول^۱ و همکاران، 2018) ترسیم کردند، طبق این نظریه، افراد نیاز تکاملی به حفظ و نگهداری منابع اصلی خود برای مدت طولانی دارند. بقای طولانی مدت چنین منابع حیاتی، هنگامی که توسط افراد به کار گرفته می‌شود، نه تنها آن‌ها را قادر می‌سازد تا بر شرایط استرس‌زا غلبه کنند، بلکه آن‌ها را در حفظ این منابع از منظر بلندمدت راهنمایی می‌کند (هوبفول و همکاران، 2018). به عنوان مثال، در دسترس بودن منابع کاری مانند استقلال بیشتر و کنترل تصمیم‌گیری به کارکنان کمک می‌کند تا از دست دادن منابع خود را مدیریت کنند، در نتیجه منجر به افزایش حس غنی‌سازی کار-خانواده می‌شود (واین^۲ و همکاران، 2020). همچنین، ویدانوف^۳ (2005) به نقش بالقوه «توانمندسازی منابع»، مانند خودمختاری و پاداش‌های روانی در افزایش غنی‌سازی کار-خانواده، تأکید کرد. این مطالعات بر اساس نظریه حفاظت از منابع، در مورد نقش غالب منابع کاری در ایجاد تأثیر مثبت بر غنی‌سازی کار-خانواده در بین کارکنان بحث می‌کند.

کاشیاپ و آرورا (2020)، استدلال کردند که شیوه‌های تعادل کار به عنوان یک منبع کاری مفید، کارکنان را قادر می‌سازد تا به تجربه شرایط کار ایمن، دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی، جبران خسارت کافی، وقت آزاد و استراحت دسترسی پیدا کنند که ارزش‌هایی مکمل هستند (عرفان، 2023) و به گفته دافی و همکاران (2017) برای دستیابی به تعادل کار ضروری به‌شمار می‌روند. در دسترس بودن چنین شیوه‌های آموزشی می‌تواند به کارکنان در ارتقای عملکردشان کمک کند و همچنین سطح انگیزه و پیگیری آن‌ها را افزایش دهد. در نتیجه، این امر به آن‌ها احساس موفقیت و پیروزی می‌دهد تا تمرکز خود را حفظ کرده و در هر دو حوزه عملکرد خوبی داشته باشند (پوترا، 2020). زیرا طبق نظریه غنی‌سازی کار-خانواده، انتقال مستقیم منابع تولید شده توسط فرد از یک نقش به نقش دیگر ممکن است. به عنوان مثال، ایمنی و حمایت

۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

عاطفی ارائه شده توسط سازمان‌ها می‌تواند منجر به افزایش مشارکت و انگیزه در بین کارکنان شود (سینگ، 2023). فواصل کوتاه استراحت به کارکنان در تکمیل منابع کمک می‌کند. همچنین، حمایت سازمانی در ارائه امکانات مراقبت‌های بهداشتی و جبران خسارت مناسب به کارکنان، می‌تواند در کاهش بار مالی آن‌ها و افزایش رفاه و مشارکت کلی مؤثر باشد ((مولانگ، 2022)). بنابراین سوالات پژوهش به صورت زیر است:

- عوامل موثر بر معیارهای اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش کدام است؟
- دسته بندی معیارهای اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش چگونه است؟
- شدت تأثیر عوامل در اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش به چه اندازه است؟

پیشینه پژوهش

هاشمی (۱۴۰۲) تحقیقی با عنوان «مصاحبه با ۷ نفر از خبرگان، ۱۲۴ عامل در تعادل کار و زندگی کارکنان شرکت ملی گاز ایران» انجام داده است. وی با استفاده از روش دلفی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تعادل کار و زندگی کارکنان شرکت ملی گاز ایران را استخراج کرده است. نتایج نشان می‌دهد که مهم‌ترین مؤلفه مؤثر در تعادل کار و زندگی کارکنان شرکت ملی گاز ایران اعتماد به سازمان و وفادار بودن کارکنان نسبت به سازمان است. تأثیر ساختار دولت، دولت الکترونیک و هوشمند سازی، مدیریت سرمایه انسانی، فناوری‌های مدیریتی، توسعه فرهنگ سازمانی، نظارت و ارزیابی و صیانت از حقوق مردم و سلامت اداری بر تعادل کار و زندگی کارکنان در این پژوهش تأیید شده است.

پالوزیان (۱۴۰۱) تحقیقی با عنوان «ارائه مدل تعادل کار و زندگی زنان در فرآیند منتورینگ در شهرداری تهران» انجام داده است. روش تحقیق مورد استفاده در پژوهش حاضر، کیفی با ماهیت اکتشافی است که با استفاده از روش نظریه پردازی داده بنیاد انجام گرفته است. برای این منظور، هجده مصاحبه نیمه ساختار یافته انجام شد و با بهره‌گیری از رویکرد ساخت‌گرا، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. جامعه پژوهش حاضر را مدیران، معاونان و متخصصان مشارکت‌کننده در فرآیند منتورینگ به عنوان منتور و منتهی در شهرداری تهران تشکیل می‌دهند. برای نمونه‌گیری، از روش نمونه‌گیری نظری استفاده شده است. داده‌های کیفی حاصل از مطالعات میدانی که از طریق مصاحبه‌ها حاصل شده بود، با استفاده از روش داده‌بنیاد کدگذاری شد. این فرایند شامل چهار مرحله کدگذاری است که عبارتند از: کدگذاری اولیه، متمرکز، محوری و نظری. نتایج پژوهش نشان می‌دهد، بر اساس کدگذاری نظری، ملاحظات فرهنگی، ملاحظات متنور، ملاحظات فردی، ملاحظات ساختاری سازمان، ملاحظات ساختاری کلان، ملاحظات درون سازمانی، ملاحظات جمعیت‌شناختی، ملاحظات بین فردی و ملاحظات آموزشی، به عنوان شرایط علی، با در نظر گرفتن ملاحظات اجتماعی و ملاحظات قانونی، به عنوان شرایط زمینه‌ای و همچنین محدودیت‌های تأثیرگذار بر شرایط علی، از طریق مدیریت نقش‌ها به عنوان مقوله محوری، منجر به پیامدهای فردی، پیامدهای سازمانی، پیامدهای بین فردی و پیامدهای خانوادگی برای زنان مشارکت‌کننده در فرایند منتورینگ در شهرداری تهران می‌شوند.

مقبلی (۱۴۰۱) تحقیقی با عنوان «ارایه مدل ایجابی تعادل کار و زندگی با رویکرد فراترکیب» انجام داده‌است. به این صورت که پس از بررسی چارچوب‌مند تحقیقات انجام شده از طریق سایت‌ها و اسناد معتبر طی بیست سال گذشته، تعداد ۲۲ مقاله که بیشترین ارتباط را با پژوهش حاضر داشتند، انتخاب شدند. در ادامه پس از بررسی مفاهیم استخراج شده و جمع‌بندی آن‌ها، ۱۲۸ کد تخلص شده به دست آمده‌است. سپس، از مفاهیم استخراج شده پژوهش با اجماع نظری متخصصان، برای سازماندهی شاخص‌های موجود، ۲۶ مؤلفه اصلی در سازوکار طراحی مدل ایجابی تعادل کار و زندگی تبیین گردیده‌است. یافته‌ها: نتایج حاصل از این پژوهش نشان داده‌است، بعد ایجابی شامل مؤلفه‌های پیش‌بین، پیامد و استراتژی‌های تعادل کار و زندگی به عنوان مؤلفه‌های تقویت‌کننده تعادل کار و زندگی بوده‌است. نتایج: نوآوری این پژوهش ارایه مدلی فراگیر از نتایج مطالعات گسترده پیشین بوده‌است. با توجه به مدل حاصل شده در پژوهش، با تقویت بعد ایجابی، سازمان‌ها می‌توانند در جهت ارتقاء رضایت‌مندی و بهره‌وری و استفاده مناسب در تصمیم‌گیری‌های سازمانی بهره‌برده و کیفیت زندگی کاری را تعالی بخشند.

مقبلی (۱۴۰۰) در تحقیقی با عنوان «ارائه مدل سلبی تعادل کار و زندگی اسلامی با رویکرد فراترکیب»، از میان مقالات اولیه، تعداد ۱۶ مقاله برای تحلیل انتخاب کرده‌است و سپس، مفاهیم و مضامین تشکیل‌دهنده مؤلفه‌های تأثیرگذار استخراج گردیده‌است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داده‌است، بعد سلبی شامل مؤلفه‌های پیش‌بین و پیامدهای تعادل کار و زندگی که به نوعی با عدم تعادل کار و زندگی همراه می‌شود، طبقه‌بندی و ارایه گردیده‌است. از مفاهیم و معانی استخراج شده پژوهش برای سازماندهی شاخص‌های موجود، ۱۸ مقوله اصلی در سازوکار طراحی مدل سلبی تعادل کار و زندگی اسلامی تبیین گردیده‌است. بعد سلبی به نوعی از بین برنده یا به عنوان سد راه تعادل کار و زندگی قلمداد می‌شود، با لحاظ کردن عوامل بعد سلبی در تصمیم‌گیری‌های سازمانی می‌توان کیفیت زندگی کاری را تعالی بخشید.

محمدی (۱۳۹۹) در تحقیقی با عنوان «تبیین الگوی تعادل کار— زندگی در شرکت گاز استان مازندران»، به این نتیجه رسید که شرایط علی در این پژوهش عبارت‌اند از: مدیریت شایستگی، توسعه قابلیت‌های انسانی و مدیریت عملکرد. شرایط زمینه‌ای شامل تأمین نیازهای اجتماعی و اقتصادی کارکنان، پیامدها شامل سیاست‌های کارآمد و برنامه‌مدون در خصوص تعادل کار می‌باشد. همچنین راهبرد این پژوهش تقویت کانون خانواده، بهبود روابط و رعایت الزامات قانونی حاکم بر سازمان می‌باشد.

۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

فاروک (2024) یک بررسی فراتحلیلی از بیش از ۶۰ مطالعه برای بررسی تأثیر کار، غیرکاری و جمعیت‌شناسی بر تداخل کاری با خانواده و دخالت خانواده در کار انجام داد. کاسپر^۲ و همکاران (2007) یک بررسی روش‌شناختی از تحقیقات کار-خانواده منتشر شده در مجلات روان‌شناسی صنعتی-سازمانی و رفتار سازمانی (OB) در یک دوره ۲۴ ساله انجام داد.

سینگ (2023) در تحقیقی با عنوان «بررسی ادبیات سیستماتیک تعادل کار و زندگی»، با بررسی وضعیت موجود این عوامل در جامعه آماری مورد نظر، نشان داد: از میان این عوامل، ۵ عامل فردی و ۸ عامل سازمانی در این سازمان، مانع تعادل کار و زندگی به شمار می‌روند و از میان آن‌ها درآمد ناکافی و تنش شغلی مهم‌ترین این موانع به شمرده شده‌اند. بر این مبنای پیشنهادهایی برای ارتقای تعادل کار و زندگی در این سازمان ارائه شده‌است.

کربی (2023) در تحقیقی با عنوان «بررسی تعادل کار و زندگی و رفاه کارکنان و اساتید با استفاده از مدل پیوسته دوگانه سلامت روان در طول» به این نتیجه رسید: میان تعادل بین کار و زندگی و رفاه کارکنان رابطه معناداری وجود دارد. همچنین همه مؤلفه‌های تعادل بین کار و زندگی با رفاه کارکنان، رابطه مثبت و معناداری داشته‌اند. اما در این میان، متغیر میزان علاقه نسبت به سایر مؤلفه‌ها از همبستگی بیشتری برخوردار بود. همچنین در اولویت بندی، رتبه این ابعاد نشان می‌دهد که حمایت سازمان بیشتر از بقیه متغیرها مورد توجه قرار گرفته‌است و متغیر وضعیت نظارت، پایین‌ترین میزان توجه را در سازمان به خود اختصاص داده‌است.

عرفان (2023) در تحقیقی با عنوان «تأثیر تعادل کار و زندگی با نقش حمایت سازمانی و فرسودگی شغلی» نشان می‌دهد که تعادل کار و زندگی به عملکرد پروژه آسیب می‌زند و حمایت سازمانی، تأثیر اصلی را بر عملکرد پروژه می‌گذارد. علاوه بر این، یافته‌های مطالعه، شامل ارتباط مثبت فرسودگی شغلی با عملکرد پروژه است و یک اثر میانجی کلی بین تعادل کار و زندگی و عملکرد پروژه، از طریق نتایج راه‌اندازی مشاهده شد.

مولانگ (2022) در تحقیقی با عنوان «تحلیل تأثیر عدالت سازمانی، تعادل زندگی کاری بر درگیری کارکنان و قصد ترک خدمت» نشان داد: مشارکت کارکنان نمی‌تواند یک متغیر میانجی برای عدالت سازمانی و تعادل بین کار و زندگی بر قصد ترک شغل باشد. اثر مستقیم، نتایج مثبت و معنی‌داری از دو متغیر مستقل بر روی متغیر وابسته نشان می‌دهد. به طور غیرمستقیم با مشارکت کارکنان، دو متغیر مستقل تأثیر منفی بر متغیر وابسته بر قصد جابجایی دارند. بر اساس نتایج تحقیق و

بعثتی که قبلاً شرح داده شد، می‌توان در این مطالعه نتیجه گرفت که قصد ترک خدمت با اعمال عدالت سازمانی در شرکت تعیین می‌شود و از طریق درگیری کارکنان به عنوان متغیر میانجی، تعادل کار و زندگی را برای هر کارمند ایجاد می‌کند.

کاشیپ و آرورا^۱ (2020) به پژوهشی با عنوان «کار شایسته و غنی‌سازی خانواده: نقش معناداری کار و عجز شدن در کار» پرداختند. این مطالعه از یک طرح تحقیق مقطعی ترکیبی با استفاده از مدیریت نظرسنجی در میان اعضای هیأت‌علمی در دانشگاه‌های دولتی و خصوصی شمال هند استفاده کرد. نتایج نشان می‌دهد که، رابطه مستقیم بین کار شایسته و غنی‌سازی کار- خانواده وجود دارد. همچنین دو متغیر معناداری کار و عجز شدن در کار، تا حدی در رابطه بین کار شایسته و غنی‌سازی کار- خانواده را میانجی‌گری می‌کنند.

روش‌شناسی

نظر به این‌که هدف اصلی از انجام این تحقیق، شناسایی و رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش است، می‌توان گفت: پژوهش حاضر از نظر هدف در حیطه تحقیقات کاربردی قرار دارد و از نظر ماهیت و روش، توصیفی، از شاخه میدانی است.

در این پژوهش، جامعه مورد بررسی را معلمان رسمی تربیت بدنی دارای مدرک دکتری مدیریت ورزشی، با سابقه کار بالای ۱۰ سال تشکیل می‌دهند. در این مطالعه از تکنیک فرایند تحلیل شبکه، برای اولویت‌بندی معیارها استفاده شده است. ساعتی (2002) معتقد است، تعداد ده نفر از خبرگان برای مطالعات مبتنی بر مقایسه زوجی کافی است. همچنین ریزا و وازیلیس (1988) با اشاره به این نکته که تعداد خبرگان به عنوان مصاحبه‌شونده، نباید زیاد باشد؛ در کل ۵ الی ۱۵ نفر را پیشنهاد می‌کنند. با توجه به اهمیت بحث، پرسشنامه بین تعداد 50 نفر از کارشناسان توزیع شد. به دلیل محدود بودن حجم جامعه آماری، نمونه‌گیری انجام نشده است و حجم نمونه و جامعه با یکدیگر برابر است.

روش‌های گردآوری اطلاعات در این پژوهش به دو دسته کتابخانه‌ای و میدانی تقسیم می‌شود. در خصوص جمع‌آوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش، از روش کتابخانه‌ای و به منظور گردآوری اطلاعات برای تأیید یا رد فرضیه‌های پژوهش، از روش میدانی استفاده شده است. در این پژوهش برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش از پرسشنامه استفاده شد.

پرسشنامه خبره به منظور اولویت‌بندی معیارهای اصلی انتخاب روش انجام پروژه با استفاده از تکنیک‌های مبتنی بر مقایسه زوجی مورد استفاده، یعنی ANP طراحی شده است. این پرسشنامه‌ها بر اساس طیف ۹ درجه ساعتی تنظیم شده است. در این تحقیق از مدل مقایسه زوجی ساعتی برای طراحی پرسشنامه استفاده می‌شود. با استفاده از این مدل، اهمیت نسبی معیارها با استفاده از اعداد که اصول ANP است تخمین زده می‌شود.

۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

برای NAP در این پژوهش، از تکنیک فرآیند تحلیل شبکه تعیین و اولویت‌بندی شاخص‌ها و سنجش روابط درونی زیرمعیارها بهره‌گیری شده‌است. به همین منظور، از ماتریس مقایسه زوجی برای تعیین وزن معیارها استفاده شده‌است. این پژوهش در چند مرحله و با استفاده از تکنیک‌های متعددی صورت گرفته است. جهت انجام محاسبات مربوط به تکنیک ANP نیز با استفاده از نرم افزار Super Decision انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

با توجه به هدف پژوهش نخست بر اساس معیارها و زیر معیارهای شناسایی شده به طراحی مدل مناسب تحلیل شبکه در نرم افزار سوپر دسیژن اقدام شده است.

جدول ۱- معیارها و زیر معیارهای مدل و نمادهای مورد استفاده

معیارها	نماد	زیر معیارها	نماد
ترتیبات کاری انعطاف پذیر	C1	کار از راه دور	S11
		مدیریت زمان	S12
		برنامه های انعطاف‌پذیر	S13
		مدیریت استرس کاری	S14
خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده	C2	مرخصی والدین با حقوق	S21
		کوپن‌های تخفیف به فرزندان	S22
		بهبود بهزیستی خانواده	S23
		فرصت‌های برابر	S24
الگوسازی	C3	ایجاد رهبری حمایتی در کار	S31
		افزایش ارتباطات	S32
		توانمندسازی کارکنان	S33
		توسعه فرهنگ سازمانی	S34
		بهبود رضایت شغلی	S35
مراقبت از خود	C4	حضور در فعالیت‌های ورزشی	S41
		تمرکز حواس	S42

در این مطالعه، به دلیل استفاده از نظرات بیش از یک کارشناس، از تکنیک میانگین هندسی برای اولویت‌بندی نهایی دیدگاه کارشناسان استفاده شده است. یکی از بهترین روش‌ها برای ترکیب جدول‌های مقایسه‌ای اعضای گروه، استفاده از میانگین هندسی است.

برای انجام تحلیل، ابتدا معیارهای اصلی بر اساس هدف به صورت زوجی مقایسه شده‌اند. در این فرآیند، نظرات گروهی از خبرگان مورد استفاده قرار گرفته است و با بهره‌گیری از تکنیک میانگین هندسی و نرمال سازی مقادیر بدست آمده، بردار ویژه محاسبه گردیده است. بنابراین با استفاده از تکنیک، میانگین هندسی و نرمال سازی مقادیر بدست آمده، بردار ویژه محاسبه گردیده است. اعداد بدست آمده ضریب اهمیت هر یک از معیارهای اصلی را نشان می‌دهد. محاسبات انجام شده در جدول 2 ارائه شده و بردار ویژه نیز به صورت W_1 نمایش داده شده است.

جدول ۲- تعیین اولویت معیارهای اصلی بر اساس هدف

ترتیبات انعطاف پذیر	کاری خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده	الکوسازی	مراقبت از خود	بردار ویژه
1	0.801	1.049	1.678	0.267
1.248	1	1.217	1.360	0.294
0.953	0.822	1	1.857	0.269
0.596	0.735	0.538	1	0.171

بر اساس جدول ۲ بردار ویژه اولویت معیارهای اصلی به صورت W_1 خواهد بود.

$$W_1 = \begin{pmatrix} 0.267 \\ 0.294 \\ 0.269 \\ 0.171 \end{pmatrix}$$

نرخ ناسازگاری نیز 0/011 به دست آمده است که نشان می‌دهد مقایسه‌های زوجی مطلوب است. برون‌داد نرم‌افزار سوپردسیژن برای اولویت‌بندی معیارهای اصلی بر اساس هدف پژوهش در شکل 1 به تصویر درآمده است.

۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

c1		0.266736
c2		0.293703
c3		0.268731
c4		0.170829

نمودار ۱: برون‌داد نرم‌افزار سوپردسیژن برای معیارهای اصلی

بر اساس جدول ارائه شده به دست آمده:

معیار خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده با وزن نرمال شده ۰.۲۹۴ در اولویت اول قرار دارد.

معیار الگوسازی با وزن نرمال شده ۰.۲۶۹ در اولویت دوم قرار دارد.

معیار ترتیبات کاری انعطاف‌پذیر با وزن نرمال شده ۰.۲۶۷ در اولویت سوم قرار دارد.

و در نهایت معیار مراقبت از خود با وزن نرمال شده ۰.۱۷۱ در اولویت آخر قرار دارد.

در گام بعدی، زیرمعیارهای مطالعه به صورت زوجی مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. در این گام نیز مقایسه‌های زوجی در چهار مرحله (تعداد معیارها) صورت گرفته‌است. در هر مرحله زیرمعیارهای مربوط به هر معیار اصلی به صورت زوجی مورد مقایسه قرار گرفته‌است.

محاسبات انجام شده برای تعیین اولویت زیرمعیارهای ترتیبات کاری انعطاف‌پذیر در جدول شماره ۳ ارائه شده‌است. چون این معیار از ۴ شاخص تشکیل شده‌است، بنابراین ۶ مقایسه زوجی انجام گرفته‌است.

جدول ۳ تعیین اولویت زیرمعیارهای ترتیبات کاری انعطاف‌پذیر

کار از راه دور	مدیریت زمان	برنامه‌های انعطاف‌پذیر	مدیریت کاری	استرس بردار ویژه
1	2.734	1.998	0.674	0.337
0.366	1	1.057	0.933	0.189
0.501	0.946	1	1.113	0.208
1.484	1.072	0.898	1	0.266

داده‌های پژوهش بر اساس جدول ارائه شده:

زیر معیار کار از راه دور با وزن نرمال شده ۰.۳۳۷ در اولویت اول قرار دارد.

زیر معیار مدیریت استرس کاری با وزن نرمال شده ۰.۲۶۶ در اولویت دوم قرار دارد.

زیرمعیار برنامه‌های انعطاف‌پذیر با وزن نرمال شده ۰.۲۰۸ در اولویت سوم قرار دارد.

و در نهایت زیرمعیار مدیریت زمان با وزن نرمال شده ۰.۱۸۹ در اولویت آخر قرار دارد.

نرخ ناسازگاری مقایسه‌های انجام شده ۰/۰۸۱ بدست آمده‌است که کوچک‌تر از ۰/۱ می‌باشد و بنابراین می‌توان به مقایسه‌های انجام شده اعتماد کرد.

محاسبات انجام شده برای تعیین اولویت زیر معیارهای خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده در جدول شماره ۴ ارائه شده‌است. چون این معیار از ۴ شاخص تشکیل شده‌است، بنابراین ۶ مقایسه زوجی انجام گرفته‌است.

جدول ۴- تعیین اولویت زیر معیارهای خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده

مردم خاص و والدین با حقوق	مردم خاص و والدین با حقوق	مردم خاص و والدین با حقوق	مردم خاص و والدین با حقوق	مردم خاص و والدین با حقوق	مردم خاص و والدین با حقوق
1	0.621	1.611	0.864	0.935	0.266
کوپن‌های تخفیف به فرزندان	1.157	1	1.481	0.748	0.227
بهبود بهزیستی خانواده	1.070	0.675	1	1.736	0.269
فرصت‌های برابر		1.336	0.576	1	0.238

بر اساس جدول ارائه شده به دست آمده:

زیر معیار بهبود بهزیستی خانواده با وزن نرمال شده ۰.۲۶۹ در اولویت اول قرار دارد.

زیر معیار مردم‌خاصی والدین با حقوق با وزن نرمال شده ۰.۲۶۶ در اولویت دوم قرار دارد.

زیر معیار فرصت‌های برابر با وزن نرمال شده ۰.۲۳۸ در اولویت سوم قرار دارد.

و در نهایت زیر معیار کوپن‌های تخفیف به فرزندان برای محصول با وزن نرمال شده ۰.۲۲۷ در اولویت آخر قرار دارد.

نرخ ناسازگاری مقایسه‌های انجام شده ۰/۰۶۸ بدست آمده‌است که کوچک‌تر از ۰/۱ می‌باشد و بنابراین می‌توان به مقایسه‌های انجام شده اعتماد کرد.

محاسبات انجام شده برای تعیین اولویت زیر معیارهای الگوسازی در جدول شماره ۵ ارائه شده‌است. چون این معیار از ۵ شاخص تشکیل شده‌است، بنابراین ۱۰ مقایسه زوجی انجام گرفته‌است.

جدول ۵- تعیین اولویت زیر معیارهای الگوسازی

ایجاد رهبری	افزایش ارتباطات	توانمندسازی	توسعه فرهنگ سازمانی	بهبود رضایت شغلی	بردار ویژه
1	2.065	1.988	2.411	2.357	0.332
ایجاد رهبری حمایتی در کار	0.484	1	2.471	2.389	0.228
افزایش ارتباطات	0.503	0.798	1	3.424	0.243
توانمندسازی کارکنان	0.415	0.405	0.279	2.770	0.117
توسعه فرهنگ سازمانی					

۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

0.080	1	0.361	0.292	0.419	0.424	بهبود رضایت شغلی
-------	---	-------	-------	-------	-------	------------------

بر اساس جدول ارائه شده به دست آمده:

زیر معیار ایجاد رهبری حمایتی در کار با وزن نرمال شده 0.332 در اولویت اول قرار دارد.
 زیر معیار توانمندسازی کارکنان با وزن نرمال شده 0.243 در اولویت دوم قرار دارد.
 زیر معیار افزایش ارتباطات با وزن نرمال شده 0.228 در اولویت سوم قرار دارد.
 زیر معیار توسعه فرهنگ سازمانی با وزن نرمال شده 0.117 در اولویت چهارم قرار دارد.
 و در نهایت زیر معیار بهبود رضایت شغلی با وزن نرمال شده 0.080 در اولویت آخر قرار دارد.
 نرخ ناسازگاری مقایسه‌های انجام شده 0/070 بدست آمده است که کوچک‌تر از 0/1 می‌باشد و بنابراین می‌توان به مقایسه‌های انجام شده اعتماد کرد.
 محاسبات انجام شده برای تعیین اولویت زیر معیارهای مراقبت از خود در جدول شماره 6 ارائه شده است. چون این معیار از 2 شاخص تشکیل شده است بنابراین 1 مقایسه زوجی انجام گرفته است.

جدول ۶: تعیین اولویت زیر معیارهای مراقبت از خود

بردار ویژه	تمرکز حواس	حضور در فعالیت‌های ورزشی	حضور در فعالیت‌های ورزشی
0.655	1.899	1	حضور در فعالیت‌های ورزشی
0.345	1	0.527	تمرکز حواس

بر اساس جدول ارائه شده به دست آمده:

زیر معیار حضور در فعالیت‌های ورزشی با وزن نرمال شده ۰.۶۵۵ در اولویت اول قرار دارد.
 زیر معیار تمرکز حواس با وزن نرمال شده ۰.۳۴۵ در اولویت آخر قرار دارد.
 همچنین چون تنها یک مقایسه زوجی صورت گرفته است، نرخ ناسازگاری صفر می‌شود.
 برای تعیین اولویت نهایی زیر معیارهای اصلی مدل با تکنیک ANP، باید سوپرماتریس اولیه (ناموزون)، سوپرماتریس موزون و در نهایت سوپرماتریس حد محاسبه شود. هر یک از ارکان این نمودار در مراحل مختلف تکنیک مقایسه زوجی و DEMATEL محاسبه شده‌است. بنابراین ساختار سوپرماتریس ناموزون با وارد کردن این داده‌ها در ساختار نهایی مدل که با نرم‌افزار سوپردسیژن طراحی شده است، قابل مشاهده می‌باشد.
 سوپرماتریس ناموزون مطالعه حاضر از نرم‌افزار سوپردسیژن استخراج شده‌است و در جدول ۷ ارائه شده‌است.

جدول ۷: سوپرماتریس اولیه (ناموزون) برون‌داد نرم افزار سوپردسیژن

s42	s41	s35	s34	s33	s32	s31	s24	s23	s22	s21	S14	S13	S12	S11	C4	C3	C2	C1	GOAL	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	GOAL
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.2669	C1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.2936	C2
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.2689	C3
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.1707	C4
0.069	0.067	0.069	0.071	0.068	0.068	0.070	0.070	0.068	0.067	0.069	0.068	0.066	0.068	0	0	0	0	0.337	S11	
0.068	0.071	0.070	0.072	0.069	0.070	0.071	0.070	0.068	0.070	0.072	0.067	0.068	0	0.068	0	0	0	0.189	S12	
0.076	0.073	0.074	0.073	0.073	0.073	0.070	0.074	0.078	0.070	0.073	0.069	0	0.072	0.071	0	0	0	0.208	S13	
0.059	0.057	0.056	0.055	0.056	0.057	0.058	0.053	0.057	0.052	0.055	0	0.055	0.054	0.054	0	0	0	0.266	S14	
0.078	0.081	0.078	0.078	0.079	0.082	0.078	0.084	0.085	0.084	0	0.077	0.083	0.081	0.082	0	0	0.266	0	S21	
0.074	0.076	0.076	0.077	0.075	0.078	0.076	0.074	0.074	0	0.072	0.073	0.076	0.074	0.076	0	0	0.227	0	S22	
0.065	0.064	0.065	0.063	0.067	0.065	0.063	0.066	0	0.063	0.066	0.065	0.068	0.061	0.063	0	0	0.269	0	S23	
0.080	0.078	0.081	0.080	0.079	0.082	0.080	0	0.056	0.080	0.079	0.079	0.079	0.081	0.082	0	0	0.238	0	S24	
0.085	0.082	0.084	0.086	0.084	0.084	0	0.079	0.079	0.081	0.084	0.083	0.084	0.085	0.085	0	0.332	0	0	S31	
0.077	0.076	0.077	0.079	0.078	0	0.079	0.078	0.078	0.077	0.077	0.077	0.080	0.079	0.077	0	0.228	0	0	S32	
0.068	0.068	0.067	0.065	0	0.067	0.067	0.067	0.070	0.068	0.066	0.065	0.069	0.067	0.066	0	0.243	0	0	S33	
0.065	0.067	0.066	0	0.063	0.065	0.070	0.067	0.067	0.068	0.069	0.067	0.064	0.067	0.069	0	0.117	0	0	S34	
0.072	0.068	0	0.067	0.069	0.069	0.073	0.073	0.073	0.073	0.071	0.070	0.070	0.074	0.072	0	0.080	0	0	S35	
0.065	0	0.062	0.061	0.064	0.064	0.065	0.066	0.067	0.066	0.067	0.064	0.063	0.061	0.063	0.655	0	0	0	S41	
0	0.072	0.075	0.073	0.076	0.075	0.076	0.078	0.079	0.074	0.077	0.075	0.075	0.073	0.074	0.345	0	0	0	S42	

با استفاده از مفهوم نرمال کردن، سوپرماتریس ناموزون به سوپرماتریس موزون (نرمال) تبدیل می‌شود. در سوپرماتریس موزون، جمع عناصر تمامی ستون‌ها برابر با یک می‌شود. سوپرماتریس موزون مطالعه حاضر از نرم‌افزار سوپردسیژن استخراج

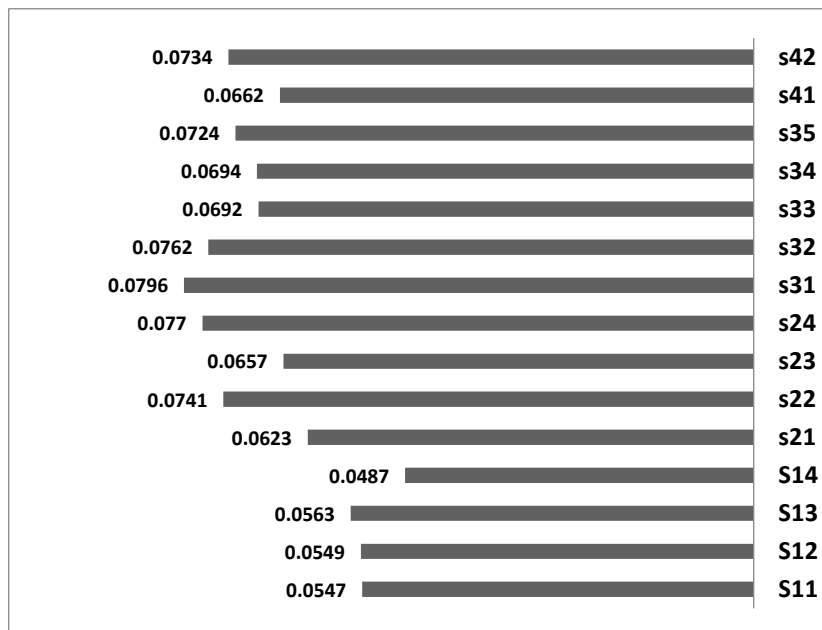
۴۳... شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر تعادل کار در معلمان ورزش

شده‌است و در نهایت سوپر ماتریس حد محاسبه می‌شود. سوپر ماتریس حد با به توان رساندن تمامی عناصر سوپر ماتریس موزون به دست می‌آید. این عمل آنقدر تکرار می‌شود تا تمامی عناصر سوپر ماتریس شبیه هم شود. در این حالت تمامی درایه‌های سوپر ماتریس برابر صفر خواهد بود و تنها درایه‌های مربوط به زیر معیارها عددی می‌شود که در تمامی سطر مربوط به آن درایه تکرار می‌شود.

بر اساس محاسبات صورت گرفته و سوپر ماتریس حد، برون‌داد نرم افزار سوپر دسیژن تعیین اولویت نهایی معیارها و زیر معیارها مقدور است. اولویت نهایی زیر معیارهای اصلی با اقتباس از سوپر ماتریس حد در جدول ۸ به ترسیم درآمده‌است.

جدول ۸: اولویت نهایی زیر معیارهای اصلی با اقتباس از سوپر ماتریس

رتبه نهایی	وزن نرمال شده نهایی	شاخص‌ها
14	0.0547	S11
13	0.0549	S12
12	0.0563	S13
15	0.0487	S14
11	0.0623	s21
4	0.0741	s22
10	0.0657	s23
2	0.077	s24
1	0.0796	s31
3	0.0762	s32
8	0.0692	s33
7	0.0694	s34
6	0.0724	s35
9	0.0662	s41
5	0.0734	s42

نمودار ۲: اولویت نهایی زیرمعیارهای تحقیق

بنابراین با توجه به محاسبات انجام شده وزن نهایی هر یک از زیرمعیارهای اصلی مدل با تکنیک ANP محاسبه شده است.

بحث و نتیجه گیری

نتایج این پژوهش، معیار خط‌مشی‌های دوست‌دار خانواده با وزن نرمال شده ۰.۲۹۴ در اولویت اول قرار دارد. معیار الگوسازی با وزن نرمال شده ۰.۲۶۹ در اولویت دوم قرار دارد. معیار ترتیبات کاری انعطاف پذیر با وزن نرمال شده ۰.۲۶۷ در اولویت سوم قرار دارد. و در نهایت معیار مراقبت از خود با وزن نرمال شده ۰.۱۷۱ در اولویت آخر قرار دارد.

لیو و همکاران (2018): تجزیه و تحلیل کتاب سنجی شامل ۶۳۶۴ مقاله منتشر شده بین سال‌های ۱۹۰۱ تا ۲۰۱۷ در وب آو ساینس بود. نتایج شش خوشه موضوعی تعادل کار-زندگی را نشان داد. از جمله ساعات کار، خستگی فیزیکی، و تجربه کاری-زندگی. رانو و شارما (2018): بررسی ۳۴ مقاله منتشر شده بین سال‌های ۱۹۸۷ و ۲۰۱۸، محدود به مسائلی بود که بر محیط‌ها و رفاه فیزیکی، شغلی، عاطفی، اجتماعی، معنوی و خانوادگی کارکنان تأثیر می‌گذاشت. سیرگی و لی (2018)، یک بررسی ادبیات یکپارچه از مقالات تجربی منتشر شده بین سال‌های 1990 و 2015 انجام دادند. نویسندگان بر تحلیل مفهوم‌سازی‌های مختلف تعادل کار-زندگی تمرکز کردند. آن‌ها جستجو را به مشارکت کارکنان مرتبط با مفاهیم زندگی کاری و غیر کاری و تضاد بین نقش‌های اجتماعی در کار و زندگی غیر کاری محدود کردند. نویسندگان، تعارضات تعادل کار-زندگی را در قالب سه زیرمجموعه مفهومی مربوط به تعارضات کاری، غیر کاری و استرس خلاصه کردند. جدای از دیدگاه‌های عملکرد سازمانی، کار بر روی سوابق تعادل کار-زندگی و پیامدهای آن در سطوح فردی و خانواده متمرکز شد.

بنابراین دامنه تحقیق را محدود کرد. با تکیه بر تحلیل ولارد و شاک (2011) از سوابق مشارکت کارکنان، کیم و همکاران (2013) از پیامدهای درگیری کارکنان بر عملکرد، موتیکا (2018) بر مشارکت و عملکرد کارکنان به عنوان پیشروهای تعادل کار-زندگی تمرکز کرد. نویسندگان بیان کردند که تعادل کار-زندگی، یک مکانیسم مؤثر و یک راه حل بالقوه برای مسائل مربوط به عملکرد است و فعالیت های تعادل کار-زندگی را برای افزایش مشارکت کارکنان از جمله معنادار کردن کار، درک آسان و مفید برای کارمندان پیشنهاد کردند.

مهتا و کوندانانی (2015) به حمایت سازمانی، تعارض کار و خانواده، استرس محل کار، تعادل کار و زندگی و مسائل پنهان دسته بندی کردند. نویسندگان شواهد تجربی ارائه کردند مبنی بر این که، با زنان، در مقایسه با مردان، در محل کار، رفتار نابرابر شده است. نتایج نشان داد که توسعه و اجرای سیاست های تعادل کار-زندگی در هند می تواند دلهره آور باشد. هاشمی و همکاران (2016)، برای بررسی رضایت شغلی و ناراضی داری در پاکستان، ۳۸ مقاله پژوهشی تجربی در مورد تعادل کار-زندگی، شامل ۲۶ مقاله از کشورهای توسعه یافته و ۱۲ مقاله از کشورهای در حال توسعه را ارزیابی کردند. نویسندگان بار کاری، طولانی شدن ساعات کار، کمبود حمایت و افزایش درگیری های محل کار، مشکلات رفت و آمد، عدم حمایت اجتماعی از سوی خانواده و همکاران و شرایط بد فیزیکی کار را، به عنوان عوامل اصلی این ناراضی کشف کردند. بررسی سینگ (2013) متغیرهای کلیدی را خلاصه کرد و برخی از تعاریف مهم تعادل کار-زندگی و مسائل سیاستی را تا سال ۲۰۱۲ مورد بحث قرار داد. نویسنده همچنین ادبیات مربوط به ادراک مردان و زنان نسبت به تعادل کار-زندگی را تجزیه و تحلیل کرد و دریافت که زنان و مردان تعادل کار-زندگی را بسته به نقش هایی که از نظر اجتماعی به آن ها اختصاص داده شده است، متفاوت درک می کنند. به عنوان مثال، مادران شاغل، تضاد بین نقش اصلی و کار خود را تجربه می کنند. این کار با نشان دادن این که معنای آن بر اساس فرد و جنسیت متفاوت است، به دانش ما درباره تعادل کار-زندگی افزود.

کار شایسته ویژگی های متعددی دارد که بر سلامت روانی و جسمی کارکنان تاثیر گذار است. مهم ترین ویژگی ها عبارتند از: ایمن بودن محیط کار، دسترسی به مراقبت های بهداشتی، جبران خدمات به شیوه مناسب و همچنین وقت آزاد و استراحت کافی به طوری که شخص علاوه بر فعالیت های کاری روزانه، وقتی برای گذراندن با خانواده و دوستان داشته باشد و بتواند زمان کافی برای رسیدگی به فعالیت های غیر کاری خود نیز اختصاص دهد. در این صورت خواهید دید که کار شایسته بر زندگی شخصی کارکنان نیز تاثیر گذاشته و مفهوم غنی سازی کار-خانواده پدید می آید. به نظر می رسد در سازمان هایی که به کار شایسته توجه شده و کارکنان با وجود سختی کار، محیط کار را ایمن می دانند و زمان کافی برای انجام فعالیت های غیر کاری دارند. ایمنی و حمایت عاطفی که سازمان به کارکنان ارائه می دهد، منجر به مشارکت و انگیزه بالا در میان آن ها می شود. حمایت سازمان در ارائه تسهیلات بهداشتی، نظیر بیمه درمانی و جبران خدمات، به کاهش بار مالی و افزایش رفاه کارکنان، کمک کرده است. در نتیجه این کارکنان احساس تعهد و رضایت بیشتری دارند و زندگی با نشاط تری را تجربه

58... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره دوم، تابستان 1401

می‌کنند و می‌توانند نقش خود را در حوزه‌های کاری و خانوادگی به بهترین شکل ایفا کنند. نتایج این تحقیق با پژوهش چوی (2024) همسوست و نشان می‌دهد، کار شایسته ارتباط مثبت و معناداری با غنی‌سازی کار-خانواده دارد. کارکنانی که کار خود را معنادار و دارای هدف روشن می‌دانند، تمامی ظرفیت‌های خود را برای انجام آن به کار می‌گیرند. به نظر می‌رسد در این سازمان‌ها، کارکنان معنا و مفهوم کار را درک کرده و ارزش‌های کاری را با ارزش‌های فردی خود همراستا می‌دانند. این هم‌راستایی، موجب انگیزش کارکنان و وابستگی آن‌ها به کار می‌شود. وقتی کارکنان معنا و اهمیت کار خود را در این سازمان تجربه کنند، انگیزه درونی پیدا کرده و از رشد شخصی خود راضی می‌شوند و از فرصت‌ها بهترین استفاده را خواهند کرد. معناداری کار می‌تواند بر کیفیت زندگی کاری و شخصی کارکنان اثر گذار باشد، به طوری که وقتی کارکنان معنای کار را درک کنند، در انجام فعالیت‌های کاری انگیزه بیش‌تری دارند و کارشان را به بهترین شکل انجام خواهند داد. در نتیجه از استرس‌های شغلی دور بوده و رضایت از خود و زندگی‌شان افزایش می‌یابد و زندگی شادتری را تجربه خواهند کرد. نتایج حاصل از این فرضیه با پژوهش‌های کاشیپ و آرورا (2020) و هاگمن و اولدهام (1976) همسویی دارد. بنابراین به مدیران پیشنهاد می‌شود، ساعات کاری را به گونه‌ای انعطاف پذیر تنظیم کنند که کارکنان در طول هفته کاری زمانی برای استراحت داشته باشند. همچنین محیط کار باید به فضایی ایمن، به دور از هرگونه سوء استفاده عاطفی، کلامی و جسمی تبدیل شود و امکاناتی نظیر مراقبت‌های بهداشتی ارائه گردد. علاوه بر این، مدیران باید با مشارکت دادن کارکنان در کارها، آن‌ها را به این باور برسانند که سازمان و کارکنان برای رسیدن به اهداف به یکدیگر نیاز دارند و سازمان به نیازهای کارکنان توجه دارد و به آن‌ها پاسخ می‌دهد.

منابع

- Adam F, Azhar NZ, Wibowo SN. Mindfulness, Spirituality, and Work Balance in the Workplace: Increasing Productivity and Reducing Work-Life Disruptions. *Indonesian Journal of Business Analytics*. 2024 Jun 20;4(3):943-52.
- Alharoon S, Aldhmour FM. Investigating the impact of digital health technology adoption on female physicians' work-life balance in Bahrain. *International Journal of Organizational Analysis*. 2024 Jul 11.
- Angayarkanni R, Sharma MK, Moorthygari SL, Siddiqui S, Sharma A. Flexible Work Arrangements: A Comparative Analysis of their Impact on Work-Life Balance. *Educational Administration: Theory and Practice*. 2024 May 30;30(6):1603-10.
- Casper WJ, Eby LT, Bordeaux C, Lockwood A, Lambert D. A review of research methods in IO/OB work-family research. *Journal of applied psychology*. 2007 Jan;92(1):28.
- Choi KJ, Kwak M, Lim BH. A Dynamic Model of Sustainable Work-Life Balance. Available at SSRN 4863880. 2024 Jun 13.
- Faruque MO, Talukder T, Pranto MN, Debnath A, Sultana S. The Rise of Remote Work and Its Impact on Small Businesses. *American Journal of Industrial and Business Management*. 2024 Jun 28;14(6):869-90.

- Hashmi A, Pharm D, Malik M, Hussain A. Work-life balance and its impact on job satisfaction among pharmacist: A Literature Review. *International Journal of Research in Applied*. 2016;4(1):29-36.
- Irfan M, Khalid RA, Kaka Khel SS, Maqsoom A, Sherani IK. Impact of work–life balance with the role of organizational support and job burnout on project performance. *Engineering, Construction and Architectural Management*. 2023 Feb 27;30(1):154-71.
- Kirby L, Zolkoski S, O'Brien K, Mathew J, Kennedy B, Sass S. Examining staff and faculty work–life balance and well-being using the dual continua model of mental health during COVID-19. *Journal of Happiness and Health*. 2023;3(1):34-48.
- Koçak O, Yavuz K, Yıldırım M. Mediating roles of burnout and work–life balance in the relationships between COVID-19 anxiety and life satisfaction among Filipino teachers working remotely. *European Journal of Education*. 2024:e12708.
- Kim W, Kolb JA, Kim T. The relationship between work engagement and performance: A review of empirical literature and a proposed research agenda. *Human resource development review*. 2013 Sep;12(3):248-76.
- Liu B, Chen H, Huang X. Map changes and theme evolution in work hours: a co-word analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018 May;15(5):1039.
- Mulang H. Analysis of the effect of organizational justice, worklife balance on employee engagement and turnover intention. *Golden Ratio of Human Resource Management*. 2022 Apr 11;2(2):86-97.
- Mardiyanti R, Purwaningtyas FD. The Meaning of Life and Work-Life Balance of Women Dual Roles in City X. *Psikoborneo: Jurnal Ilmiah Psikologi*. 2024;12(2):165-72.
- Mattarelli E, Cochis C, Bertolotti F, Ungureanu P. How designed work environment and enacted work interactions impact creativity and work–life balance. *European Journal of Innovation Management*. 2024 Jan 25;27(2):648-72.
- Motyka B. Employee engagement and performance: a systematic literature review. *International Journal of Management and Economics*. 2018 Sep 30;54(3):227-44.
- Mehta P, Kundnani N. Work–life balance at a glance—A synthetic review. *Journal of Business Management & Social Sciences Research*. 2015;4(1):49-53.
- Putra KC, Pratama TA, Linggautama RA, Prasetyaningtyas SW. The impact of flexible working hours, remote working, and work life balance to employee satisfaction in banking industry during covid-19 pandemic period. *Journal of Business and Management Review*. 2020;1(5):341-53.
- Pircher B, De la Porte C, Szelewa D. Actors, costs and values: the implementation of the Work-Life Balance Directive. *West European Politics*. 2024 Apr 15;47(3):543-68.
- Rao RK, Sharma U. Issues in work life balance and its impact on employees: a literature review. 2018,1(2)66-98

- Suhara A, Mayasari N, Dinarwati S, Suhendra A, Talindong A. The Effect of Transformational Leadership, Work Environment, and Life-Work Balance on Employee Job Satisfaction in the Manufacturing Industry in Surabaya Region. *West Science Business and Management*. 2024 Jun 30;2(02):548-58.
- Sirgy MJ, Lee DJ. Work-life balance: An integrative review. *Applied Research in Quality of Life*. 2018 Mar;13:229-54.
- Singh R, Aggarwal S, Sahni S. A systematic literature review of work-life balance using ADO model. *FIIB Business Review*. 2023 Sep;12(3):243-58.
- Singh S. Work-life balance: A literature review. *Global Journal of Commerce & Management Perspective*. 2013;2(3):84-91.
- Tahir R. Work-life balance: is an entrepreneurial career the solution?. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*. 2024 Jun 13;16(4):845-67.
- Wollard KK, Shuck B. Antecedents to employee engagement: A structured review of the literature. *Advances in developing human resources*. 2011 Nov;13(4):429-46.

DOI: [10.71854/soc.2025-183296](https://doi.org/10.71854/soc.2025-183296)

The Role of Non-Governmental Organizations in the Social Rehabilitation of Recovering Addicts in Tehran

Mohammad Ali Ghazalsafloou [0000-0001-6724-9124](https://orcid.org/0000-0001-6724-9124)

PhD student in Economic Sociology and Development, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Hossein Dehghan¹ [0009-0006-4104-9849](https://orcid.org/0009-0006-4104-9849)

Assistant Professor of Sociology Department, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Feizolah Norouzi [0009-0007-1224-1433](https://orcid.org/0009-0007-1224-1433)

Assistant Professor, Department of Sociology, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract: Nowadays, there has been a significant increase in non-governmental organizations (NGOs) operating across various fields, including the support and social rehabilitation of recovering people with addiction. This study aimed to answer the question, "What role do NGOs play in the social rehabilitation of recovering addicts in Tehran?" This research utilized a survey. The population included all recovering addicts who benefit from NGO services in Tehran. A sample size of 300 people took part in this survey. Data was collected using a questionnaire. Correlation test results revealed a significant direct relationship between social support, need satisfaction, social participation, and social supervision in enhancing the social rehabilitation of people with an addiction. Findings showed a positive and significant correlation (0.532) between NGO services and social rehabilitation. The services and support these organizations provide increase, and social rehabilitation improves. Additionally, the positive and significant correlations between social support (0.432), social control (0.421), need satisfaction (0.296), and social participation (0.354) with social rehabilitation suggest that an increase in each of these variables can contribute to improved social rehabilitation. The beta coefficient of 0.453 for NGOs indicates a positive impact on social rehabilitation, suggesting that NGOs, by creating support networks, providing essential services for recovering people with addiction and enhancing opportunities for social participation, create a suitable foundation for social rehabilitation.

Keywords: NGOs, social rehabilitation, recovering addicts, social support, social participation

---

¹. Corresponding Author: fallah.e1864@gmail.com

62.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران

نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران

محمدعلی قزلسفلو

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

حسین دهقان^۲

استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

فیض‌اله نوروزی

استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۶/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۱۷

چکیده: در سال‌های اخیر، سازمان‌های مردم‌نهاد افزایش زیادی داشته‌است. این سازمان‌ها در حوزه‌های مختلف از جمله حمایت و بازتوانی اجتماعی معنادان فعالیت داشته‌اند. لذا این پژوهش با هدف پاسخ به این پرسش که «سازمان‌های مردم‌نهاد چه نقشی در بازتوانی معنادان بهبود یافته به جامعه دارند»، انجام شد. تحقیق حاضر به لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ روش، کمی از نوع پیمایشی بود. جامعه آماری شامل کلیه معنادان بهبود یافته و استفاده‌کننده از خدمات سازمان‌های مردم‌نهاد در شهر تهران بود. شیوه نمونه‌گیری، تصادفی ساده و حجم نمونه ۳۰۰ نفر بود. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه استاندارد بود. نتایج آزمون همبستگی نشان داد بین میزان حمایت اجتماعی، ارضای نیازها، مشارکت اجتماعی و نظارت اجتماعی بر افزایش بازتوانی اجتماعی معنادان، رابطه معنادار مستقیمی وجود دارد. یافته‌ها نشان داد که بین سازمان‌های مردم‌نهاد و بازتوانی اجتماعی، همبستگی مثبت و معنی‌دار (۰/۵۳۲) وجود دارد. این امر بیانگر این است که هر چه میزان خدمات و حمایت‌های ارائه‌شده توسط این سازمان‌ها افزایش یابد، بازتوانی اجتماعی نیز بهبود می‌یابد. همچنین، همبستگی مثبت و معنی‌داری که بین حمایت اجتماعی (۰/۴۳۲)، کنترل اجتماعی (۰/۴۲۱)، ارضای نیازها (۰/۲۹۶) و مشارکت اجتماعی (۰/۳۵۴) با بازتوانی اجتماعی وجود دارد، نشان‌دهنده این است که افزایش هر یک از این متغیرها می‌تواند به بهبود بازتوانی اجتماعی کمک کند. ضریب بتای ۰.۴۵۳ برای سازمان‌های مردم‌نهاد به این معنی است که این متغیر تأثیر مثبت بر بازتوانی اجتماعی دارد. در نتیجه می‌توان گفت سازمان‌های مردم‌نهاد با ایجاد شبکه‌های حمایتی، فراهم کردن امکانات برای ارضای نیازهای اساسی معنادان بهبود یافته و ارتقای فرصت‌های مشارکت اجتماعی، بستری مناسب برای بازتوانی اجتماعی فراهم می‌کند.

واژگان کلیدی: سازمان‌های مردم‌نهاد، بازتوانی اجتماعی، معنادان بهبود یافته، حمایت اجتماعی، مشارکت اجتماعی.

^۲ نویسنده مسئول: fallah.e1864@gmail.com

مقدمه

سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها) در کلی‌ترین معنایشان به نهادهایی اطلاق می‌شود که مستقیماً بخشی از ساختار دولت محسوب نمی‌شوند، اما نقش مهمی به‌عنوان واسطه بین فرد، دولت و جامعه ایفا می‌کنند. در حوزه بازدارندگی، درمان و پیشگیری اعتیاد به مواد مخدر، تعداد زیادی از این سمن‌ها فعال هستند. بر اساس گزارش مدیرکل دفتر توسعه مشارکت‌های مردمی و سازمان‌های مردم‌نهاد ستاد مبارزه با مواد مخدر کشور، بیش از ۲۵۰۰ سازمان مردم‌نهاد در زمینه مبارزه با مواد مخدر در کشور فعالیت می‌کنند. به‌عنوان مثال، سازمان‌هایی همچون مجمع خیرین یاری‌گران زندگی و انجمن معتادان گمنام با هدف ایجاد اشتغال و توانمندسازی بهبود یافتگان تشکیل شده‌اند (گنجلو و سعیدی مفرده ۱۳۹۸: ۴۸۹).

براساس اصل ۴۴ قانون اساسی، نقش سمن‌ها در توسعه اجتماعی کشور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این نهادها همچنین در سیاست‌های کلان مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۸۶ و ماده ۱۵ قانون اصلاحیه مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۸۹، جایگاه قانونی دارند و می‌توانند در امور مبارزه با مواد مخدر فعالیت کنند (رهبرپور و حاجی ابوالقاسم، ۱۴۰۰: ۱۴۳).

یکی از بهترین و موثرترین راه‌های پیشگیری از اعتیاد، استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد است زیرا این تشکلهای به دلیل ارتباط مؤثر با مردم، در این زمینه برنامه‌ریزی جدی دارند و برنامه‌های آنان همیشه در امر مبارزه با مواد مخدر اثربخشی بیشتری نسبت به دیگر برنامه‌ها داشته‌است. بازگرداندن فرد معتاد به جامعه، نیازمند همکاری و تلاش خانواده، دوستان، نهادهای دولتی و غیردولتی و همچنین خود فرد معتاد است. باید به او اطمینان داد که در جامعه مورد قبول همگان قرار خواهد گرفت. علاوه بر این، باید به او فرصت‌های شغلی مناسب بدهیم و آموزش‌های لازم را فراهم کنیم تا بتواند به‌عنوان یک عضو

64.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

سالم و مفید در جامعه فعالیت کند (ایسلام و میترا^۳، 2023:219). از سوی دیگر، در بررسی رویکردهای پیشگیری از بازگشت مجدد معتادان، الگوهایی وجود دارد که به مراقبت‌های پس از مرخص شدن از مراکز درمان توجه دارند. یکی از مهم‌ترین اقدامات در این زمینه، ایجاد آگاهی عمیق از عوامل راه‌انداز درونی و بیرونی است که ممکن است افراد را به سمت موقعیت‌های مخاطره‌آمیز هدایت کند. بسیاری از اعضای خانواده به شیوه‌هایی به معتادان کمک می‌کنند که هم به ضرر آنان و هم به ضرر خودشان تمام می‌شود (ژانگ و همکاران^۴، 2023:963). در این زمینه، باید توجه داشت که اعتیاد یک بیماری است و نیاز به حمایت اجتماعی مؤثر دارد. معمولاً اعضای خانواده اصول حمایت از معتادان را نمی‌دانند و کمک کردن آن‌ها بر اساس این اعتقاد است که اعتیاد یک مشکل و ناهنجاری رفتاری است و این‌که آن‌ها می‌توانند معتادان را به ترک اعتیاد متقاعد کنند. اما اگر می‌خواهیم برای دستیابی به بهبودی از معتادان به صورت مؤثری حمایت کنید، قبل از هر چیز باید بدانید که اعتیاد نوعی بیماری است نه یک رفتار غیراخلاقی و ضعف اخلاقی انسان و همانند هر بیماری دیگری راه و روش بهبودی مخصوص خود را دارد که نیازمند بازتوانی اجتماعی هستند. بازتوانی اجتماعی به معنای بازگرداندن توانایی‌ها و حفظ شأن و منزلت فرد معتاد و تعیین جایگاه قانونی و اجتماعی او است. این بازتوانی اجتماعی شامل مجموعه‌ای از تدابیر و اقدامات اجتماعی و حرفه‌ای است که به قصد بهبود و ارتقاء سطح کارآیی افراد معتاد، برای دستیابی آنان به زندگی عادی و مستقل ارائه می‌شود (برزگر بفرویی و دیگران، ۱۳۹۷:۲۱۵).

سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه درمان معتادان به‌ویژه در حوزه پیشگیری از اعتیاد نقش مؤثری می‌توانند داشته باشند. طی ۵ سال گذشته با حمایت‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر، سمن‌ها توانسته‌اند تا

Islam & Mitra.³
Zhang et al⁴

حدودی نقش و جایگاه خود را در مبارزه بامواد مخدر به‌دست بیاورند. سازمان‌های مردم‌نهاد با ارائه خدمات حمایتی و اجتماعی، نقشی اساسی در فرآیند بازتوانی معتادان ایفا می‌کنند. این سازمان‌ها، به دلیل عدم وابستگی مستقیم به دولت و ارتباط نزدیک با مردم، توانسته‌اند به شکلی مؤثرتر نیازهای اجتماعی و روانی معتادان را پاسخ دهند و از این طریق، از بازگشت دوباره آن‌ها به اعتیاد جلوگیری کنند. تحقیقات نشان می‌دهد که سمن‌ها با برگزاری کارگاه‌ها، مشاوره‌های تخصصی و حمایت‌های مالی، شانس موفقیت بهبودیافتگان را افزایش می‌دهند و موجب بهبود کیفیت زندگی آنان می‌شوند (طاهرخانی و بوالهری، ۱۳۹۹:۶۸). در حالی که سمن‌ها نقش مثبتی در بازتوانی اجتماعی معتادان دارند، با چالش‌هایی از جمله محدودیت‌های مالی، نبود آموزش‌های کافی برای پرسنل و موانع اجتماعی روبه‌رو هستند. این چالش‌ها باعث می‌شود که بسیاری از معتادان پس از ترک مواد نتوانند از خدمات مناسب بهره‌مند شوند و فرآیند بازگشت آن‌ها به جامعه مختل شود. در نتیجه، نیاز به حمایت‌های بیشتر دولتی و اجتماعی برای ارتقای عملکرد این سازمان‌ها احساس می‌شود (برزگر بفرویی و دیگران، ۱۳۹۷:۲۱۶). یکی از مواردی که در بازتوانی اجتماعی معتادان از اهمیت زیادی برخوردار است، فراهم‌سازی شرایطی است که معتادان انگیزه‌ای قوی برای بازگشت به جامعه داشته باشند. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند با فراهم کردن امکانات شغلی، آموزش‌های مهارتی و ایجاد محیط‌های حامی، به افزایش انگیزه‌های فردی و اجتماعی بهبودیافتگان کمک کنند. تحقیقات نشان داده است که افزایش انگیزه در فرآیند بازتوانی، بازگشت به زندگی سالم و پایدار را تسهیل می‌کند (رهبرپور و حاجی ابوالقاسم، ۱۴۰۰:۱۴۴).

از موانع مهم در بازتوانی اجتماعی، نگرش منفی و کلیشه‌ای جامعه نسبت به معتادان بهبودیافته است. این نگرش‌ها می‌توانند مانعی برای پذیرش اجتماعی و بازگشت سالم به جامعه باشند. سمن‌ها می‌توانند نقش مهمی در تغییر این نگرش‌ها ایفا کنند. با توجه به این نکات، این پژوهش به تبیین نقش سازمان‌های

66.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران

مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران می‌پردازد و به دنبال پاسخ به این سؤال است که سمن‌ها چگونه می‌توانند در این فرآیند نقش آفرینی کنند؟

پیشینه پژوهش

شریعت پناهی و محمدتقی زاده (۱۴۰۲) در تحقیقی به مطالعه «چالش‌های مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در تحقق حمایت اجتماعی در قبال خانواده‌های در معرض آسیب شهر تهران» پرداختند. این پژوهش نشان داد که سازمان‌های مردم‌نهاد به‌رغم داشتن توان بالقوه در ارائه حمایت اجتماعی، با موانعی همچون محدودیت‌های مالی، کمبود آموزش تخصصی برای کارکنان و نبود هماهنگی بین‌بخشی مواجه‌اند. همچنین، پژوهش به این نتیجه رسید که نگرش منفی برخی از نهادهای دولتی به مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد، منجر به کاهش بهره‌وری و اثربخشی این سازمان‌ها در حمایت از خانواده‌های در معرض آسیب می‌شود.

رازقی و لطفی خاچکی (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی چالش‌های بقا و پایداری سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه آسیب‌های اجتماعی، با تأکید بر رابطه آن‌ها با دولت»، بیان می‌کند: فقدان روند پایدار برای تولید منابع مالی، چالش‌های جذب و مدیریت منابع انسانی، کمبود سرمایه اجتماعی و نبود انگیزه‌های مشترک واقعی، چالش‌های برنامه‌ریزی و نظارت، نگاه حداقلی و نبود دید کلان و جامع نسبت به مسائل اجتماعی، از مهمترین چالش‌های درونی سمن‌ها بوده‌است. نتایج پژوهش نشان داد: مقوله‌های رابطه با جامعه و شهروندان، رابطه با سایر سمن‌ها، و رابطه با دولت، از چالش‌های برون‌سازمانی سمن‌ها بوده‌است. همچنین، پیامد ضعف قوانین تأسیس سمن و ناهماهنگی دستگاه‌های دولتی متولی، وابستگی مالی و عدم استقلال از دولت، بی‌اعتمادی دوطرفه میان دولت و سمن‌ها، فقدان رویکرد منسجم و یکدست سمن‌ها به دولت، عدم گشودگی نهادهای دولتی و ضعف

سیستم اداری و مشخص نبودن معیارها و سازوکار نظارتی دولت منجر به چالش در رابطه بین سمن‌ها با دولت شده‌است. محمدی (۱۳۹۶)، پیشگیری از اعتیاد با رویکرد اجتماعی کردن مبارزه با مواد مخدر و بهره‌مندی از ظرفیت سازمان‌های مردمی، اقدامات رویکرد اجتماعی کردن پیشگیری از اعتیاد به‌عنوان مهم‌ترین رویکرد در مصون‌سازی آحاد جامعه، چاره‌ای جز حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد و تیم‌های محله‌ای در این زمینه نیست. این پژوهش به‌روش مروری - کتابخانه‌ای، درصدد است تا ضمن تبیین نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در برنامه‌های پیشگیرانه و اهداف اصلی رویکرد اجتماعی کردن مبارزه با مواد مخدر با ایجاد حساسیت افزون‌تر در بین مسئولین و سازمان‌های مردمی، ضرورت ایجاد یک نهضت عمومی و فراگیر در پیشگیری از اعتیاد را روشن کند تا، مبارزه با مواد مخدر از طریق مبارزه اجتماعی با ورود و مشارکت تمام افراد جامعه، از جمله خانواده‌ها و سمن‌ها، به‌عنوان یک سیاست ارجح برای هر دولتی در کشور ما باشد. حمایت از تشکیل و گسترش سمن‌های تخصصی به‌ویژه در حوزه جوانان و پیشگیری از اعتیاد و آسیب‌های اجتماعی و همچنین ارتقاء سطح دانش جامعه و مشارکت‌پذیری ایشان برای حضور و فعالیت در سازمان‌های مردم‌نهاد، می‌تواند هم‌موجب کمک به دولت در جهت تحقق اهداف گردد و هم موجبات تأمین سلامت در تمام ابعاد آن را فراهم آورد. الحکیم و همکاران (۲۰۲۴)^۵، به‌بررسی ادغام توانبخشی اجتماعی در نظام آموزشی نوجوانان معتاد به مواد مخدر: چارچوب قانونی، پتانسیل‌ها و چالش‌ها پرداختند. نوجوانان معتاد به مواد مخدر، اغلب موقعیت‌های آسیب‌دیده اجتماعی را تجربه می‌کنند. بنابراین توانبخشی اجتماعی در کنار توانبخشی پزشکی، جنبه مهمی از بهبودی است. برکوسکی^۶ (۲۰۲۳). "نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی: مروری بر

Alhakim, A., Anakotta, M. Y., Febriyani, E., & Tan, W⁵
Borkowski, W⁶

68.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

شیوه‌های کنونی.⁷ این مقاله نشان می‌دهد که سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان واسطه‌هایی مؤثر در فرآیند بازتوانی اجتماعی عمل می‌کنند و تجارب موفق از کشورهای مختلف را تحلیل می‌کند. همچنین، این سازمان‌ها به طور مؤثری می‌توانند خدمات اجتماعی را به گروه‌های آسیب‌پذیر ارائه دهند و به تقویت شبکه‌های اجتماعی کمک کنند. دیویس⁷ (2022). در پژوهشی با عنوان: «حمایت اجتماعی و بازگشت به جامعه: نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از معتادان بهبود یافته»، به بررسی اهمیت حمایت اجتماعی و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازگرداندن معتادان به جامعه می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهند که این سازمان‌ها با ارائه حمایت‌های اجتماعی و فراهم کردن فرصت‌های شغلی، می‌توانند در کاهش بازگشت به اعتیاد و ارتقای کیفیت زندگی افراد مؤثر باشند. اسمیت، و جونز⁸ (2021). در مقاله‌ای با عنوان: «رویکردهای مبتنی بر جامعه در بازتوانی معتادان: تأثیر سازمان‌های مردم‌نهاد»، تأثیر سازمان‌های مردم‌نهاد بر برنامه‌های بازتوانی معتادان را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که این سازمان‌ها با ایجاد فرصت‌های شغلی و خدمات اجتماعی، می‌توانند به بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی افراد کمک کنند. همچنین، مشارکت این سازمان‌ها در برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد بسیار مؤثر است.

مبانی نظری

سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها) به نهادهایی اطلاق می‌شود که به صورت غیرانتفاعی فعالیت می‌کنند و به عنوان واسطه‌ای میان فرد، دولت و جامعه عمل می‌کنند. این سازمان‌ها، با هدف تأمین نیازهای اجتماعی و بهبود وضعیت آسیب‌پذیران، به ویژه معتادان بهبود یافته، در حوزه‌های مختلفی از جمله درمان، پیشگیری و بازتوانی اجتماعی فعالیت دارند (شریعت‌پناهی و محمدتقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۷۶۵).

Davis⁷
Smith, R., & Jones⁸

حمایت اجتماعی به معنای تأمین منابع عاطفی، اطلاعاتی و مالی از سوی دیگران برای فرد است. نظریه‌های حمایت اجتماعی نشان می‌دهند که این نوع حمایت می‌تواند به کاهش استرس و بهبود کیفیت زندگی افراد آسیب‌پذیر، از جمله معتادان بهبود یافته، کمک کند. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند به‌عنوان یک منبع حیاتی حمایت اجتماعی عمل کنند (سواری و تراهی، ۱۴۰۲: ۸۸).

بازتوانی اجتماعی، به فرآیند بازگرداندن افراد به زندگی عادی و مستقل اشاره دارد. این فرآیند شامل اقدامات اجتماعی و حرفه‌ای است که به بهبود کارایی فرد کمک می‌کند. در این راستا، سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند با فراهم کردن آموزش‌های شغلی و حمایت‌های اجتماعی، به ارتقای کیفیت زندگی معتادان بهبود یافته کمک کنند.

مشارکت اجتماعی به فرایندهایی اشاره دارد که، افراد در آن‌ها به‌طور فعال در تصمیم‌گیری و فعالیت‌های اجتماعی دخالت دارند. این نظریه تأکید می‌کند که مشارکت اجتماعی می‌تواند احساس تعلق به جامعه را تقویت و به افزایش تاب‌آوری و بازتوانی اجتماعی افراد کمک کند. سازمان‌های مردم‌نهاد با ایجاد فرصت‌های مشارکت اجتماعی، می‌توانند به تقویت حس belonging در معتادان بهبود یافته یاری رسانند (حاتمی خلجیان و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۷۱).

نظارت اجتماعی به فرایندهایی اشاره دارد که در آن جامعه بر رفتار اعضای خود نظارت می‌کند و از آن‌ها حمایت می‌کند. این نوع نظارت می‌تواند رفتارهای پرخطر را کاهش دهد و در بازتوانی اجتماعی، نقش مهمی ایفا کند. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند با ایجاد شبکه‌های حمایتی و نظارتی، به بهبود رفتارهای اجتماعی معتادان بهبود یافته کمک کنند (شریعت‌پناهی و محمدتقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۷۶۶).

چارچوب نظری

70.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

نظریه توانبخشی اجتماعی^۹، بیان می‌کند، فرایند بازتوانی افراد از آسیب‌های اجتماعی، به‌خصوص افرادی که از اعتیاد رهایی یافته‌اند، به توانایی آن‌ها در بازگشت به جامعه و بازسازی زندگی اجتماعی‌شان وابسته است. پارسونز^{۱۰} (1951) معتقد بود که سلامت اجتماعی از طریق بازتوانی و تجدید پیوندهای اجتماعی قابل دستیابی است. سازمان‌های مردم‌نهاد به‌عنوان منابعی برای بازتوانی اجتماعی می‌توانند از طریق ایجاد برنامه‌های آموزشی، حمایتی و حرفه‌ای، به معتادان کمک کنند تا دوباره به جامعه بازگردند (صفاری نیا، ۱۳۹۳: ۹۸). همچنین نظریه حمایت اجتماعی^{۱۱} بیان می‌کند که افراد به‌واسطه حمایت‌هایی که از سوی خانواده، دوستان و نهادهای اجتماعی دریافت می‌کنند، قادر به مواجهه با مشکلات و چالش‌های زندگی خواهند بود. نظریه حمایت اجتماعی لینچ و کاپلان^{۱۲} (1985) بر این نکته تأکید دارد که افراد با دریافت حمایت‌های اجتماعی، از جمله حمایت‌های مالی، عاطفی و مشاوره‌ای، می‌توانند به راحتی از مشکلاتی نظیر اعتیاد عبور کنند. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند از طریق ایجاد گروه‌های حمایتی و ارائه خدمات اجتماعی به معتادان، نقش مؤثری در پیشگیری از اعتیاد ایفا کنند (سواری و تراهی، ۱۴۰۲: ۸۶).

نظریه کنترل اجتماعی^{۱۳} هیرشی^{۱۴} (1969)، یکی از نظریات کلیدی در زمینه انحرافات اجتماعی است. این نظریه بیان می‌کند که افراد به دلیل ضعف یا نبود پیوندهای اجتماعی قوی با جامعه، خانواده و سایر نهادهای اجتماعی، به رفتارهای نابهنجار نظیر اعتیاد روی می‌آورند. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند

Social Rehabilitation⁹

Parsons¹⁰

Social Support¹¹

Linch and Kaplan¹²

Social Control Theory¹³

Hirschi¹⁴

با ایجاد پیوندهای قوی‌تر میان افراد و جامعه، از طریق برنامه‌های اجتماعی و فرهنگی، کنترل اجتماعی را تقویت کنند و از بروز اعتیاد پیشگیری کنند (محمدی، ۱۳۹۶: ۸۹).

نظریه دیگری که این پژوهش از آن بهره گرفته است، نظریه ارضای نیازها^{۱۵} است. در بحث ارضای نیازها، می‌توان از نظریه سلسله مراتب نیازهای مازلو^{۱۶} استفاده کرد. مازلو بیان می‌کند، در صورتی که نیازهای اساسی افراد، مانند نیازهای فیزیولوژیکی، امنیت، محبت، و عزت نفس برآورده نشود، به دنبال روش‌های ناسالم، مانند اعتیاد، برای تأمین آن خواهند رفت. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند با تأمین نیازهای پایه‌ای افراد، از جمله اشتغال، امنیت و حمایت عاطفی، در پیشگیری از اعتیاد نقش داشته باشند. در آخر، نظریه مشارکت اجتماعی^{۱۷} به اهمیت درگیر شدن افراد در فعالیت‌های اجتماعی و همگانی اشاره دارد. نظریه دیویس و موریس^{۱۸} (1940) بیان می‌کند که، مشارکت اجتماعی موجب افزایش احساس تعلق و مسئولیت‌پذیری افراد نسبت به جامعه می‌شود. افراد با مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، که توسط سازمان‌های مردم‌نهاد فراهم می‌شود، احساس می‌کنند که بخشی از جامعه هستند و به جای روی آوردن به اعتیاد، در فعالیت‌های اجتماعی مثبت شرکت می‌کنند (محمدی، ۱۳۹۶: ۹۰).

نظریه توانبخشی اجتماعی به‌طور خاص تأکید دارد که فرایند بازتوانی افراد آسیب‌دیده، به‌ویژه کسانی که از اعتیاد رهایی یافته‌اند، به توانایی آن‌ها برای بازگشت به جامعه و بازسازی زندگی اجتماعی‌شان وابسته است. سازمان‌های مردم‌نهاد با ایجاد برنامه‌های آموزشی، حمایتی و حرفه‌ای می‌توانند به معتادان کمک کنند تا دوباره به جامعه بازگردند و روابط اجتماعی خود را تجدید کنند. این رویکرد

Need Satisfaction¹⁵
Maslow's Hierarchy of Needs¹⁶
Social Participation¹⁷
Davis and Morris¹⁸

72.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

به توانمندسازی فردی و اجتماعی کمک می‌کند و می‌تواند در کاهش میزان اعتیاد مؤثر باشد. در کنار این نظریه، نظریه حمایت اجتماعی نیز حائز اهمیت است. این نظریه بیان می‌کند که افراد به واسطه حمایت‌هایی که از سوی خانواده، دوستان و نهادهای اجتماعی دریافت می‌کنند، قادر به مواجهه با مشکلات و چالش‌های زندگی خواهند بود. نقاط قوت این نظریه، توانایی آن برای شناسایی منابع حمایتی در زندگی افراد و تأکید بر اهمیت شبکه‌های اجتماعی است. نظریه کنترل اجتماعی هیرشی (1969)، نیز به‌عنوان یکی از کلیدی‌ترین نظریات در زمینه انحرافات اجتماعی مطرح است. این نظریه بیان می‌کند که افراد به دلیل ضعف یا نبود پیوندهای اجتماعی قوی با جامعه، خانواده و نهادهای اجتماعی، به رفتارهای نابهنجار نظیر اعتیاد روی می‌آورند. نقاط قوت این نظریه شامل توجه به علل ریشه‌ای انحرافات اجتماعی و تأکید بر اهمیت پیوندهای اجتماعی برای ایجاد رفتارهای مثبت است. علاوه بر این، نظریه ارضای نیازها به‌عنوان یک رویکرد مهم در تحلیل رفتارهای انسانی در نظر گرفته می‌شود. این نظریه تأکید دارد که انسان‌ها به‌طور طبیعی به دنبال ارضای نیازهای اساسی خود، شامل نیازهای فیزیولوژیکی، ایمنی، اجتماعی، احترام و خودتحقیق‌یابی، هستند. اگر نیازهای اولیه افراد به‌درستی ارضا نشود، احتمال بروز مشکلاتی نظیر اعتیاد افزایش می‌یابد. سازمان‌های مردم‌نهاد با شناسایی و تأمین نیازهای اساسی معتادان بهبود یافته، می‌توانند به آن‌ها کمک کنند تا به زندگی عادی و سالم برگردند. این رویکرد می‌تواند از طریق ارائه خدمات آموزشی و حرفه‌ای به ارضای نیازهای شغلی و اجتماعی و بازتوانی این افراد کمک کند. در مجموع، این نظریات به درک عمیق‌تری از فرایند بازتوانی اجتماعی معتادان کمک می‌کند و زمینه‌ساز طراحی و اجرای برنامه‌های مؤثرتر توسط سازمان‌های مردم‌نهاد می‌شود. هر یک از این نظریات با توجه به نقاط قوت خاص خود، می‌تواند به‌عنوان ابزارهایی برای ارتقای سطح زندگی اجتماعی و بهبود شرایط زندگی معتادان بهبود یافته، در نظر گرفته شود.

فرضیه های پژوهش

- بین افزایش فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معنادان بهبودیافته، رابطه معنی‌داری وجود دارد.
- بین افزایش حمایت اجتماعی نهادهای مردمی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معنادان بهبودیافته، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین افزایش میزان کنترل اجتماعی نهادهای مردمی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معنادان بهبودیافته، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین افزایش میزان مشارکت اجتماعی در برنامه‌های نهادهای مردمی با بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین ارضای نیازها و افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته، رابطه معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

این پژوهش به لحاظ روش مطالعاتی کمی از نوع پیمایشی است که با هدف بررسی نقش نهادهای مردمی در پیشگیری از اعتیاد در میان معنادان بهبودیافته، صورت گرفته است. به دلیل حجم بالای داده‌های مورد بررسی و تنگی وقت، از روش پیمایشی استفاده شد زیرا این روش، امکان جمع‌آوری اطلاعات با هزینه نسبتاً پایین را فراهم می‌کرد. همچنین در زمینه بررسی وضعیت معنادان بهبود یافته و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد، این روش، به پژوهشگر امکان داد، نتایج قابل تعمیم‌تری به دست آورد. ابزار مورد استفاده پرسشنامه‌ای با ۳۵ سوال است. ۵ مؤلفه عبارت بودند از: حمایت اجتماعی، کنترل اجتماعی، مشارکت اجتماعی، ارضای نیازها و بازتوانی اجتماعی. حمایت اجتماعی: میزان کمک‌های مالی، عاطفی و مشاوره‌ای است که از سوی نهادهای مردمی ارائه می‌شود و در این پژوهش بر اساس نمرات پاسخ به

74.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

سؤالات ۱ تا ۵ سنجیده شد. کنترل اجتماعی: میزان نقش نهادهای مردمی در ایجاد نظم و هنجارهای اجتماعی است، که از پاسخ به سؤالات ۶ تا ۱۲ استخراج شد. مشارکت اجتماعی: میزان حضور در فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی است، که با سؤالات ۱۳ تا ۱۸ سنجیده شد. ارضای نیازها: تأمین نیازهای فیزیولوژیکی، امنیتی و اجتماعی توسط نهادهای مردمی به‌شمار می‌رود، که از طریق پاسخ به سؤالات ۱۹ تا ۲۴ سنجیده شد. بازتوانی اجتماعی: فرایند بازگشت به زندگی عادی از طریق برنامه‌های توانبخشی است، که با پاسخ به سؤالات ۲۵ تا ۳۵ سنجیده شد.

پایایی و روایی پرسشنامه: برای بررسی پایایی پرسشنامه، از آلفای کرونباخ استفاده شد و از روایی محتوایی بهره گرفتیم که در جدول زیر گزارش شد.

جدول ۱. ضریب پایایی و روایی متغیرهای پژوهش

متغیرها	ضریب الفا کرونباخ	روایی محتوایی
سازمانهای مردم‌نهاد	0.82	0.81
بازتوانی اجتماعی	0.844	0.78
حمایت اجتماعی	0.72	0.79
کنترل اجتماعی	0.78	0.76
ارضای نیازها	0.77	0.81
مشارکت اجتماعی	0.80	0.82

جامعه آماری پژوهش، شامل ۱۲,۱۰۰ نفر از معتادان بهبودیافته و افرادی هستند که در شهر تهران، سال ۱۴۰۲، از خدمات سازمان‌های مردم‌نهاد بهره‌مند شده‌اند. برای تعیین حجم نمونه، از جدول کرجسی و مورگان استفاده شد و حجم نمونه مناسب ۳۰۰ نفر برآورد گردید. برای انتخاب نمونه‌ها، روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به کار گرفته شد تا تمامی افراد جامعه آماری شانس یکسانی برای انتخاب شدن

داشته باشند. به دلیل این که جامعه آماری شامل کلیه معتادان بهبودیافته و افرادی است که از خدمات سازمان‌های مردم‌نهاد بهره‌مند شده‌اند، نیاز بود که نمونه به گونه‌ای انتخاب شود که احتمال انتخاب هر فرد از جامعه آماری، برابر و بدون سوگیری باشد. این روش کمک می‌کند، نتایج به‌دست آمده به‌طور عمومی قابل تعمیم به کل جامعه هدف باشد و از هر گونه سوگیری در انتخاب نمونه جلوگیری شود.

جدول شماره ۲. ماتریس نظری

متغیر مورد استفاده از دل نظریه	نظریه مورد استفاده	اسم نظریه پرداز
حمایت اجتماعی	نظریه حمایت اجتماعی	لینچ و کاپلان
کنترل اجتماعی	نظریه کنترل اجتماعی	هیرشی
مشارکت اجتماعی	مشارکت اجتماعی	نظریه دیویس و موریس
ارضای نیازها	نظریه ارضای نیازها	نظریه مازلو
بازتوانی اجتماعی	نظریه توانبخشی اجتماعی -	پارسنز

ملاحظات اخلاقی

- تمامی شرکت کنندگان به‌صورت داوطلبانه در پژوهش شرکت کردند.
- اصول رازداری و محرمانه بودن اطلاعات شرکت کنندگان به آنها اطلاع و اطمینان داده شد، تمامی اطلاعات محرمانه باقی خواهد ماند. در پایان، از تمامی شرکت کنندگان قدردانی به‌عمل آمد. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه 26 و در دو سطح توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل شدند. در بخش آمار توصیفی، میانگین و انحراف استاندارد برای هر یک از مؤلفه‌ها محاسبه شد. در بخش آمار استنباطی، برای آزمون فرضیه‌ها از ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون استفاده شد. سطح معناداری آزمون‌ها ۰.۰۵ در نظر گرفته شد.

یافته‌های پژوهش

76.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

در این مطالعه، تعداد ۳۰۰ نفر از معتادان بهبود یافته شهر تهران در سال ۱۴۰۲ شرکت داشتند. بررسی یافته‌های توصیفی نشان داد که ۹۱/۷ درصد از پاسخگویان را مرد و ۸/۳ درصد از پاسخگویان را زنان تشکیل داده‌اند. توزیع پاسخگویان برحسب سن نشان می‌دهد، حدود ۹/۱ درصد از پاسخگوها کمتر از ۲۰ سال سن داشته‌اند. حدود ۲۸/۱ درصد از پاسخگوها در گروه سنی ۲۰ تا ۳۰ سال بودند. ۲۴ درصد افراد در گروه سنی ۳۰ تا ۴۰ سال، حدود ۲۰/۸ درصد در سنین ۴۰ تا ۵۰ ساله و ۱۸ درصد از پاسخگوها، سن شان بالای ۵۰ سال بوده‌است. پس بیشتر افراد در سنین ۲۰ تا ۳۰ سالگی قرار دارند. از نظر میزان تحصیلات حدود ۳۰/۷ درصد بیسواد و یا دارای تحصیلات کمتر از دیپلم، حدود ۲۵ درصد دیپلم، ۱۹/۵ درصد فوق دیپلم، ۱۷ درصد لیسانس و ۷/۸ درصد فوق لیسانس هستند. همچنین بیشترین فراوانی ۱۱۸ نفر از پاسخگویان معادل ۳۰/۷ درصد را در این بررسی پاسخگویانی تشکیل داده‌اند که تحصیلات آنان دیپلم بوده‌است. بررسی وضعیت تأهل پاسخگویان نشان داد که حدود ۵۰ درصد مجرد، حدود ۳۸/۳ درصد متأهل و ۱۱/۷ درصد نیز جزو سایرین هستند. بررسی مدت زمان عضویت در سازمان‌های مردم‌نهاد نشان می‌دهد، حدود ۱۰/۴ درصد از پاسخگویان، مدت زمان عضویت در سازمان‌های مردم‌نهاد کمتر از یکسال بوده، حدود ۲۵/۵ درصد از پاسخگویان، یک تا سه سال بوده، حدود ۳۰/۲ درصد سه تا پنج سال، حدود ۲۱/۹ درصد از پاسخگویان، پنج تا هفت سال بوده و ۱۲ درصد از نیز مدت زمان عضویت در سازمان‌های مردم‌نهاد بیش از هفت سال است. یافته‌ها نشان می‌دهد، حدود ۱۳ درصد نوع خدمات مورد استفاده شان خدمات مالی بوده‌است. حدود ۲۵/۵ درصد خدمات بهداشتی و درمانی، حدود ۲۹/۲ درصد خدمات شغلی، حدود ۲۲/۹ درصد آموزشی و حدود ۹/۴ درصد نیز نوع خدمات مورد استفاده شان مشاوره ای بوده‌است.

آزمون فرضیه‌ها

بین افزایش فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۱. همبستگی پیرسون بین افزایش فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی

پیش بین	متغیر ملاک	مقدار همبستگی	معناداری	رد یا تایید فرضیه
افزایش فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد	افزایش بازتوانی اجتماعی	0/532	0.000	تأیید

بین افزایش حمایت اجتماعی نهادهای مردمی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۲. همبستگی پیرسون بین افزایش حمایت اجتماعی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی

پیش بین	متغیر ملاک	مقدار همبستگی	معنی داری	رد یا تایید فرضیه
افزایش حمایت اجتماعی	افزایش بازتوانی اجتماعی	0/432	0.001	تأیید

بین افزایش میزان کنترل اجتماعی نهادهای مردمی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۳. همبستگی پیرسون بین افزایش کنترل اجتماعی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی

پیش بین	متغیر ملاک	مقدار همبستگی	معناداری	رد یا تایید فرضیه
کنترل اجتماعی	افزایش بازتوانی اجتماعی	0/421	0.000	تأیید

بین افزایش میزان مشارکت اجتماعی در برنامه‌های نهادهای مردمی با بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۴. همبستگی پیرسون بین افزایش مشارکت اجتماعی با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی

پیش بین	متغیر ملاک	مقدار همبستگی	معنی داری	رد یا تایید فرضیه
---------	------------	---------------	-----------	-------------------

78.... نقش سازمان‌های مردم نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران

افزایش اجتماعی	مشارکت افزایش بازتوانی اجتماعی	0/354	0.000	تایید
بین ارضای نیازهای با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته رابطه معناداری وجود دارد .				
جدول ۵. همبستگی پیرسون بین ارضا نیازها با افزایش میزان بازتوانی اجتماعی				
پیش بین	متغیر ملاک	مقدار همبستگی	معنی داری	رد یا تایید فرضیه
ارضای نیازها	افزایش بازتوانی اجتماعی	0/296	0.000	تایید

جداول همبستگی بالا نتایج روشنی را در مورد رابطه متغیرهای پیش‌بین با بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته ارائه می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد، بین سازمان‌های مردم نهاد و بازتوانی اجتماعی، همبستگی مثبت و معنادار (۰/۵۳۲) وجود دارد که بیانگر این است که هر چه میزان خدمات و حمایت‌های ارائه شده توسط این سازمان‌ها افزایش یابد، بازتوانی اجتماعی نیز بهبود می‌یابد. همچنین، همبستگی مثبت و معنادار بین حمایت اجتماعی (۰/۴۳۲)، کنترل اجتماعی (۰/۴۲۱)، ارضای نیازها (۰/۲۹۶) و مشارکت اجتماعی (۰/۳۵۴) با بازتوانی اجتماعی، نشان‌دهنده این است که افزایش هر یک از این متغیرها می‌تواند به بهبود بازتوانی اجتماعی کمک کند. به‌طور کلی، نتایج حاکی از آن است که تمامی متغیرهای پیش‌بین، رابطه مثبت و معنادار با بازتوانی اجتماعی دارد و فرضیه‌های مربوط به رابطه هر یک از آن‌ها تأیید می‌شود.

جدول ۶. رگرسیون خطی

متغیر پیش‌بین	ضریب (B)	ضریب بتا (β)	خطای استاندارد	سطح معناداری (Sig.)
ثابت	1.532		0.245	0.000
سازمان‌های مردم نهاد	0.532	0.453	0.085	0.000
حمایت اجتماعی	0.431	0.398	0.097	0.001
کنترل اجتماعی	0.420	0.384	0.095	0.000
ارضای نیازها	0.296	0.271	0.105	0.005

مشارکت اجتماعی	0.354	0.320	0.088	0.000
----------------	-------	-------	-------	-------

تفسیر جدول رگرسیون

ضریب B نشان می‌دهد، به‌ازای افزایش یک واحد در هر متغیر پیش‌بین، چه مقدار به بازتوانی اجتماعی اضافه می‌شود. ضریب بتا (β) نشان‌دهنده قدرت و جهت تأثیر متغیر پیش‌بین بر متغیر وابسته است. ضریب بتای 0.453 برای سازمان‌های مردم‌نهاد به این معنا است که این متغیر تأثیر مثبت بر بازتوانی اجتماعی دارد. سطح معناداری (Sig.) تمامی متغیرها دارای سطح معناداری زیر 0.05 هستند، که نشان‌دهنده معناداری تأثیر آن‌ها بر بازتوانی اجتماعی می‌باشد.

نتایج

هدف پژوهش حاضر، تبیین نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران بود. به همین خاطر اثر سازمان‌های مردم‌نهاد بر مشارکت اجتماعی، حمایت اجتماعی، بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته، ارضای نیازها و همچنین کنترل و نظارت اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان‌دهنده اهمیت و تأثیر متغیرهای مختلف بر بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته است. جدول همبستگی رابطه‌ای مثبت و معنادار بین سازمان‌های مردم‌نهاد و بازتوانی اجتماعی (۰/۵۳۲) را نشان می‌دهد که، بیانگر این است که افزایش خدمات و حمایت‌های ارائه‌شده توسط این سازمان‌ها می‌تواند منجر به بهبود بازتوانی اجتماعی گردد. همچنین، همبستگی مثبت و معنادار میان حمایت اجتماعی (۰/۴۳۲)، کنترل اجتماعی (۰/۴۲۱)، ارضای نیازها (۰/۲۹۶) و مشارکت اجتماعی (۰/۳۵۴) و بازتوانی اجتماعی نشان‌دهنده این است که، هر یک از این متغیرها به‌طور مستقل می‌توانند به بهبود بازتوانی اجتماعی کمک کنند. جدول رگرسیون خطی نیز اطلاعات بیشتری در این زمینه ارائه می‌دهد. ضریب (B) نشان می‌دهد که به‌ازای افزایش یک واحد در هر متغیر پیش‌بین، میزان بازتوانی اجتماعی به چه مقدار افزایش می‌یابد. به‌ویژه، ضریب بتای ۰.۴۵۳ برای

80.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران

سازمان‌های مردم‌نهاد، بیانگر بالاترین تأثیر مثبت این متغیر بر بازتوانی اجتماعی است. این نتایج بیانگر آن است که سازمان‌های مردم‌نهاد به‌عنوان یک عامل کلیدی در فرآیند بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته عمل می‌کنند و می‌توانند با افزایش میزان خدمات و حمایت‌های خود، نقش مؤثری در بهبود وضعیت اجتماعی این افراد ایفا کنند. همچنین، سطح معناداری (Sig.) برای تمامی متغیرها زیر ۰.۰۵ است، که نشان‌دهنده تأثیر معنادار آن‌ها بر بازتوانی اجتماعی است. این نتایج تأییدکننده فرضیه‌های مطرح‌شده در این تحقیق هستند و به وضوح نشان می‌دهند که متغیرهای پیش‌بین، با تأثیر مثبت خود، می‌توانند به تقویت و بهبود بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته کمک کنند.

بحث و بررسی

یافته‌های به‌دست آمده با تحقیق حاتمی خلجان و همکاران (۱۴۰۲)، دماری و همکاران (۱۳۹۳)، برزگر بفرویی و دیگران (۱۳۹۷)، همسو و هم جهت است. جهت تبیین می‌توان گفت، سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند با تقویت حمایت اجتماعی از طریق برنامه‌های آموزشی و مشاوره‌ای، ایجاد پیوندهای اجتماعی قوی و کنترل اجتماعی، ارضای نیازهای اساسی معنادان، و تشویق به مشارکت اجتماعی، در پیشگیری از اعتیاد و بازتوانی افراد بهبود یافته نقش به‌سزایی ایفا کنند. این سازمان‌ها با برخورداری از توانمندی‌های بالا در حوزه‌های مختلف، می‌توانند از ظرفیت خود برای مقابله با آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی، به‌ویژه در مورد معنادان به مواد مخدر استفاده کنند. سمن‌ها، سازمان‌هایی غیردولتی و تخصصی هستند که افراد با باورها و اعتقادات مشترک در آن‌ها گرد هم می‌آیند تا بدون هیچ منفعت‌طلبی شخصی، اقدام مشترک اجتماعی مؤثری در یک منطقه طراحی کنند و به حل مشکلات گروه‌های مختلف، به‌ویژه معنادان بهبود یافته، بپردازند. سازمان‌های مردم‌نهاد در حل مسائل اجتماعی، نقش مهمی در ایجاد فضای زندگی انجمنی در جامعه و پیشرفت آن ایفا می‌کنند. این انجمن‌های متکثر و متعدد، به‌عنوان چشم‌های

مستقل جامعه، با تمرکز بر فعالیت‌های روزمره، و نه صرفاً رویدادهای سیاسی، مشارکت در ابعاد وسیع‌تری از جامعه را تسهیل می‌کنند. آن‌ها با پرداختن به مسائل کوچک، به بیداری و هوشیاری در جامعه کمک می‌کنند. در تئوری شبکه، توجه به روابط اجتماعی و پیوندهای اجتماعی شبکه، به جای تمرکز بر جامعه و ساختارهای آن به‌عنوان یک کل انتزاعی، به عرصه‌های چندگانه اجتماعی که افراد در آن درگیر هستند، معطوف می‌شود. با مشارکت در این عرصه‌ها، افراد به جامعه وصل می‌شوند. بر اساس این دیدگاه، وجود سمن‌ها در جامعه به ایجاد و گسترش شبکه‌های اجتماعی کمک می‌کند و از این طریق زمینه را برای افزایش مشارکت اجتماعی، به‌ویژه در میان معتادان بهبود یافته، فراهم می‌آورد. خدمات و فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد بر میزان ارضای نیازهای معتادان بهبود یافته تأثیرگذار است. به گونه‌ای که تنها یک درصد از نیازهای این افراد در تهران توسط این سازمان‌ها ارضا می‌شود. این اثرگذاری بسیار پایین است، اما با این حال یکی از تأثیرات مثبت سمن‌ها در تهران، برطرف کردن یا ارضای نیازهای معتادان بهبود یافته شمرده می‌شود. رفع نیازها، خواه توسط دولت و خواه توسط سازمان‌های مردم‌نهاد صورت گیرد، مبتنی بر مشارکت اجتماعی مردم و شبکه روابط اجتماعی درون جامعه است. بنابراین، هر چه دامنه این شبکه اجتماعی گسترده‌تر باشد، روابط اجتماعی بیشتری ایجاد خواهد شد و بدین ترتیب مشارکت اجتماعی در بطن جامعه بیشتر خواهد بود. از آنجایی که مردم برای رفع نیازهای خود به نهادهای مربوطه مراجعه می‌کنند، خدمات و فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد در ارضای نیازهای معتادان بهبود یافته نقشی بارز ایفا می‌کند.

در این تحقیق، تلاش شده‌است با سنجش میزان بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته، عوامل تأثیرگذار بر بازتوانی اجتماعی شناسایی شود. یکی از کارکردهای مؤثر و رایج در سازمان‌های مردم‌نهاد، انجام اقدامات حمایتی به اشکال مختلف و ارائه خدمات به افراد جامعه است. این اقدامات با اهداف بشر

82.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته در شهر تهران

دوستانه صورت می‌گیرد و سازمان‌های مردم‌نهاد را در زمره نهادهای حمایتی قرار می‌دهد. لذا، بحث بازتوانی و توانبخشی اجتماعی معنادان، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند در این زمینه نقش مؤثری ایفا کنند. در راستای این نتایج پیشنهادهای زیرارائه می‌شود:

پیشنهادها

تقویت و توسعه فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد: با توجه به تأثیر مثبت سازمان‌های مردم‌نهاد بر بازتوانی اجتماعی، پیشنهاد می‌شود، حمایت‌های مالی و ساختاری از این سازمان‌ها افزایش یابد تا بتوانند خدمات متنوع‌تر و بیشتری به افراد تحت بازتوانی ارائه دهند.

گسترش شبکه‌های حمایت اجتماعی: ایجاد و توسعه شبکه‌های حمایت اجتماعی، از جمله گروه‌های همیاری و خانواده‌ها، می‌تواند در بهبود فرآیند بازتوانی تأثیرگذار باشد. همچنین، تشویق جوامع محلی به مشارکت در فرآیند حمایت از معنادان بهبود یافته نیز می‌تواند مفید باشد.

افزایش کنترل اجتماعی از طریق سیاست‌های آموزشی و فرهنگی: با توجه به اهمیت کنترل اجتماعی، پیشنهاد می‌شود برنامه‌هایی با هدف ترویج هنجارهای اجتماعی و ارتقای آگاهی‌های فرهنگی در جامعه اجرا شود تا افراد به سمت رفتارهای سالم و مثبت سوق داده شوند.

ارتقای مشارکت اجتماعی و ارضای نیازهای روانی و اجتماعی: ایجاد فرصت‌های مناسب برای مشارکت اجتماعی معنادان بهبود یافته و همچنین برطرف کردن نیازهای روانی و اجتماعی آنان، می‌تواند موجب افزایش انگیزه و ارتقای بازتوانی اجتماعی آن‌ها شود. برنامه‌های آموزشی و کارآفرینی می‌تواند نقش مؤثری در این زمینه داشته باشد. این پیشنهادات می‌تواند راهکارهای عملی مناسبی را برای مدیران و سیاست‌گذاران فراهم سازد تا بازتوانی اجتماعی معنادان بهبود یافته را با توجه به نقش سازمان‌های مردم‌نهاد، حمایت و کنترل اجتماعی و مشارکت و ارضای نیازهای اساسی بهبود بخشند.

منابع

- باقری، فاطمه، غضنفری، فیروزه، میردریگوند، فضل‌الله. (۱۴۰۲). اثربخشی درمان فراتشخیصی یکپارچه بر باورهای فراشناختی و الکسیتمیا در افراد مبتلا به مصرف مواد در مراکز سرپایی، اعتیادپژوهی، ۱۷ (۶۷)، ۵۵-۷۸.
<https://etiadpajohi.ir/article-1-2805-fa.html>
- برزگر بفرویی، کاظم، حمیده، همتی و مرجان، دربیدی. (۱۳۹۷). نقش مشارکت اجتماعی در بهبود بهزیستی روانی و بازتوانی معتادان شهر یزد، اعتیادپژوهی، ۱۲ (۵۰)، ۲۱۳-۲۳۲.
<https://etiadpajohi.ir/article-1-1426-fa.html>
- حاتمی خلجان، خدیجه، قاضی نژاد مریم، باستانی سوسن، راد فیروز. (۱۴۰۲). بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حل مسائل اجتماعی (فرا تحلیل تحقیقات انجام‌یافته در سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۷۰). رفاه اجتماعی، ۲۳ (۸۸)، ۲۷۰-۲۳۷.
<https://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4028-fa.html>
- دماری، بهزاد، حیدرنیا، محمدعلی، و رهبری بناب، مریم. (۱۳۹۳). نقش و عملکرد سازمان‌های مردم‌نهاد در حفظ و ارتقای سلامت جامعه. پایش، ۱۳(۵)، ۵۵۰-۵۴۱.
[http://payeshjournal.ir/browse.php?a_code=A-10-10-550-541](http://payeshjournal.ir/browse.php?a_code=A-10-10-550-541&slc_lang=fa&sid=1)
- رازقی، نادر؛ لطفی خاچکی، بهنام؛ (۱۳۹۷) تحلیل جامعه‌شناختی چالش‌های بقا و پایداری سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه آسیب‌های اجتماعی؛ با تأکید بر رابطه آن‌ها با دولت، مجله: جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی ۱۱(۲)، ۹۳-۱۲۲.
https://ssi.journals.umz.ac.ir/article_1910.html
- رهبری، محمدرضا، حاجی ابوالقاسم، علی. (۱۴۰۰). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در ترک وابستگی روانی به مواد مخدر. رهیافت پیشگیری از جرم، ۴(۲)، ۱۴۱-۱۷۰.
10.22034/jcpa.2021.247258
- رهبری، نسرین، حاجلو، نادر، آقاجانی، سیف‌الله. (۱۴۰۲). اثربخشی توانمندسازی خانواده مبتنی بر درمان راه حل محور کوتاه‌مدت بر تغییر جو عاطفی خانواده و پیشگیری از اعتیاد در نوجوانان دارای والدین وابسته به مواد. اعتیادپژوهی، ۱ (۶۷)، ۱۰۰-۷۹.
<https://etiadpajohi.ir/article-1-2708-fa.html>
- سواری، کریم؛ تراهی، رقیه (۱۴۰۲) مقایسه عملکرد خانواده، حمایت اجتماعی و باورهای غیرمنطقی در معتادان متجاهر تحت درمان اجباری و معتادان خودمعرف به مراکز درمانی، پژوهش‌های روانشناسی اجتماعی، ۱۳(۵۲)، ۸۵-۹۸.
https://www.socialpsychology.ir/article_194365.html

84.... نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در بازتوانی اجتماعی معتادان بهبود یافته در شهر تهران

شریعت‌پناهی، نسیم، محمدتقی زاده، مهدیه (۱۴۰۲) مطالعه کیفی چالش‌های مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد (NGOs) در تحقق حمایت اجتماعی در قبال خانواده‌های در معرض آسیب: شهر تهران، زن در توسعه و سیاست، ۸۱ (۲)، ۷۶۳-۷۷۹.

https://jwdp.ut.ac.ir/article_90340.html

صالحی، مطهره، سالارزهی، حبیب، ایمانی، عبدالمجید. (۱۴۰۱). بررسی ایفای نقش مطلوب مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در راستای توانمندسازی ساکنان مناطق حاشیه نشین. جغرافیا و روابط انسانی، ۴ (۴)، ۴۷۵-۴۹۹.

https://www.gahr.ir/article_149807.html

صفاری نیا مجید. (۱۳۹۳) عوامل اجتماعی روانشناسی سلامت در ایران. روانشناسی سلامت. ۳(۱۱)، ۹۱-۱۰۲.

https://hpj.journals.pnu.ac.ir/article_1393.html

طاہرخانی، حمید، جعفر، بوالهری. (۱۳۹۲). بازتوانی در روانپزشکی: مبانی بازتوانی روانی اجتماعی براساس روان‌پزشکی جامعه‌نگر، انتشارات ارجمند، چاپ اول، تهران.

file:///C:/Users/mojan/Downloads/%D8%A8%D8%A7%D8%B2%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%86-%D9%BE%D8%B2%D8%B4%DA%A9%DB%8C.pdf

گنجلو، عاطفه، سعیدی مفرد، ساناز. (۱۳۹۸) نقش سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکل‌های محلی در توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی، تحقیقات جغرافیایی، ۱۳ (۴)، ۴۸۴-۴۹۱. <https://www.sid.ir/paper/382392/fa>

محمدی، علی (۱۳۹۶) پیشگیری از اعتیاد با رویکرد اجتماعی کردن مبارزه با مواد مخدر و بهرهمندی از ظرفیت سازمانهای

مردمی، مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، ۱۱(۱)، ۸۵-۱۰۰. <https://ijndibs.com/article-1-102-fa.html>

fa.html

مقدسی، حمید، صدر، سیدشهاب‌الدین. (۱۴۰۲) برنامه جامع مراقبتی، حمایتی و توانمندسازی جامعه کم‌توانان کشور، فرهنگ و ارتقاء سلامت، ۲۴۲۴ (۵)، ۷۱-۷۸.

ناصری، سهیلا. (۱۳۹۷) بررسی نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر عدم بازگشت به زندان در بین زندانیان استان خراسان

جنوبی، انتظام اجتماعی، ۱۰ (۳)، ۳۶-۴۹. <http://ijhp.ir/article-1-859-fa.html>

Alhakim, A., Anakotta, M. Y., Febriyani, E., & Tan, W. (2024). Integrating Social Rehabilitation into the Education System for Adolescent Drug Addicts: Legal Framework, Potential, and Challenges. *Fiat Justisia: Jurnal Ilmu Hukum*, 18(1), 67-84.

- Borkowski, W. (2023). "The Role of Non-Governmental Organizations in Social Rehabilitation: A Review of Current Practices." *International Journal of Social Rehabilitation*, 12(3), 45-60.
- Davis, M. (2022). "Social Support and Reintegration: The Role of NGOs in Supporting Former Addicts." *Addiction Research & Theory*, 29(2), 189-197
- Dhillon, S., & Si Singh, M. (2022). Responsibility of society and NGO in combating the problem of drug abuse. *Journal of Education: Rabindrabharati University*, 14(12), 72-77.
- Islam, M. S., & Mitra, S. (2023). Effect of nano graphene oxide (nGO) incorporation on the lipophilicity of hydrophobic drugs. *Hybrid Advances*, 3 (17), 215-224.
- Moors, M., & Osis, J. (2019). Evaluation of results of social rehabilitation programs for young people with behavioural problems. In *SHS Web of Conferences* (68). EDP Sciences.
- Smith, R., & Jones, L. (2021). "Community-Based Approaches to Drug Rehabilitation: The Impact of Non-Governmental Organizations." *Journal of Substance Use*, 25(4), 320-328
- Sütlü, S., & Kutlu, Ö. (2024). Family and Family Functioning as an Indispensable Stakeholder of the Fight Against Addiction. In *Innovations, Securities, and Case Studies Across Healthcare, Business, and Technology* (pp. 416-437). IGI Global.
- Zhang, J., Liu, W., Shi, L., Liu, X., Wang, M., Li, W., ... & Yan, J. (2023). The effects of drug addiction and detoxification on the human oral microbiota. *Microbiology Spectrum*, 11(2), 961-972.

DOI: [10.71854/soc.2025-126593](https://doi.org/10.71854/soc.2025-126593)

Study of the issue of body beauty in the identification of adolescent girls: A study on the city of Khoram Abad

Asghar Mohammadi [0000-0002-8419-6594](https://orcid.org/0000-0002-8419-6594)

Associate Professor of Sociology, Dehaghan Branch, Islamic Azad University, Dehaghan, Iran.

Sahar Heydari¹ [0009-0000-7029-396X](https://orcid.org/0009-0000-7029-396X)

Ph.D. Candidate of Sociology, Dehaghan Branch, Islamic Azad University, Dehaghan, Iran.

Abstract: The aim of this research is to study the perception of beauty by girls under the age of fifteen in the city of Khorramabad in the process of searching for identity. This research is of a qualitative type and was carried out in a phenomenological manner. The statistical population of the research included all adolescent girls under the age of fifteen in the city of Khorram Abad. The data collection method was field-based and the researchers, after conducting semi-in-depth interviews with 21 of these people, reached theoretical saturation and it was found that conducting a new interview would not contain any new information. The sampling method of this research was intentional and non-probabilistic and the people studied were samples who, while being willing to do an interview, considered their body beauty as one of the identity references. They described it as important. The coding of the data in this research was done using the Claysey data analysis method. According to the results, the themes of "identifying with a celebrity", "being validated in interaction", "gaining social capital", "taking advantage of opportunities" and "physical idealism" are perceived and imagined by girls. They have been followed in their identification processes for less than fifteen years. The general result of this research indicates that the desire and attention to the "issue of body beauty" among girls under the age of fifteen are much greater than the expectations of society towards these people. So that most of these adolescent girls understand "body beauty" as adults and young people do. In addition, the behavior of many adolescent girls in relation to beauty is practically not significantly different from the behavior of young girls, and their attitude towards beauty is an important part of their identification process.

Key words: adolescent girls, body beauty, identification process, phenomenology, Khorramabad city.

---

¹ . Corresponding author: Asghar.mo.de@gmail.com

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

اصغر محمدی

دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دهقان، دهقان، ایران.

سحر حیدری^۲

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دهقان، دهقان، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۴/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۸/۲۶

چکیده: هدف پژوهش حاضر، واکاوی درک دختران کمتر از پانزده سال شهر خرم‌آباد از زیبایی در فرآیندهای هویت‌یابی است. این پژوهش از نوع کیفی است و به شیوه پدیدارشناسی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش، شامل تمامی دختران نوجوان زیر پانزده سال شهر خرم‌آباد بود. روش گردآوری داده‌ها به صورت میدانی بوده و پژوهشگران، پس از انجام مصاحبه نیمه‌ساخت یافته با ۲۱ نفر از این افراد، به اشباع نظری دست یافتند و این نکته دریافت شد که انجام مصاحبه جدید، حاوی هیچ نوع اطلاعات تازه‌ای نخواهد بود. شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت هدفمند و غیراحتمالی بوده است و افرادی به عنوان نمونه مورد مطالعه قرار گرفته‌اند که ضمن تمایل به انجام مصاحبه، زیبایی بدن خود را به عنوان یکی از مرجع‌های هویت‌بخش، مهم عنوان نموده‌اند. کُدگذاری داده‌های این پژوهش با استفاده شیوه تحلیل داده‌های کلایزی^۳ انجام شده است. بنا بر یافته‌ها، مضمون‌های «این همان شدن با سلبریتی»، «تأیید شدن در تعامل»، «کسب سرمایه اجتماعی»، «استفاده از فرصت‌ها» و «ایده‌آل‌گرایی جسمی» درک و تصور دختران کمتر از پانزده سال سن بوده است که در فرآیندهای هویت‌یابی‌شان پیگیری می‌شود. نتیجه کلی این پژوهش حاکی از این است که، رغبت و توجه به «مسئله زیبایی بدن» در بین دختران کمتر از پانزده سال بسی بیشتر از انتظاراتی است که جامعه از این افراد دارد. به گونه‌ای که غالب این نوجوانان «زیبایی بدن» را همانند افراد بزرگ‌سال و جوانان درک می‌کنند. علاوه بر این رفتار بسیاری از نوجوانان در رابطه با زیبایی در عمل تفاوت معنی‌داری با رفتار دختران جوان ندارد و موضع‌گیری آنان نسبت به زیبایی، بخش قابل توجهی از فرآیند هویت‌یابی و هویت‌سازی آن‌ها را دربر گرفته است.

کلمات کلیدی: دختران نوجوان، زیبایی بدن، فرآیندهای هویت‌یابی، پدیدارشناسی، شهر خرم‌آباد

^۲ نویسنده مسئول: Asgar.mo.de@gmail.com

^۳ Colaizzi

مقدمه و بیان مساله

مفهوم زیبایی از ضروری‌ترین و پیچیده‌ترین مفاهیم اندیشه فلسفی است و همراه با سایر مفاهیم ماورایی، مانند حقیقت و خوبی، متعلق به حوزه‌هایی است که فیلسوفان از همان آغاز فلسفه سعی در پذیرش و تصریح آن‌ها دارند (دموت^۴، 2017: 33). به‌نحوی که اعتقاد رایج بر آن است که از آغاز پیدایش بشر، زیبایی همراهی همیشگی و بخشی جدایی‌ناپذیر از انسان بوده‌است. کاوش در تکامل چگونگی درک زیبایی در طول قرن‌ها جنبه‌ای از کاوش در تکامل جامعه است. تعدادی از مطالعات اجتماعی و روان‌شناختی نشان داده‌اند که همخوانی چهره و بدن نقش بسیار مهمی در زندگی اجتماعی ما دارد (دیمیتروف و کرومپوزوس^۵، 2023: 34).

به‌صورت طبیعی، انسان به زیبایی گرایش دارد، آن را درک می‌کند، طالب آن است، آن را می‌آفریند و زندگی فردی و جمعی خود را با توجه به آن سامان می‌دهد (شهادی، ۱۳۹۵: ۶۰). این گرایش در فرهنگ مدرنیته، در سطوح فردی و اجتماعی، ماده‌ای هویت‌ساز و فضایی است که فرد خود را در معرض خوانش و ارزیابی دیگران قرار می‌دهد (اعتمادی‌فرد و حسین‌زاده، ۱۴۰۰: ۴۷۶). ایران نیز مانند بسیاری از کشورهای در حال گذار، از طریق دنیای اطلاعات و نه در بستر مناسب فرهنگی، تغییراتی را در شکل‌گیری و منابع هویت متحمل شده است. هویت‌ها و ابزارهای بازنمایی هویت‌ها تکثر یافته و به تناسب پیچیدگی جوامع، الگوهای بازنمایی هویت‌ها و مهارت‌های این بازنمایی پیچیده‌تر شده‌است. کنترل بدن و توجه به ترکیب، تزئین و هیئت ظاهری آن، ابزاری است که به کنشگران امکان می‌دهد

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

روایت مشخصی از هویت شخصی را حفظ کنند و آن را در معرض تماشای دیگران قرار دهند (پاک-سرشت و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۸). این تغییرات مهم اجتماعی دربردارنده واقعیت‌های کتمان‌ناپذیری هستند که بر مبنای آن‌ها، تأکید بر زیبایی بسیار فراگیر شده‌است. چنین گرایشاتی در حال رایج شدن و تبدیل شدن به یک مسئله اصلی در میان گروه‌های سنی پایین جامعه یعنی نوجوانان، به‌ویژه دختران، است. در این راستا توجه به این امر به‌غایت ضروری است، چراکه نوجوانی یک دوره رشد حیاتی در زندگی زنانه برای حوزه‌های پیچیده متعدد، از جمله شکل‌گیری هویت است. این روند رشد بر ویژگی‌های مختلف جسمی، ذهنی، اجتماعی و جنسی تأثیر می‌گذارد (جیاکومو و همکاران، 2019).

در سراسر جهان بدن زنان و دختران را بر اساس معانی زیبایی در مرکز توجه قرار می‌دهند. مطالعات نشان داده‌است که دختران جوان ممکن است روی ظاهر خود وسواس بیشتری داشته باشند و توجه به جنبه‌های دیگر رشد، مانند تحصیل یا استقلال، را کم اهمیت‌تر تلقی کنند (تیگمن⁶، 2005: 379). در سال‌های اخیر تبدیل شدن زیبایی به دغدغه بسیاری از دختران در سنین پایین را می‌توان به سهولت در فضاها و عمومی جامعه و با شدتی بیشتر در شبکه اجتماعی مجازی مشاهده نمود. برای بسیاری از این افراد داشتن بدن و چهره‌ای که مطابق با هنجارها و معیارهای رایج زیبایی باشد، یک خصلت مطلوب هویتی به‌شمار می‌آید و از اهمیت زیادی نیز برخوردار است. چنین جهت‌گیری‌هایی که از جانب این افراد اتخاذ می‌شود در تضاد با برخی از ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی حاکم بر جامعه قرار می‌گیرد. چرا که در نظام عرف‌های حاکم بر جامعه ما، دغدغه زیبایی و تلاش برای تعریف بخشی از هویت خود به وسیله آن، برای دختران در سنین پایین، امر پذیرفته شده‌ای نیست و به‌صورت معمول در بافتار فرهنگی-اجتماعی جامعه ایران از دختران کم سن، برخلاف دختران جوان، انتظار چهره‌آرایی و اعمال مرتبط با زیبایی نمی‌رود. درک این واقعیت به تأمل در این خصوص منجر می‌شود که «درک زیبایی و سعی در

---

⁶ Tiggemann

اكتساب آن به‌عنوان يك مؤلفه مطلوب هويت‌ساز، برای دختران در سنين پايين»، محصول چه شرايط و مناسبات عيني و ذهني حاكم بر جامعه است؟ روشن شدن چنين مسئله‌اي مي‌تواند به فهم بهتر مسائل مرتبط با فرآيندهاي هويت‌يابي دختران در سنين پايين منجر شود و صورت‌بندی راه‌حلي‌هايي که توانايي برنامه‌ريزي و مديريت مسائلي از اين دست را دارند، مقدور نمايد.

پيشينه پژوهش

در رابطه با موضوع مورد بررسي، پژوهش‌هاي متعددي انجام شده‌است که در جدول زير برخي از آنها ارائه مي‌شود.

جدول شماره ۱. پيشينه تجربي پژوهش

نویسنده/نویسندگان (سال)	عنوان	مهم‌ترین نتایج
فرهمنده و همکاران (۱۴۰۰)	مديريت هويت و بدن (واکاوي ايدمي زيبايي زنان و مردان در مراکز زيبايي شهر يزد)	زنان و مردان به وسيله زيبايي خواهان تغيير و مديريت هويت خود هستند تا از اين طريق بتوانند خود جديديشان را به همگان معرفي کنند.
پورجبي و مجدي (۱۳۹۹)	برساخت هويت اجتماعي و نمايش بدن (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)	دانشجویان دختر با مصرف بدن در عمل دغدغه‌ها و مسائل خود را طرح کرده‌اند و بدن نزد آنان به مثابه ابزاري است که آنان به واسطه آن زندگي خود را معنا دار و هويت خویش را غنی می‌سازند.
زقبي و ديگران (۱۳۹۸)	بررسي نقش واسطه‌اي سبک‌هاي هويتي بر نگراني از تصوير بدني و عوامل مرتبط با آن در نوجوانان مراجعه کننده به مراکز درماني زاهدان	سبک‌هاي هويت هنجاري، سردرگم و تعهد مي‌توانند متغير نگراني تصوير بدني را پيش‌يني و تبیین کنند. هويت هنجاري دارای این قابلیت است که تغييرات مربوط به متغير اجتناب اجتماعي و فشار را پيش‌يني و تبیین نماید.
افشار کهن و زماني (۱۳۹۸)	پژشکی شدن زيبايي و سبک‌هاي هويتي	افراد پس از اقدام به جراحی بررمنای ملاک‌هاي عدم دستيابي يا دستيابي به تصورات بدني ایده‌آل، چگونگي درک خودبنداره و اندیشه تغيير به سه سبک هويت ترميمي با

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

تجربه منفی، هویت مشروعیت‌بخش و هویت ترمیمی با تجربه مثبت قابل دسته‌بندی بوده‌اند. و نتیجه حاصل از جراحی زیبایی با توجه به این سبک‌های هویتی آنان بوده متفاوت است.		
میان متغیرهای احساس فشارهای اجتماعی، پذیرش اجتماعی، وضعیت شغلی و تأهل، سرمایه فرهنگی، طبقه اجتماعی و استفاده یا فرارگرفتن در معرض رسانه‌های جمعی خارجی مدیریت بدن ارتباطی مستقیم و میان متغیرهای دینداری و استفاده از رسانه‌های جمعی داخلی با مدیریت بدن رابطه معکوس حاکم بوده است	تبیین جامعه‌شناختی مدیریت بدن و ارتباط آن با عوامل اجتماعی و فرهنگی در میان دختران و زنان شهر تبریز	احمدی و همکاران (۱۳۹۵)
تنوع یافتن راه‌های نیل به زیبایی و دست زدن افراد به هر عملی برای زیبا شدن با این توجه که زیبایی تنها یک مفهوم نبوده دارای ابعاد نمادین است و کنش‌های آنان راه‌حلی عقلانی برای فرار از داغ تنگ خوردن و همچنین زیبایی به‌عنوان عاملی برای کسب منزلت اجتماعی و عاملی اثرگذار در افزایش اعتمادبه نفس است.	بررسی انسان‌شناختی مفهوم زیبایی صورت؛ مطالعه موردی جوانان ۳۰ تا ۱۵ ساله منطقه ۱۵ تهران	عسگری خانقاه و مهرید (۱۳۹۲)
سطوح مختلف مدیریت بدن ارتباط معنادری با متغیرهایی که آشکارا دلالت فرهنگی دارند، دارد.	بدن به مثابه رسانه هویت	آزاد ارمکی و چاوشیان (۱۳۸۱)
یک ارتباط بالینی معنی‌دار شکل‌گیری هویت را با تصویر بدن نوجوانان و سایر علائم مرتبط با بدن مرتبط می‌کند.	شکل‌گیری هویت، تصویر بدن، و علائم مرتبط با بدن: مسیرها و ارتباطات رشدی در طول دوره نوجوانی	وانکرکهوون ⁷ و همکاران (2023)
میان تعلق ذهنی و عملی به افراد مشهور، توجه به جراحی زیبایی و عینیت بخشیدن به خود، همبستگی مثبت وجود داشته است	اثرات میانجی شفافیت خوددینداره و عینیت‌بخشی به خود بر رابطه بین پرستش افراد مشهور و روند در نظر گرفتن جراحی زیبایی در بین دانشجویان چینی	کویی و فونگ ⁸ (2022)

<p>ادراک دختران نوجوان از زیبایی تحت تأثیر عوامل کنش و فشار که شامل انتظارات زیبایی، مقایسه زیبایی، روابط و عادات غذایی می‌باشد قرار گرفته است و آن‌ها را بین ایده‌آل‌های زیبایی سنتی و معاصر در نوسان نگه داشته است</p>	<p>خود ادراکی زنان نوجوانان و جوان در ساخت تصویر بدن در جامعه آنکول</p>	<p>کازیگا و همکاران^۹ (2021)</p>
<p>انگیزه انجام جراحی زیبایی به منظور تغییر ظاهر، دارای ابعاد نژادی است یا حداقل به نظر می‌رسد دارای ابعاد نژادی است که هم بسیار پیچیده و هم به طور عجیبی مبهم است</p>	<p>جراحی زیبایی، هویت نژادی و زیباییشناسی</p>	<p>مونزر^{۱۰} (2011)</p>

مرور پیشینه تجربی نشان می‌دهد که، زیبایی به‌عنوان یک ابزار هویت‌بخش به‌صورت‌های مختلف مورد توجه بوده‌است. جامعه مورد مطالعه غالب این پژوهش‌ها جوانان و افرادی بوده‌اند که سن آن‌ها بیشتر از پانزده سال بوده‌است. چنین موضوعی را نمی‌توان به حساب عدم تمایل افراد کمتر از پانزده سال به زیبایی تعبیر نمود، چراکه زیبایی به‌عنوان یک مرجع هویت‌بخش، به‌تنهایی محدود به یک گروه سنی و قشری خاص نیست. اثرگذار بودن زیبایی در تعریف هویت افراد در جوامع گوناگون و میان جوامع مختلف، دارای یک سویه مشترک است که می‌توان از آن به‌عنوان اهمیت و اعتبار زیبایی (در هر دو صورت عینی و ذهنی) یاد کرد. ادراک و تصورات افراد در سنین پایین از زیبایی نیز، لاجرم تحت تجاربی شکل می‌گیرد که دیگران (یعنی جوانان و بزرگسالان و ...) به‌نوعی به آن مشروعیت بخشیده‌اند.

چارچوب مفهومی پژوهش

مفهوم‌سازی‌های هویت در بین گرایش‌ها و رشته‌های مختلف بسیار متفاوت است، به‌طوری که تعیین مفهوم هویت اغلب دشوار به نظر می‌رسد. هویت به‌عنوان یک مفهوم «یکپارچه» یا «چندگانه»، «واقعی»

⁹ Kaziga et al.

¹⁰ Munzer

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

یا «ساخته شده»، «پایدار» یا «سیال»، «شخصی» یا «اجتماعی» و نیز از بسیاری جهات دیگر که اغلب به نظر می‌رسد در تضاد با یکدیگر هستند، تعریف شده‌است (ویگنولز و همکاران، 2011). با این وجود هویت، مفهومی تاریخی و همزاد شکل‌گیری اجتماع بشری است. به لحاظ تاریخی، آغاز استفاده از این مفهوم، قرن 18 بوده‌است و اولین بار در سال 1950 در مطالعات فروید (روانشناسی) و ویلیام جیمز و هربرت مید (جامعه‌شناسی) مطرح گردید (ملکشاهی و همکاران، 1393: 184). جامعه‌شناسان کلاسیک (کنت، دورکیم، وبر، زیمل، تونیس و پارسونز)، زبان، فرهنگ مشترک، آداب و رسوم، شیوه‌های قومی، قلمرو مکانی، تاریخ، سنت‌های اجتماعی و نوع نظام سیاسی را شکل‌دهنده هویت قلمداد می‌کنند. مهر به زادگاه، تعلق خاطر به خاطرات فردی و تباری در محیطی ویژه، دلبستگی را پدید می‌آورد که مهم‌ترین بستر شکل‌گیری هویت آن فرد یا گروه انسانی است (قمری، 1384: 124).

یکی از تغییرات مهم فرهنگی که بشر با آن مواجه شد، تغییرات نگرش‌ها به بدن بود. بدنی که در عرصه‌های فرهنگی پیشامدرن، یک امر فردی و تابع استانداردهای مبتنی بر معیارهای سنتی‌ای بود که هویت شخصی افراد را بازنمایی می‌کرد. اما با پیشرفت فناوری و ابداع روش‌های نوین، به دنبال زیباسازی و خوب جلوه دادن بدن خود بود؛ زیرا بدن نه تنها هویت اجتماعی افراد را شکل می‌دهد بلکه آرایش و پرورده می‌شود (شیلینگ، 1993: 20). از دیدگاه باومن¹¹ هویت یک امر ثابت نیست بلکه یک برساخت اجتماعی است که می‌توان آن را مورد خطا و آزمون قرار داد و فرایند شکل‌دهی نفس در قالب بدن است که هویت را شکل می‌دهد، و این امر مستلزم گردآوری ویژگی‌های جدید و دور ریختن ویژگی‌های قدیم است (جلایی پور، 1387: 437-444). این ویژگی‌های جدید در دنیای مدرن غالباً از طریق رسانه‌ها و معمولاً توسط افراد مشهور (سلبریتی‌ها) به اشکال مختلف صورت‌بندی می‌شود. به اعتقاد هارتلی (2002)، سلبریتی‌ها در جوامعی به وجود می‌آیند که در آن هویت یک مسئله اجتماعی فرهنگی و سیاسی

---

¹¹Buman

است. آن‌ها می‌توانند به حوزه‌های مختلفی از جمله ورزش، موسیقی، سینما، مد و حتی جنایت تعلق داشته باشند و به خاطر هویتشان در رسانه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند. فرهنگ سلبریتی در جوامع غربی آن‌چنان گسترش یافته که به بخشی از زندگی و فرهنگ روزمره تبدیل شده‌است (کوچکزایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۶).

برای مدتی طولانی، جامعه‌شناسان به‌طور سیستماتیک نقش بسیاری از عوامل «نرم» مانند ویژگی‌های شخصی، قد، وزن یا جذابیت فیزیکی را در تعاملات اجتماعی و اقتصادی و کیفیت زندگی افراد نادیده گرفته‌اند. با این حال، جامعه‌شناسی امروزی جامعه‌ای است که ظاهر فیزیکی افراد در آن اهمیت دارد. حکیم (2010، 2011) استدلال کرده‌است که جذابیت و سرمایه شهوانی نقش فزاینده‌ای در جامعه مدرن مرفه، یعنی در بازارهای ازدواج، بازار کار، رسانه‌ها، سیاست، تبلیغات، ورزش و هنر ایفا می‌کند. او به این نتیجه رسید که این سرمایه به اندازه سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی برای درک فرآیندهای اجتماعی و اقتصادی مهم است (آنیوی و متیو^{۱۲}، 2018: 2).

به باور ترنر^{۱۳}، تغییراتی مانند صنعتی شدن، فردگرایی و مدرنیته سبب توجه به بدن شده و بدن در این دوران با هویت و مفهوم خود ارتباط پیدا کرده‌است و البته ظهور مدرنیته با توسعه مصرف و مصرف‌گرایی کاملاً مرتبط است (ترنر، ۱۹۹۶: ۷ به نقل از باقری و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۰۰). ترنر همچنین بر این باور است که عواملی مانند قانون، حقوق، مذهب و پزشکی بیشترین دخالت را در تنظیم بدن‌ها دارند (باقری و همکاران، ۱۴۰۰: 400). حکیم^{۱۴} (2010) استدلال می‌کند که سرمایه شهوانی به‌طور فزاینده‌ای در

---

¹² Anýžová and Matějů

¹³ Turner

¹⁴ Hakim

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

جامعه مدرن اهمیت دارد و می‌تواند به‌طور گسترده برای دستیابی به منافع اقتصادی و اجتماعی به‌ویژه برای زنان استفاده شود. به گفته او سه دلیل خاص برای افزایش اهمیت و ارزش سرمایه اروتیک در قرن بیست و یکم وجود دارد. اولاً، عکس‌های دیجیتال و رسانه‌های اجتماعی همه را بیشتر در معرض دید قرار می‌دهند. ثانیاً، تغییر در نیروی کار و اهمیت روزافزون مشاغل یقه سفید و خدماتی در اقتصاد دانش‌آموزی، مهارت‌های تعامل اجتماعی روان را بیش از پیش مهم می‌کند. و سوم این که افزایش ثروت باعث می‌شود مردم بیشتر برای کالاهای لوکس خرج کنند (حکیم، 2010: 514).

به باور گیدنز¹⁵ (۱۹۹۱)، بدن قبلاً یکی از جنبه‌های طبیعت بود که توسط فرآیندهایی که فقط به‌طور جزئی در معرض مداخله انسان قرار می‌گرفتند، اداره می‌شد. گیدنز معتقد است زنان به‌ویژه براساس ویژگی‌های جسمانی‌شان مورد قضاوت قرار می‌گیرند و احساس شرمساری نسبت به بدنشان رابطه مستقیمی با انتظارات اجتماعی دارد. زنان در مقایسه با مردان بیشتر در معرض اختلالات تغذیه‌ای قرار می‌گیرند که وی آن را ناشی از چند دلیل عمده می‌داند. در هر جامعه‌ای یکسری الگوها و ایده‌آل‌های فرهنگی در ارتباط با خصوصیات زیبایی اندام و چهره در مورد زنان تبلیغ و اشاعه می‌شود. با توجه به پدیده‌ی انتشار گسترده‌ی الگوهای فرهنگی غربی در سطح بین‌المللی که از طریق رسانه‌های جمعی و فناوری‌های نوین ارتباطی تشدید و تسهیل می‌گردد، بر ارزش‌های خاصی مرتبط با اشکال و اندازه‌های بدنی ایده‌آل و اهداف عینی بر رفتارهای افراد به‌ویژه زنان در جوامع مختلف برای هماهنگ کردن یا نزدیک کردن خصوصیات بدن خود با این ارزش‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند (گیدنز، ۲۰۰۳: ۴).

شیلینگ (۱۹۹۳) بر این باور است که «بدن به بهترین وجه، ممکن است به‌عنوان یک پدیده بیولوژیکی و اجتماعی ناتمام تصور شود که در نتیجه مشارکت آن در جامعه، در محدوده‌ای تغییر می‌کند. بنابراین بدن در وضعیت مستمر «ناتمام» است. بدن به‌عنوان موجودی در حال تبدیل شدن است. پروژه‌ای

---

¹⁵ Giddens

که باید روی آن کار کرد و به‌عنوان بخشی از هویت فردی فرد به انجام رساند. پروژه‌های بدن در شرایطی پیچیده و پیچیده‌تر می‌شوند که هم دانش و هم فن‌آوری برای تبدیل آن‌ها به شیوه‌هایی وجود دارد که می‌توان آن را یک داستان تلقی کرد. همان‌طور که فروند^{۱۶} (1988) اشاره می‌کند، این مکان طبیعی ما است که بدن را برای نفوذ در محیط‌های اجتماعی و فرهنگی مناسب می‌کند. بدن هم در نتیجه کار افراد به‌تنهایی و هم در نتیجه واقع شدن در معرض سایر بدن‌ها و از طریق توانایی انسان برای تغییر طبیعت از طریق کار (مثلاً تکنولوژیک) مستعد تغییر است. ثانیاً، بدن‌ها فقط توسط روابط اجتماعی ساخته نمی‌شوند، بلکه در ساختن این روابط نیز وارد می‌شوند. ثالثاً، اهمیت بدن از این جهات، هم توسط توسعه تاریخی عوامل فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تسهیل و محدود شده‌است. موقعیتی که مارکس و انگلس^{۱۷} (1970)، الیاس^{۱۸} (1978) و الیاس و دانیگ^{۱۹} (1986) آن را به شیوه‌های متفاوتی تشخیص دادند. ویژگی‌های «مرتبط با بدن» که تحت تأثیر توسعه تاریخی قرار گرفته‌اند شامل ورزش، آداب معاشرت و فن‌آوری‌های مربوط به پیشگیری از بارداری، تولد، بیماری و مرگ است. (همان).

بر پایه تحقیقات امیلی مارتین^{۲۰} (1994) «بدن» با مفهوم سیستم ایمنی که اکنون زیربنای تفکر ما در مورد بدن، سازمان‌ها، ماشین‌ها، سیاست و غیره است، ارتباط دارد. در مصاحبه‌های او با مردان و زنان عادی، به نظر می‌رسید که ایده ایجاد یک سیستم ایمنی قوی یک امر رایج است. برای مؤثر بودن، یعنی محافظت از بدن در برابر تهدیدات بیماری و آسیب، سیستم ایمنی باید قادر به تغییر و سازگاری دائمی

---

¹⁶ Freund

¹⁷ Marx and Engels

¹⁸ Elias

¹⁹ Dunning

²⁰ Martin

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

باشد. مطالعه مارتین نه تنها تجزیه و تحلیل ارزشمندی از مدرنیته متأخر ارائه می‌کند، بلکه نشان می‌دهد که چگونه گزارش‌ها و تفسیرهای ما از بدن خود از نظر تاریخی و اجتماعی مشروط هستند، و این که آن‌ها از دیگر گونی‌های اجتماعی گسترده‌تر «مصون» نیستند. بنابراین نحوه تجربه بدن ما همواره اجتماعی است، و یکی از محورهای اصلی دوران مدرن این است که ما احساس می‌کنیم مجبوریم برای ایجاد یک بدن انعطاف پذیر و در نتیجه سازگار و از نظر اجتماعی قابل قبول کار کنیم (نتلتون^{۲۱}، 2009: 45).

فدرستون^{۲۲} (1991) استدلال می‌کند که بدن به‌عنوان وسیله‌ای برای بیان خود که توسط مصرف-گرایی تقویت می‌شود، بازتولید می‌گردد. پروژه‌های بدن تلاش‌هایی برای ایجاد و حفظ حس منسجم و قابل دوام از هویت خود از طریق توجه به بدن، به ویژه ظاهر آن است. فدرستون همسو با بورديو در جایی دیگر معتقد است که، برخی از اشیاء به وضوح ارزش بیشتری نسبت به دیگران دارند. بنابراین، بدن‌ها در مرکز ساختار اجتماعی قرار دارند که حول نابرابری‌های تجسم یافته بنا شده است. بدن که تحت فرآیندهای مختلف کالایی شدن قرار می‌گیرد، با فرض سرمایه‌فیزیکی، خود به یک کالا تبدیل می‌شود. بودریار^{۲۳} (1990) معتقد است که بسیاری از کارهایی که ما امروزه در جوامع پیشرفته سرمایه‌داری انجام می‌دهیم عمدتاً بر اساس تصاویر زندگی‌های گذشته است. به‌عنوان مثال، اکثر مردم در جوامع سنتی و اولیه صنعتی با بدن خود کار می‌کردند. امروزه، تعداد فزاینده‌ای از مردم در جوامع فراصنعتی با بدن خود کار نمی‌کنند، بلکه آن‌ها روی بدن خود کار می‌کنند. بنابراین بدن به جای ابزاری برای رسیدن به هدف تبدیل به یک شی فرهنگی شده است. در جامعه فراصنعتی، بدن دیگر در خدمت هدف تولید نیست. بلکه به موضوع خلق تصویر تبدیل شده است: ما تمرین می‌کنیم تا بدن خود را تغییر دهیم تا برخی از بازنمایی‌های فرهنگی را ببینیم. (بودریار، 1990).

---

²¹ Nettleton

²² Federston

²³ Baudrillard

بورديو^{۲۴} (1986) معمولاً سرمایه «تجسم یافته» را به عنوان یک منبع فرهنگی سرمایه گذاری شده در بدن تحلیل می‌کند. از نظر وی، می‌توان استدلال کرد که بعد فیزیکی آنقدر مهم است که صرفاً به عنوان جزئی از سرمایه فرهنگی دیده شود. مدیریت و توسعه بدن به خودی خود برای عاملیت انسانی به طور کلی و تولید سرمایه فرهنگی و اقتصادی و دستیابی و حفظ موقعیت نقش اساسی دارد. در واقع، مدیریت بدن در طول زمان و مکان را می‌توان به عنوان مؤلفه اساسی در توانایی فرد برای مداخله در امور اجتماعی و «تغییر» در جریان زندگی روزمره در نظر گرفت (شیلینگ^{۲۵}، 1991). از دیدگاه بورديو، هر بدن محصول مشهود ترکیب و حجم سرمایه‌های طبقه‌بندی خاص است که در طول یک عمر جمع شده‌است، و بسته به تناسب بین سرمایه بدنی و میدان، می‌تواند منبع یا مسئولیتی قدرتمند باشد که در آن قرار گرفته‌است (شیلینگ، 2003).

گافمن^{۲۶} در نظریه خود با عنوان «ارائه خود در زندگی روزمره» که در سال ۱۹۵۹ منتشر شد، شرح و تحلیل مفصلی از فرآیند و معنا در تعامل روزمره ارائه می‌دهد. گافمن از طریق تحلیل خرد جامعه‌شناختی و تمرکز بر موضوع غیرمتعارف، جزئیات هویت فردی، روابط گروهی، تأثیر محیط، و حرکت و معنای تعاملی اطلاعات را بررسی می‌کند. یک مفهوم کلیدی در تحلیل دراماتورژیک گافمن مفهوم اجراست. گافمن به بررسی این موضوع می‌پردازد که چگونه بازیگران زندگی روزمره، از طریق شیوه‌های دراماتورژیک و وسایل مختلف موجود، بر نحوه درک یا تعریف سایر بازیگران از موقعیت در دست تأثیر می‌گذارند. جبهه متشکل از نگرش‌ها، حضور و عباراتی است که بازیگران، آگاهانه یا ناآگاهانه،

---

²⁴ Bourdieu

²⁵ shilling

²⁶ Goffman

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

برای ساختن تصویری معین از آنچه که هستیم، استفاده می‌کنند (فاین و میننگ، 2003). بنابراین، شانس جدی گرفتن یک فرد، مثلاً به عنوان یک استاد دانشگاه، نه تنها به وضوح و منطق ارائه او بستگی دارد، بلکه به شدت به حضور و رفتار او نیز بستگی دارد. با توجه به تمایز بین نشانه‌ها و بیان‌هایی که به ترتیب «داده‌شده» و «گرفته شده» هستند، کار استاد دانشگاه تلاش برای کنترل دسترسی و درک مخاطب از اطلاعات است تا نشانه‌های منتشر شده آگاهانه تفسیر شوند و توسط مخاطب به‌عنوان نشانه‌هایی که (در ناخودآگاه) آشکار می‌شوند، بیانگر هویت «واقعی» آن شخص هستند (همان)

ترنر (۱۹۹۲) استدلال می‌کند که جوامع مدرن متأخر به سمتی در حال حرکت هستند که وی از آن به‌عنوان «جامعه جسمانی» یاد می‌کند. یعنی یک نظام اجتماعی که در آن، بدن میدان مرکزی فعالیت سیاسی و فرهنگی را تشکیل می‌دهد. نگرانی‌های عمده جامعه کمتر به افزایش تولید مربوط می‌شود، همان‌طور که در سرمایه‌داری صنعتی اتفاق افتاد، این نظام اجتماعی بیشتر به تنظیم بدن‌ها می‌پردازد. ترنر می‌نویسد: مشغله‌های سیاسی اصلی ما این است که چگونه فضاها را تنظیم کنیم و بر رابطه‌های میان بدن‌ها، جوامع و فرهنگ‌ها نظارت کنیم. ما می‌خواهیم با ترویج رابطه جنسی ایمن، آموزش جنسی، کاندوم رایگان و سوزن تمیز، بدن‌ها را نگه داریم. ما نگران این هستیم که آیا جمعیت انسانی جهان می‌تواند از آلودگی جهانی جان سالم به در ببرند یا خیر. بنابراین، جامعه جسمانی به‌طور اساسی، شاید به‌طور انتقادی، پیرامون بدن‌های تنظیم‌کننده، ساختار یافته‌است (ترنر، ۱۹۹۲: ۱۲).

نگرانی‌های جامعه جسمانی را نگرانی‌های جنبش‌های سیاسی معاصر مانند گروه‌های فمینیستی، کمپین‌های طرفدار و ضد سقط جنین، بحث‌های مربوط به باروری و ناباروری، معلولیت و جنبش سبز نشان می‌دهد. این ایده از کار قبلی ترنر (۱۹۸۴) بیرون می‌آید که روش‌های کنترل بدن‌ها در جامعه را بررسی می‌کرد. او دریافت که نهادهای قانون، مذهب و پزشکی، بیش از همه با چنین مقرراتی مشغول هستند. نقش دین، قانون و پزشکی به‌ویژه در تولد و مرگ اجساد مشهود است. در حالی که کنترل اجساد

توسط کلیسا رو به افول رفته است، کنترل اجساد توسط حرفه پزشکی در حال برتری است. او با تکرار نوشته‌های قبلی زولا^{۲۷} (1972) و کنراد و اشنایدر^{۲۸} (1980) استدلال می‌کند که با سکولاریزه‌تر شدن جامعه، پزشکی نیز بیشتر شده است و پزشکی اکنون، هم کارکرد اخلاقی و هم کارکرد بالینی دارد و آن را چنین شرح می‌دهد: «عمل پزشکی در زمان ما به وضوح کارکرد اخلاقی دارد، به‌ویژه در پاسخ به برنامه‌های ایدز و ای وی اف برای زنان مجرد و بیوه. اما این کارکردهای اخلاقی معمولاً پنهان می‌شوند و در نهایت با توسل به مرجعیت علمی و نه مذهبی، مشروعیت می‌یابند. . . پزشکی فضای باقی مانده از فرسایش دین را اشغال می‌کند» (ترنر، ۱۹۹۲: ۲۳).

مفهوم‌سازی ترنر از این چهار مورد تا حد زیادی مدیون ایده‌های فوکو^{۲۹}، به‌ویژه نوشته‌های او در مورد عادی‌سازی و نظارت است. این موارد توجه را به روش‌هایی جلب می‌کند که در آن نهادهای مدرن نظارت، ارزیابی و اصلاح می‌شوند. موضوع اصلی که در آثار فوکو (۱۹۷۶، ۱۹۷۹) جریان دارد، این است که تغییر شکل‌های جامعه از پیشامدرن به مدرن شامل جابجایی چیزی است که او آن را قدرت حاکم می‌نامد، که در آن قدرت در بدن پادشاه قرار داشت؛ توسط قدرت توسط قدرت انضباطی بر بدنه‌ی جمعیت گسترده‌تر سرمایه‌گذاری می‌شود. قدرت انضباطی به روشی اطلاق می‌شود که در آن بدن‌ها تنظیم، آموزش، نگهداری و درک می‌شوند و در نهادهای اجتماعی مانند مدارس، زندان‌ها و بیمارستان‌ها بیشتر مشهود است. قدرت انضباطی در دو سطح کار می‌کند. ابتدا بدن‌های فردی آموزش می‌بینند و مشاهده می‌شوند که، فوکو از آن به عنوان زیست - سیاست بدن انسان یاد می‌کند. دوم، و

---

²⁷ Zola

²⁸ Conrad and Schneider

²⁹ Foucault

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

به‌طور هم‌زمان، بر جمعیت نظارت می‌شود که، او از این فرآیند به عنوان «کنترل‌های نظارتی: سیاست زیستی جمعیت» یاد می‌کند (فوکو ۱۹۸۱: ۱۳۹).

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، برای فهم ادراک دختران نوجوان شهر خرم‌آباد از زیبایی بدن در فرآیندهای هویت-یابی از روش پدیدارشناسی و برای گردآوری داده‌های خام، از روش مصاحبه نیمه‌عمیق استفاده شده است. جامعه هدف این پژوهش، تمام دختران کمتر از پانزده سال ساکن در شهر خرم‌آباد بوده‌اند. در این پژوهش، نخست از نوجوانان پرسش‌هایی درباره رضایت آنان از مشارکت در این پژوهش مطرح شده است و افرادی که به مشارکت رغبت نداشتند و یا پاسخ‌های آنان در بردارنده اهداف پژوهش نبود، از فهرست نهایی حذف شدند. تلاش پژوهشگران بر گردآوری داده‌ها با حداکثر تنوع بوده است، تا به این شیوه، داده‌های بدست آمده از اعتبار بیشتری برخوردار باشد. به عبارت دیگر، ملاک انتخاب دختران کمتر از پانزده سال به‌عنوان نمونه این بود که آنان از نظر وضعیت و موقعیت اجتماعی یکسان نباشند. به‌طور کلی پژوهشگران بعد از انجام مصاحبه با ۲۱ نفر از دختران نوجوان به این نتیجه رسیدند که اطلاعات به‌دست آمده از افراد شرکت‌کننده در حال تکرار شدن است و داده‌ی جدیدی از مصاحبه‌ها تولید نمی‌شود. ابزار پژوهش و پرسش‌های اصلی مصاحبه، مبتنی بر ادبیات پژوهش تدوین شد و پرسش کلی حول ماهیت موضوع طرح شد و متناسب با پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان گسترش یافت. پرسش‌های اصلی به این صورت بود: (۱) زیبایی از نظر شما به چه معناست؟ (۲) این تصور، درک و معنایی که از زیبایی دارید از کجا ریشه می‌گیرد؟ (۳) از نظر شما زیبایی چه کاربردهایی دارد؟

در بین راهبردهای ده‌گانه‌ای که پاتن^{۳۰} (1994)، برای نمونه‌گیری مطرح کرده است، راهبرد نمونه-گیری با حداکثر تنوع به دلیل ارزش‌های اخلاقی و شرعی جاری در جامعه، مد نظر قرار گرفته است. برای

گردآوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختار یافته استفاده شده‌است، یعنی بعد از ضبط هر مصاحبه از داده‌های حاصل از آن، رونوشت برداشته می‌شود. مدت زمان هر مصاحبه به‌طور متوسط ۴۰ دقیقه با هر شرکت‌کننده بوده‌است. پس از خاتمه فرآیند گردآوری داده‌ها، پژوهشگران جستجو در تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان را آغاز کردند و در قالب روش کلایزی به‌عنوان یکی از رایج‌ترین شیوه‌های تحلیل داده‌های مصاحبه‌ای، داده‌های مورد نظر را تحلیل نمودند. مراحل انجام تحلیل در روش کلایزی شامل: (۱) بازخوانی کردن اظهارات شرکت‌کنندگان پژوهش؛ (۲) شناسایی نکات اساسی مربوط به درک دختران از زیبایی بدن با رجوع مکرر به متن مصاحبه‌ها؛ (۳) فهم و شناسایی معناهای مستفاد از اظهارات مشارکت‌کنندگان در خصوص تصور و درک آن‌ها از زیبایی بدن؛ (۴) شناسایی مضامین و درون‌مایه‌ها؛ (۵) ارائه توصیف مضامین ناظر بر زیبایی بدن و کاربست آن در فرآیندهای هویت‌یابی دختران کمتر از پانزده سال؛ (۶) فشرده‌سازی توصیفات از تجارب زیسته و درک‌شده مشارکت‌کنندگان؛ (۷) به اشتراک‌گذاری مضامین استخراج شده با شش نفر از مشارکت‌کنندگان و ساده‌سازی و تشریح آن به‌منظور ارزیابی مشابهت و یکسانی تجارب زیسته آن‌ها با مضمون‌ها و مفاهیم ارئه شده (بازرگان، ۱۳۸۹). در جدول شماره (۲) مشخصات مصاحبه‌شوندگان ارائه شده است.

جدول شماره (۲). مشخصات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	نام/نام مستعار	سن (سال)	شغل پدر	ردیف	نام/نام مستعار	سن (سال)	شغل پدر
۱	سارینا	۱۲	مکانیک خودرو	۱۲	رؤیا	۱۳	کارمند فرهنگی
۲	آرا	۱۱	کفش فروش	۱۳	فروغ	۱۴	پرسنل حفاظت بیمارستان

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت یابی دختران نوجوان:، مطالعه شهر خرم آباد

کارکن در کارگاه مبل سازی	۱۴	ماریا	۱۴	کارمند دارایی	۱۲	زهرا	۳
راننده ماشین سنگین	۱۳	روژیار	۱۵	نقاش ساختمان	۱۳	سایدا	۴
حسابدار شرکت ساختمانی	۱۴	هانی	۱۶	پیمانکار ساختمان	۱۱	مهرافروز	۵
کشاورز	۱۴	محدثه	۱۷	دندان ساز تجربی	۱۴	سوژین	۶
برقکار ساختمان	۱۲	نیوشا	۱۸	فروشنده مواد غذایی	۱۳	آرتمیس	۷
نصب و فروش کرکره برقی	۱۲	نساء	۱۹	کارمند اداره راه	۱۱	ماهایا	۸
فروشنده دارو گیاهی (عطاری)	۱۳	هلن	۲۰	کارمند فرهنگی	۱۳	مهسا	۹
فروشنده لوازم خانگی	۱۴	غزل	۲۱	کارمند شهرداری	۱۲	سمانه	۱۰
				صافکاری ماشین	۱۰	باران	۱۱

یافته های پژوهش

نتایج تحلیل مصاحبه های پژوهش به ۵ مضمون سازمان دهنده و ۳۵ مضمون جزئی منتهی گردید. یافته ها نشان می دهد که ادراک زیبایی و طرز تلقی دختران زیر پانزده سال از زیبایی به صورت کلی، محصول تجربیاتی است که آن ها از ارتباط با جهان بیرون بدست می آورند. به بیانی روشن تر، زیبایی در تعریف هویت افراد مورد مصاحبه، نقش کلیدی دارد و آن ها در ارتباطات بی واسطه و با واسطه، سعی در کسب آن دارند. در جدول شماره (۳) روند کُد گذاری و چگونگی بر ساخته شدن مضامین ارائه شده است.

جدول شماره (۳). مضامین بدست آمده از مصاحبه ها

مفاهیم پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
<p>اقتباس پوشش از شخصیت‌های هنری، استفاده از تیک‌های کلامی افراد مشهور، تقلید از سبک زندگی هنرمندان و ورزشکاران، اعلام حضور در شبکه‌های هواخواهی، استفاده از نمادها و سمبل‌های هنری، اشتیاق به حضور در مهمانی‌ها و دورهمی‌های لاکچری، تمایل به نگهداری حیوانات خانگی، تمایل به خرید لباس‌های برند، مصرف موسیقی‌های راک، پاپ، رپ و ...، تمایل به مدیریت بدن مشابه با مدل‌های رسانه‌ای و مشهور.</p>	<p>این همان شدن با سلبریتی</p>	ادراک زیبایی
<p>اثرپذیری از اطرافیان و وابستگان نزدیک خانوادگی، متأثر شدن از گروه دوستان و همسالان، اجتماعی کردن سرمایه‌های فردی، تمایل به جذب شدن در گروه‌های خاص، تمایل به شرکت و شرکت در کلاس‌های آموزش موسیقی، نقاشی، یوگا و ...</p>	<p>تأیید شدن در تعامل</p>	
<p>پذیرفته شدن توسط دوستان و همسالان، نشان دادن تفاوت خود با دیگران از طریق زیبایی، کسب منزلت اجتماعی به‌میانجی زیبایی ظاهر، تمایل به نشان دادن تعلق خود به طبقات اجتماعی بالا، بدست آوردن فرصت‌های اقتصادی ارزشمند با زیبایی، استفاده از زیبایی برای کسب مقبولیت اجتماعی.</p>	<p>کسب سرمایه اجتماعی</p>	

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

<p>استفاده از زیبایی برای کسب موقعیت اقتصادی، استفاده از زیبایی برای تأمین نیازهای مشروع، استفاده از زیبایی به‌عنوان جایگزین تلاش، زیبایی به‌عنوان میانبر در رسیدن به اهداف، کسب زیبایی برای تحرک عمودی در جامعه، ارتقاء وضعیت اقتصادی، استفاده از زیبایی برای محقق کردن احساس خوشبختی.</p>	<p>استفاده از فرصت‌ها</p>	
<p>نداشتن بیماری و بهره‌مندی از سلامت جسمانی، فقدان ناهنجاری‌های جسمانی مادرزادی، متناسب بودن قد و وزن، بهره‌مندی از توانایی بدنی مناسب، نداشتن لکنت زبان و عدم مشکل در صحبت کردن و مهارت‌های کلامی، برخورداری از ورزش‌دگی بدنی متعارف، توانایی زیبایی سلامت جسمی هنگام بیماری‌های واگیردار، بالا بودن توان تحمل جسمانی در وضعیت‌های بحرانی.</p>	<p>ایده‌آل‌گرایی جسمی</p>	

این‌همان شدن با سلبریتی

اقتباس رفتار و شیوه تفکر افراد سرشناس و سعی بر هم‌شکل کردن خود با آن‌ها، یکی از مهم‌ترین مسائلی است که فرآیندهای هویت‌یابی بسیاری از دختران نوجوان را در بر گرفته‌است. به‌طور معمول مجرای دریافت چنین سبک‌هایی از اندیشه و رفتار رسانه‌های دیجیتال (به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی مجازی) بوده‌است. درک دختران کمتر از پانزده سال از «زیبایی» به‌عنوان یک مسئله هویتی، به‌میانجی سبک زندگی سلبریتی‌ها شکل گرفته‌است و اعتقاد آن‌ها در این خصوص بر آن است که سلبریتی‌ها بیشتر، ویژگی‌هایی دارند که باعث می‌شود یک فرد جذاب و زیبا به نظر برسد. نقش سلبریتی‌های «زن» و «مرد» در هویت‌یابی دختران نوجوان به یک صورت نبوده‌است. به‌نحوی که سبک زندگی و نگرش «سلبریتی

زن» به صورت مستقیم اقتباس می‌شود و همانند کردن خود با انتخاب‌ها و سلايق «سلبیتی مرد» به صورت غیرمستقیم اتخاذ شده است. آرتمیس (۱۳ ساله) در این خصوص می‌گوید:

«... دوس دارم یکی مثل [سلبیتی...؟] بشم، مثل او لباس بپوشم و غذا بخورم ولی چون الان نمی‌تونم زیاد تابلو کنم خودمو با این کارا وقتی وقتش برسه حتماً اونجوری می‌کنم خودمو و این هیچ مشکل نیست و کار بدی نیست... من پیچشو دارم و هر کاری انجام بده یا هر لباسی بپوشه خیلی جذابه و خوشگله ... خونواده که همش موافق نیستن و من یه بار یه شلوار پوشیدم بابام کلی دعوا کرد ...»

داده‌های پژوهش نشان داد، مدل‌های زیبایی همواره در تعریف و شیوه تلقی نوجوانان دختر از زیبایی نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند. به عبارت دیگر، برای بسیاری از نوجوانان دختر، داشتن شباهت با یک مدل مشهور، نوعی امتیاز محسوب می‌شود. آنان در غالب اوقات در تعامل با دوستان نزدیک خود سعی دارند، رفتاری را اتخاذ کنند که از رفتار افراد و مدل‌های مشهور الگو برداری شده است. استفاده از تکیه کلام‌های این افراد، شیوه راه رفتن، تغذیه و مصرف این افراد و مثال‌هایی از این قبیل از نظر برخی از نوجوانان می‌تواند، زیبایی‌شان را نشان دهد. ماریا (۱۴ ساله) در این خصوص چنین گفت:

«... تا بتونم سعی می‌کنم مثل (...؟) لباس بپوشم خیلی از دوستانم می‌گن خیلی شبیه‌شی ... هر کی در مورد خوشگلی یه چیزی می‌گه مثلاً اون کسی که من می‌گم خوشگله و دوس دارم جای او باشم شاید تو بگی نه بابا این چیه و یکوی بگی که من اصلاً خوشم نیاد ... ولی مثلاً ([خانم]...؟) یه چیز دیگه‌س و این همه فالور هم داره همه می‌گن خوشگله ...»

تأیید شدن در تعامل

شبکه‌های تعامل نوجوانان با افراد پیرامون خود، یکی از مهمترین مراجع مؤلف هویت آنان است و فرآیند هویت‌یابی با واسطه این تعاملات عینیت پیدا می‌کند. داده‌های پژوهش حاکی از این است که، نوجوانان به صورت روزمره ارتباطاتی را تجربه می‌کنند که تحت تأثیر آن، رفتار ایده‌آل را گزینش می‌کنند. در

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

این تعاملات نوجوانان غالباً جذب افرادی می‌شوند که در تعامل دو طرفه، زیبایی و جذابیت‌شان تأیید می‌شود. برخی از نوجوانان چنین روابطی را در مدرسه، گروه دوستان و همسالان، گروه‌های خانوادگی و محله‌ای و ... پیگیری می‌کنند و نظراً افرادی که با آنها تعامل دارند، برای آنها حائز اهمیت و قابل استناد است. با این حال، قرار گرفتن در شبکه‌های تعاملی همیشه به معنای دریافت تأیید رفتارهای آنها نیست و ممکن است منجر به طرد یک رفتار شود. بنابراین دختران نوجوان در شبکه‌هایی که با روحيات و ترجیحاتشان همخوانی ندارند، فرآیند هویت‌یابی خود را دنبال نمی‌کنند و در بسیاری از موارد این شبکه‌ها را ترک می‌کنند و در صورت ماندن نیز، خود را ملزم به پذیرش ارزش‌های تعاملی حاکم بر آن نمی‌بیند. در این رابطه زهرا (۱۲ ساله) تجربه خود را چنین بیان کرده‌است:

«... دوستانم تو مدرسه می‌گن این خوبه بهت میاد یا میریم با هم خرید، بچه‌های خاله‌هام و عمه‌هام از من یا بزرگترین یا کوچیکترین و همیشه راحت بود باهاشون و همه چیو بهشون گفت ... نه اینکه بگم حرفشون بده یا از روی بدی می‌گن ولی من زیاد مثل اونا نیستم و خیلی کم با هم حرفای خودمونو می‌زنیم اونم وقتی که یا ما می‌ریم خونشون یا اونا میان ... ولی نُحِبْ نظر دوستانم خیلی برام مهمه و نظر منم واسه اونا اینجوریه و لباس پوشیدن و درست کردن قیافه‌هامون برامون مهمه ...»

کسب سرمایه اجتماعی

داده‌های پژوهش در این خصوص حاکی از این است که نوجوانان دختر، زیبایی را به‌عنوان یکی از عناصر معرف هویت خود برای مقاصدی تعبیر می‌کنند که میزان سرمایه اجتماعی آنان را افزایش دهد. این نوجوانان چنین پنداشت‌هایی را معمولاً از تجربیات دیگران اخذ می‌کنند. برخی از آنان تجارب افرادی را که به‌میانجی زیبایی ظاهر توانسته‌اند، سرمایه اجتماعی قابل توجهی را کسب کنند، نقل می‌کنند و اقدام به انجام اعمال زیبایی برای کسب منزلت‌های اجتماعی و اقتصادی را قابل تأیید پنداشته‌اند. زیبایی ظاهری به‌عنوان یک دارایی و ارزش اجتماعی سبب شده‌است، برخی از نوجوانان برنامه‌های آینده خود را معطوف به اعمالی بکنند که چنین ارزش‌هایی را تصاحب کنند. کسب منزلت اجتماعی و اقتصادی برای

برخی از نوجوانانی که دارای پایگاه اجتماعی و اقتصادی متوسط یا نازلی هستند، هدف مطلوب محسوب می‌شوند. هزینه‌های پایین مرتبط با زیبایی نسبت به ارزش اجتماعی و اقتصادی که نصیب آن‌ها می‌شود، به‌عنوان یک انتخاب معقول، بر هویت‌یابی آن‌ها تأثیر می‌گذارد. به‌عبارت دیگر، زیبایی دستاورد تفکراتی در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند وضعیت مطلوبی را برای آن‌ها رقم بزند. برای نمونه سارینا (۱۲ ساله) در این خصوص چنین نظری داشت:

«...اگه به خودت بیشتر برسی بیشتر میان سمت و بیشتر تحویلت می‌گیرن حتی معلم و مدیر مدرسه هم وقتی ببینت خوب تحویلت می‌گیرن ولی اکثر بچه‌ها نمی‌شه این کارا رو انجام بدن، چون الان وقت درس خوندمونه و خونوده‌ها اجازه نمیدن هر کاری دلت می‌خواد انجام بدی و همش می‌گن با این کارات آبرو برامون نمی‌داری ... من که سمتش نرفتم ولی راستش دلم می‌خواد، خودتم دختری می‌دونی چی می‌گم ... آدم به کم متفاوت باشه و بهتر دیده بشه خیلی خوبه ...»

استفاده از فرصت‌ها

زیبایی در تصور برخی از نوجوانان دختر ابزاری است که داشتن آن می‌تواند فرصت‌های زیادی را برای آنان خلق کند و بسیاری از نیازهای آنان را پوشش دهد و در این میان چنین فرصت‌هایی هستند که باعث می‌شوند آنان هویت خود را بازیابی کنند. داده‌های پژوهش حاکی از این است که نوجوانان همواره به دنبال کسب موقعیت‌های دلخواهی هستند که به‌واسطه زیبایی به دست می‌آید و این موقعیت‌ها است که، این افراد هویت خود را در آن جستجو می‌کنند. آنان به‌طور مداوم، مثال‌هایی می‌زنند که مضمون آن‌ها نقل تجربیات افرادی است که زیبایی‌شان سبب شده تا در موقعیت بهتری قرار بگیرند و بتوانند با صرف کمترین هزینه، به ایده‌آل‌های خود دست یابند. زیبایی برای دختران نوجوانان، به‌عنوان ابزار یا کالایی معرفی می‌شود که می‌تواند به‌سادگی برخی از موانع و مشکلات پیش‌روی‌شان را برطرف کرده و

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

آن‌ها را به وضعیت مطلوب خود نزدیک کند... این انگاره‌ها معمولاً در میان نوجوانانی رایج است که در خانواده‌هایی با وضعیت اقتصادی متوسط به پایین متولد شده‌اند. در این باره فروغ (۱۴ ساله) گفته‌است:

«... همه دوس دارن خوشبخت بشن نُب، شما برو همش کار کن، درستو بخون که مثلاً آینده‌ت خوب بشه ... من می‌شناسم که نه درسی خونده و نه کاری کرده الان صد نفر واسش کار می‌کنن چون خوش تیپ بوده یا خوشگل بوده ... اینا نه اینکه بگم زشت باشن نه ولی به خودشون می‌رسن و رو خودش سرمایه‌گذاری می‌کنن ... که خوب باشن دیگه لازم نکرده خیلی فشار به خودشون بیارن که، به کم قدت بلند باشه به کم هم برو خودتو درست کن با باشگاهی عملی چیزی صد درصد همه میمونن تو گفت و هر چیم بخوای میتونی داشته باشی و اینا دیگه الان مود و همه دوس دارن خوش استایل و خوش فرم و خوشگل باشن که موفق بشن ....»

داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که زیبایی مورد نظر دختران نوجوان می‌تواند زمینه‌هایی را برای اهمیت داشتن نظر فرد در گروه‌های دوستی و خانوادگی، تقلید دوستان، همسالان و ... فراهم نماید و همچنین پوشش فرد، تقلید دیگران از تعابیر و زبان بدن فرد، داشتن نظر تمام‌کننده در پذیرش یا عدم پذیرش رابطه‌ی دوستی با دیگران، دارا بودن احترام مفرط در اجتماع دوستان (مانند مدرسه، گروه‌های مجازی و ..)، رقابت دیگران در جلب نظر فرد، داشتن دنبال‌کننده بالا و هواخواه در شبکه‌های اجتماعی مجازی، توانایی جلب نظر دیگران با تلاش کم و با داشتن بدنی زیبا مقدور است. داده‌های پژوهش در این راستا نشان داد که «خاص بودن» از منظر «دیگران» یکی از مهم‌ترین طرز تلقی‌هایی محسوب می‌شود که بسیاری از نوجوانان پیوسته آن‌ها را دنبال می‌کنند. سمانه (۱۲ ساله) در این باره می‌گوید:

«... دلم می‌خواد نظر همه رو من باشه و خودم تعیین کنم که چه اتفاقی بیفته و این کارو میشه انجام داد. کافیه به کم مغرور و بی‌اعتنا باشی و به جور خودتو نشون بدی که با بقیه فرق داری ... خیلی کم پیش میاد که به کسی زشت باشه. من میگم این آدم‌ها خودشونن که میخوان چهجوری باشن، راحت میتونن کاری کنن که همه بهت فکر کنن، ... نُب بعضیام به کارایی می‌کنن خودشونو سبک می‌کنن من اونجوری نمی‌گم که به قول داداشم جلف باشه آدم، .... مثلاً تو پیجت جمله‌های انگلیسی بذاری، به جور لباس بپوشی که همه ازت سراغ اون لباسو بگیرن و این جور کارا و باکلاس باشی دیگه ....»

ایده‌آل‌گرایی جسمی

آن‌گونه که از داده‌های پژوهش برمی‌آید، دختران نوجوان در برخی از مواقع برخورداری از وضعیت جسمانی ایده‌آل را برای نیل به هویت مطلوب تلقی می‌کنند و آن را با زیبایی یکسان می‌دانند. از نظر این افراد هویت آنان، بر ساخت بدنی ایده‌آل است که موجب دستیابی به اهداف دیگر را ممکن می‌کند و خارج از آن، ایده‌آل بودن یا نبودن بدن، واجد اهمیت چندانی برای آن‌ها نیست. از آنجا که طبقات اجتماعی و پایگاه خانواده در اتخاذ چنین رویکردهایی مؤثر لحاظ می‌شود، برخی از نوجوانان، از انجام دادن اعمالی که بدن آن‌ها را به وضعیت ایده‌آل می‌رساند، منع می‌شوند. در مقابل برخی دیگر با چنین محدودیت‌هایی مواجه نیستند و از جانب خانواده و اطرافیان نزدیک مورد تشویق قرار می‌گیرند. لازم به ذکر است که در هر دو صورت، آنچه مبنای تعریف هویت قرار می‌گیرد، طرز تلقی‌هایی است که این نوجوانان از بدن ایده‌آل به عنوان یک موضوع مهم و قابل پیگیری دارند. در این خصوص نساء (۱۲ ساله) چنین عنوان کرد:

«... داداشم می‌گه چه لزومی داره بری باشگاه، مثلاً میخوای قهرمان بشی و مامانم هم بهش حق می‌ده و یه جور حرف می‌زنن من می‌گم حق با اوناس... تو مدرسه نه خیلی از بچه‌ها میرن ورزش می‌کنن و الکی می‌گن واسه سلامتی که ثبت نام کردن چون اینا میرن که بدنشون عادت کنه که چربی درست نکنه و همیشه فرم هیکلشون راست و کشیده باشه...»

نتیجه‌گیری

درک دختران زیر پانزده سال از زیبایی را می‌توان محصول تعاملات آن‌ها با عناصر مختلف جهان جدید دانست. «این همان شدن با سلبریتی»، «تأیید شدن در تعامل»، «کسب سرمایه اجتماعی»، «استفاده از فرصت‌ها» و «ایده‌آل‌گرایی جسمی» مضامینی هستند که دختران زیر پانزده سال کنش‌های خود را تحت

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

تأثیر آن‌ها صورت‌بندی می‌کنند تا هویت بدنی‌شان زیبا باشد و به‌بیانی دیگر، «فردی با بدنی زیبا» به‌نظر برسند. به‌طور معمول، این ادراکات از زیبایی برای جوانان و افرادی که به‌واسطه سن خود، پیگیری زیبایی را در نظر جامعه مشروع و پذیرفته‌شده می‌یابند، وجود دارد. بنابراین، تغییر این تصورات برای نوجوانان می‌تواند به‌عنوان یک مسأله اجتماعی، محرک تأملات عمیق و گسترده‌ای شود. این پژوهش نشان می‌دهد که درک «دختران زیر پانزده سال شهر خرم‌آباد» تفاوت چندانی با درک جوانان ندارد. یافته‌های این پژوهش همسو با نتایج تحقیقات صورت گرفته در این خصوص نشان می‌دهد؛ اگر زنان و مردان به وسیله زیبایی، خواهان تغییر و مدیریت هویت خود هستند تا از این طریق بتوانند خود جدیدشان را به همگان معرفی کنند (فرهمنند، ۱۴۰۰)، درک دختران زیر پانزده سال نیز خارج از این نیست. همچنین اگر دانشجویان دختر با مصرف بدن در عمل، دغدغه‌ها و مسائل خود را طرح کرده‌اند و بدن نزد آنان به‌مثابه ابزاری است که به‌واسطه آن زندگی خود را معنادار و هویت خویش را غنی می‌سازند (پوررجبی و مجدی، ۱۳۹۹)، دختران زیر پانزده سال نیز جهت‌گیری مشابهی در زندگی خود اتخاذ می‌کنند. همچنین اگر میان تعلق ذهنی و عملی به افراد مشهور، توجه به جراحی زیبایی و عینیت بخشیدن به خود، همبستگی مثبت وجود دارد (وانکر کهوون و همکاران، ۲۰۲۳)، ذهنیت و ادراک افراد مورد مطالعه این پژوهش نیز خارج از چنین تعلق نیست. بنابراین آنچه در این میان واجد تأمل است، کم‌رنگ شدن نقش نظارت‌هایی است که بر مبنای آن اعمال زیبایی را به اقتضای سن و موقعیت اجتماعی افراد روا می‌دارد.

چنانچه ترنر (۱۹۹۶) اذعان می‌کند؛ عواملی چون صنعتی‌شدن، فردگرایی و مدرنیته سبب توجه به بدن شده و بدن در این دوران با هویت و مفهوم خود ارتباط پیدا کرده‌است و اهمیت تأثیر این عوامل، زمانی برجسته و قابل تأمل می‌شود که نوجوانان را نیز دد. به همیبر می‌گیرد. دلیل زیبایی بدن برای دختران نوجوان در فرآیندهای هویت‌یابی، از اهمیت زیادی برخوردار است و گسترش روزافزون ارتباطات و متنوع شدن دامنه آن، چنین اهمیتی را مضاعف کرده‌است. علی‌رغم وجود پاره‌ای از عرف‌هایی که از نظر اجتماعی، دختران نوجوان را از چهره‌آرایی و مدیریت بدن منع می‌کند، نتیجه کلی این پژوهش حاکی از این است که، رغبت و توجه به «مسئله زیبایی» در میان این افراد بسی بیشتر از انتظاراتی است

که در جامعه وجود دارد. به گونه‌ای که اکثر نوجوانان، «زیبایی» را همانند افراد بزرگسال و جوانان درک می‌کنند. به بیان دیگر، اندیشه و ادراک نوجوانان از زیبایی تفاوت معنی‌داری با طرز تلقی و رفتار دختران جوان ندارد و موضع‌گیری آنان نسبت به زیبایی، به بخش قابل توجهی از فرآیند هویت‌یابی و هویت‌سازی آن‌ها بدل شده‌است. چنانچه می‌توان چنین وضعیتی را به‌زعم ترنر (۱۹۹۶)، به تغییراتی همچون صنعتی شدن، فردگرایی و مدرنیته نسبت داد و آن را یکی از پیامدهای اجتناب‌ناپذیر مصرف‌گرایی در نظر گرفت. علاوه بر این جایی که فدرستون (۱۹۹۱) معتقد به کالایی شدن بدن است، می‌توان دامنه اثر مصرف‌گرایی مدرن را گسترده‌تر از اثر عرف و ارزش‌های محدود کننده رفتار افراد دانست. امیلی مارتین (۱۹۹۴) این جهت‌گیری‌ها در راستای سازگاری و پذیرش اجتماعی را اجتناب‌ناپذیر و «جبری» توضیح داده‌است. در این رابطه گیدنز (۱۹۹۱) نیز به نحوی توجه به بدن (به‌ویژه در میان زنان) و اقدام در راستای زیبا و بهتر جلوه دادن آن را ناشی از پنداشت‌هایی می‌داند که افراد جامعه آن را منعطف می‌دانند و به‌طور مداوم به دنبال بهبود و اصلاح آن هستند. زیبایی از نگاه اکثر دختران نوجوان، در برخی از موارد، نقش ابزاری برای تأمین اهداف دارد. آن‌ها تمایل دارند با «کار کردن روی بدن خود» هویتی را احراز نمایند که خواسته‌های مادی و مالی‌شان را به آسانی تأمین می‌کند و بدن معمولاً به‌عنوان یک سرمایه تجسم‌یافته برای کسب شأن و منزلت اجتماعی نگریسته می‌شود.

منابع

- احمدی، عزت‌الله؛ علیپور، صمد؛ افشار، سیمین؛ بنیاد، لیلی (۱۳۹۵). تبیین جامعه‌شناختی مدیریت بدن و ارتباط آن با عوامل اجتماعی و فرهنگی در میان دختران و زنان شهر تبریز، پژوهشنامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (۱)۷، ۲۹-۵۰.

.... مطالعه مسأله زیبایی بدن در هویت‌یابی دختران نوجوان: مطالعه شهر خرم‌آباد

- اعتمادی‌فرد، سید مهدی؛ امانی، ملیحه (۱۳۹۲). مطالعه جامعه‌شناختی انگیزه زنان از گرایش به جراحی‌های زیبایی، پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۴ (۲)، ۱-۲۲.
- افشارکهن، جواد؛ زمانی، زهرا. (۱۳۹۸). پزشکی شدن زیبایی و سبک‌های هویتی، فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ ارتباطات، ۲۰ (۴۸)، ۲۰۴-۱۶۷.
- آزاد ارمکی، نفی، جاوشیان، حسن (۱۳۸۱). بدن به‌مثابه رسانه هویت، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۴ (۴)، ۷۵-۵۷.
- بازرگان، عباس. (۱۳۸۹). مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته (رویکردهای متداول در علوم رفتاری). تهران: دیدار.
- باقری، معصومه؛ کیانی، سارا؛ حزباوی، عزیز. (۱۴۰۰). مطالعه جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به جراحی زیبایی (مورد مطالعه: زنان ۸۱ تا ۶۰ سال شهر اهواز). مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۹ (۱)، ۴۲۸-۳۹۱.
- پوررجبی، میلاد؛ مجدی، علیاکبر (۱۳۹۹). برساخت هویت اجتماعی و نمایش بدن (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)، زن و مطالعات خانواده، ۱۲ (۴۵)، ۶۹-۴۳.
- رقیبی، مهوش؛ شیخ، هانیه؛ شمسالهزاده، یاسر؛ جلمبادانی، مرتضی (۱۳۹۸). بررسی نقش واسطه‌های سبک‌های هویتی بر نگرانی از تصویر بدنی و عوامل مرتبط با آن در نوجوانان مراجعه‌کننده به مراکز درمانی زاهدان، تحقیقات سلامت در جامعه، ۵ (۳)، ۸۳-۹۳.
- سسگری خانقاه، اصغر؛ مهرداد، طاهره (۱۳۹۲). بررسی انسان‌شناختی مفهوم زیبایی صورت: مطالعه موردی جوانان ۲۰ تا ۳۰ ساله منطقه ۱۵ تهران، پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۳ (۱)، ۱۲۵-۱۰۹.
- فرمند، مهناز؛ دانا، فاطمه؛ کلاته‌ساداتی، احمد؛ زارع‌شاه‌آبادی، اکبر (۱۴۰۰). مدیریت هویت و بدن (واکاوی اپیدمی زیبایی زنان و مردان در مراکز زیبایی شهر یزد)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۱ (۴)، ۹۶۷-۹۵۱.
- کوچکزایی، مصطفی؛ فیضیان، مجیدرضا؛ شاه‌آبادی، محمدحسین. (۱۳۹۷). بررسی سلبریتی‌سازی در رسانه و بحران هویت نوجوانان در جامعه. فرهنگ رسانه، ۷، ۱۲۱-۱۰۳.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸). تجدد و تشخیص (جامعه و هویت شخصی در عصر جدید)، چاپ ششم، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشر نی.
- Anýžová, P., P. Matějů. (2018). Beauty still matters: The role of attractiveness in labour market outcomes, *International Sociology* 33 (3): 269-291.
- Bourdieu, p. (1986) 'the forms of capital', in Richardson, j. (ed.) *handbook of theory and research for the sociology of education*. Newyork: greenwood press.
- Cui, J., Fang, Y. (2022) Mediating effects of self-concept clarity and self-objectification on the relationship between celebrity worship and the process of considering cosmetic surgery among Chinese undergraduates. *BMC Psychol* 10, 259.

- Démuth, A. (2017). Conceptual Analysis of the Concept of Beauty in Cognitive-Scientific Research, *The Cognitive Aspects of Aesthetic Experience - Introduction* (Frankfurt am Main: Peter Lang), 31–52.
- Dimitrov, D., Kroupouzou, G. (2023). Beauty perception: A historical and contemporary review. Volume 41, Issue 1, Pages 33-40.
- Giacomo DD, Ranieri J, Fiasca F, Mattei A. (2019). Lifestyle, body mass index and wellness in youth: Strengthens and weakness in Italian youth. *Health Psychol Res.* 18;7(1):8035.
- Giddens, A. (2003). <http://www.norton.com/glddenns4/chapters/chapter18>.
- Giddens, a. (1991) *modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. cambridge: polity press.
- Hakim C (2010) *Erotic Capital*. *European Sociological Review* 26(5): 499–518.
- Kaziga R, Muchunguzi C, Achen D, Kools S. (2023). Beauty Is Skin Deep; The Self-Perception of Adolescents and Young Women in Construction of Body Image within the Ankole Society. *Int J Environ Res Public Health*,18(15):7840.
- Munzer, S.R. (2011). *Cosmetic Surgery, Racial Identity, and Aesthetics*. *Configurations*, 19, 243-286.
- Shilling, C. (1991). *Educating The Body: Physical Capital and The Production of Social Inequalities*. *Sociology*, Vol. 25, No. 4, pp. 653-672.
- Vankerckhoven, L., Raemen, L., Claes, L. et al. (2023). Identity Formation, Body Image, and Body-Related Symptoms: Developmental Trajectories and Associations Throughout Adolescence. *J Youth Adolescence* 52, 651–669.
- Nettleton, S. (2009). *The Sociology of the Body*. In book: *The New Blackwell Companion to Medical Sociology* (pp.47 - 68).
- Martin, E. (1994). 1994. *Flexible Bodies: The Role of Immunity in American Culture from the Days of Polio to the Age of AIDS*. Boston, MA: Beacon Press.
- Fine, G. A., & Manning, P. (2003). Preserving Philip Rieff: The Reputation of a Fellow Teacher. *Journal of Classical Sociology*, 3(3), 227-23

DOI: [10.71854/soc.2025-127179](https://doi.org/10.71854/soc.2025-127179)

Sociological study of the role of the media in representing the effects of poverty in society and attracting donors

Seyed Mustafa Mousavi [0009-0000-5253-4416](https://orcid.org/0009-0000-5253-4416)

PhD candidate of Sociology, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran.

Gholamreza Jafarinia¹ [0000-0002-4858-1399](https://orcid.org/0000-0002-4858-1399)

Associate Professor of Sociology, Bushehr Branch, Islamic Azad University,

Habib Pasalarzadeh [0009-0000-4169-6126](https://orcid.org/0009-0000-4169-6126)

3- Assistant Professor of Sociology, Bushehr Branch, Islamic Azad University, , Bushehr, Iran

Abstract: This research aims to investigate the sociological role of the media in representing the effects of poverty in society and attracting benefactors. This research is of an applied type that has been done in a quantitative way. The statistical population of the research was made up of media elites, relief experts, and donors of Fars province, who were selected using Morgan table sampling. In order to collect information in the quantitative part, a researcher-made questionnaire was used, the validity of which was confirmed by using face validity, and its reliability was confirmed by calculating Cronbach's alpha coefficient. The reliability of all variables was higher than 0.7. The findings of the research, which were extracted through the qualitative method, include 5 core codes. They are the representation of the causal conditions of poverty in society, the representation of religiosity and the culture of poverty, the representation of social capital and poverty, the representation of the attraction of benefactors and institutions, and the representation of the consequences of poverty. The results showed that all these dimensions have been able to explain the main research variables meaningfully. Therefore, each of the above factors represents the effects of poverty in society and attracts donors in Fars province.

Keywords: Media, Poverty, Religiosity, Social Capital, Donor.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

سید مصطفی موسوی

دانشجوی دکتری، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران

غلامرضا جعفری نیا^۲

دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر، بوشهر، ایران

حبیب پاسالارزاده

استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر، بوشهر، ایران

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۵/۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲

چکیده: هدف پژوهش حاضر بررسی جامعه‌شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین است. این پژوهش از نوع کاربردی است که به روش کمی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش را نخبگان حوزه رسانه، کارشناسان امداد و خیرین استان فارس تشکیل دادند که با استفاده از نمونه‌گیری جدول مورگان انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات در بخش کمی از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد که روایی آن، با استفاده از روایی صوری و پایایی آن با استفاده از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ مورد تأیید قرار گرفت. پایایی تمامی متغیرها بالاتر از ۰/۷ است. یافته‌های پژوهش که از طریق روش کیفی استخراج شد شامل، ۵ کد محوری و عبارت‌اند از: بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه، بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر، بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر، بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات و بازنمایی پیامدهای فقر. نتایج نشان داد که تمامی این ابعاد توانسته‌اند تبیین معناداری از متغیرهای اصلی پژوهش داشته باشند.

کلیدواژه: رسانه، فقر، دینداری، سرمایه اجتماعی، خیر.

^۲ . نویسنده مسئول: G.jafarinia@gmail.com

این مقاله حاصل رساله دکتری آقای سیدمصطفی موسوی است.

مقدمه

فقر پدیده‌ای گسترده و پیچیده است که از سده‌های گذشته تاکنون توجه بسیاری از جامعه‌شناسان و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. فقر که نمودی از توسعه نیافتگی است، مشکلات مختلفی را در ابعاد گوناگون برای جوامع به بار می‌آورد. سنجش فقر و نیز راه‌های مختلف فقرزدایی در دهه‌های اخیر اهمیت بیشتری در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشورهای دنیا، به‌ویژه کشورهای توسعه نیافته پیدا کرده است (ابونوری و مالکی، ۱۳۹۵؛ پژوهان، ۱۳۹۵). پس از پیروزی انقلاب اسلامی مسئله فقر مورد توجه گسترده‌ای قرار گرفته است به گونه‌ای که اصول ۳، ۲۱، ۲۹، ۳۱ و ۴۳ قانون اساسی مسأله فقر و رفاه اقشار آسیب‌پذیر را به صراحت مورد توجه قرار داده‌اند (پیرایی و شهسوار، ۱۳۹۸). در بررسی نظری وضعیت کشور جمهوری اسلامی ایران به نظر می‌رسد که در این منطقه از جهان نیز، وجود حجمی وسیع از فقر و محرومیت بسیار محتمل باشد. در عین حال بررسی وضعیت فقر در این کشور نیز همچون سایر کشورهای توسعه نیافته با مشکل کمبود آمار و اطلاعات مواجه است. سبب این امر این است که در جهان سوم، از جمله در ایران، مطالعات وسیع و قابل توجهی در زمینه برآورد حجم و عمق فقر به دلایل مختلف اقتصادی اجتماعی و سیاسی صورت نمی‌گیرد. هر چند در تمامی این کشورها مطالعات موردی، مقطعی و منطقه‌ای ویژه درباره فقر و محرومیت در چند دهه اخیر صورت پذیرفته است. امروزه فقر در ایران یکی از چالش‌های مهم اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است و توجهی جدی می‌طلبد. در ایران براساس نتایج چند پژوهش، فقر یکی از مشکلات اجتماعی اولویت‌دار است (ابراهیمی، ۱۳۹۳). فقرزدا نبودن الگوی رشد در مناطق شهری (راغفر و همکاران، ۱۳۹۴) و فقیرتر شدن وضعیت درآمدی خانوارها طی پنج برنامه توسعه (اشرفی و همکاران، ۱۳۹۷) و کاهش رشد اقتصادی در پنج سال اخیر (کریمی و کیاسر، ۱۳۹۸؛ مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹) نشان می‌دهند که در جامعه ایران، دست کم طی چهار دهه اخیر، مسئله فقر موضوع همیشگی بوده است. در سال‌های

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

اخیر، دلایلی چون افزایش نظام سلطه‌گر سرمایه‌داری و تسلط ثروتمندان، ضعف مدیریت اقتصادی و شیوع فساد در آن، تحمیل جنگ‌های نابرابر، غارت منابع اقتصادی، سطح پایین تعلیم و تربیت و دیگر عوامل داخلی و خارجی به گسترش فقر در جوامع بشری دامن زده‌است. یکی از مهم‌ترین سازمان‌هایی که می‌تواند با جذب بیشترین مشارکت اجتماعی تأثیر شگرفی در حل مشکلات نیازمندان جامعه داشته باشد، سازمان‌های خیریه و خیرین هستند. این موسسه‌ها در واقع به‌عنوان واسطه بین حاکمیت و ملت عمل می‌کنند. در صورتی که این موسسه‌ها بتوانند ظرفیت‌های خود را بشناسند و در جهت تحقق آن تلاش کنند، جامعه به سمت توسعه یافتگی حرکت خواهد کرد. مشارکت اجتماعی در سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه‌ها، باعث افزایش سرمایه اجتماعی، کارآمدی بیشتر نظام اقتصادی و بهینه کردن فرآیند برنامه‌ریزی و عملی کردن آن در یک جامعه می‌شود. نتایج پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد که می‌توان با استفاده از مجموعه‌ای از راهکارها، مشارکت‌های مردمی در مؤسسات خیریه و مردم‌نهاد را افزایش داد (قربانی و همکاران، ۱۴۰۲).

رسانه‌ها در فرهنگ هر جامعه، نقش غالب را بازی می‌کنند و این بازی را نه فقط با بازتاب دادن فرهنگ بلکه، با شرکت در فرهنگ سازی نیز به اجرا می‌گذارند. رسانه‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌هایی را که از قبل در فرهنگ وجود دارد، پرورش می‌دهند و این ارزش‌ها را در بین اعضای یک فرهنگ حفظ و تکثیر می‌کنند (امیرانتخابی و دیگران، ۱۳۹۴). شناسایی نقش رسانه موضوعی است که در نگاه سطحی، سهل و بدیهی و با نگاه عمیق و کارشناسی دشوار و ممتنع است. هیچ نوع دگرگونی و توسعه‌ای در جامعه به‌وقوع نمی‌پیوندد، مگر این که رسانه در جایگاه تعریف شده‌ای قرارگیرد و کارکرد آن، الگوسازی برای توسعه در همه ابعاد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی باشد. کارکردهای رسانه در هر جامعه، آمیزه‌ای از نظام رسانه‌ای، نقش‌های پذیرفته شده و نه تعریف شده برای رسانه و رویکردهای رسانه‌ای در ایفای این نقش‌ها است. براین اساس، نظام رسانه‌ای در برگیرنده اصول و قواعدی است که رسانه در محیط سیاسی - اجتماعی جوامع، برای انجام وظایف خود از آن تبعیت می‌کند. در حقیقت نظام

رسانه‌ای تبلور جایگاه نظام ارتباطی در نظام سیاسی یک جامعه است. این نظام، تحت تأثیر نیازها و خواسته‌های متفاوت مردم، تجربه‌های خاص آن جامعه، ساختار سیاسی - اجتماعی و نظام کنترل اجتماعی آن جامعه است. بنابراین، رسانه در هر جامعه‌ای دارای نقش است (غلامی، ۱۳۹۵).

به نظر می‌رسد، برخورد رسانه‌ها با پدیده فقر، کلیشه‌ای است و نقش چندانی در بازنمایی آن و بلند کردن صدای فقرا ایفا نکرده‌اند. حال آن‌که، رسانه‌ها با توجه به دو کارکرد خبررسانی و هدایت یا ایجاد همبستگی اجتماعی در واکنش به محیط، می‌توانند در کاهش فقر مؤثر باشند. رسانه‌ها می‌توانند با گزارش مسئله فقر از زوایای مختلف، فهم متفاوتی از فقر و فقرا در جامعه ایجاد کنند. مسئولیت آن را به طرف خاصی نسبت دهند، یا آن‌ها را همچون یکی از گروه‌های ذینفع اجتماعی، واجد خواسته‌ها و انتظارات بازنمایی کنند (پویا، ۱۳۹۳). بی‌شک وسایل ارتباط جمعی همچون رادیو و تلویزیون، نشریات و پایگاه‌های خبری مختلف، در جهت آگاهی‌رساندن، فرهنگ‌سازی و ایجاد بستر مناسب برای جامعه، نقش بسیار ارزشمندی ایفا می‌کنند. رسانه‌های جمعی در معرفی و تبیین گفت‌وگو خیرین و آشنا نمودن عموم مردم با این موضوع و ترغیب و تشویق آنان برای سهم‌شدن در مسیر فقر زدایی، نقش مؤثری دارند. در این بین رسانه‌های مختلف گروهی، با توجه به نقشی که در زمینه فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی جامعه دارند، بدون شک برای احیای فرهنگ مشارکت و تشویق مردم برای انجام کارهای خیر و حمایت از نیازمندان، تأثیر مهمی خواهند داشت (اجاق، ۱۴۰۱).

با وجود تحقیقات مستقلی که در مورد اهمیت جایگاه بررسی مسئله فقر در رسانه‌ها از نگاه مخاطبان و مردم صورت گرفته است، همچنان سهم این برنامه‌ها از کل برنامه‌های رسانه‌های فراگیر، بسیار اندک است. رسانه‌ها به دلیل فعالیت در سایه فرهنگ تجاری موجود و تلاش در جهت تأمین رضایت مدیران شرکت‌های آگهی‌دهنده، تلاش می‌کنند با پرهیز از انعکاس مطالب ناراحت‌کننده، که باعث دلزدگی مخاطبان می‌شود، لحظات خوشی را برای مخاطبانانشان فراهم آورند. لذا بی‌تردید با شانه خالی کردن رسانه‌ها از انعکاس این مشکلات، بار اصلی این مصایب تنها بر دوش افراد کم‌درآمد و فقیر همچنان سنگینی خواهد کرد. البته، شاید یکی از دلایل پیدایش

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

شرایط کنونی را باید این حقیقت دانست که صاحبان رسانه‌ها به داستان‌هایی با موضوع فقر علاقه‌ای ندارند، چراکه، این موضوعات با فرهنگ تجاری حاکم بر رسانه، در تضاد است. بنابراین هرچند از رسانه انتظار نمی‌رود که بودجه خاصی را به حمایت مستقیم از اقشار کم درآمد و محروم اختصاص دهد اما، تهیه و تولید برنامه‌های گوناگون فرهنگی، هنری، اجتماعی و اقتصادی، در ارتباط با بازنمایی فقر و جذب خیرین، از وظایف ضروری این نهاد به‌شمار می‌رود که، به نوبه خود بسیار تأثیرگذار است. در نتیجه رسانه، علاوه بر ارزیابی و آسیب‌شناسی عملکرد دستگاه‌های اجرایی، باید به بررسی برنامه‌ها و بهینه‌سازی عملکرد خود نیز توجه کند. روشن است که شیوه‌های مؤثر اطلاع‌رسانی در این زمینه، تنها به مصاحبه، میزگرد و مناظره علمی خلاصه نمی‌شود بلکه، هنر برنامه‌سازی در گنجاندن نتایج حاصله از این مباحث، در متن دیگر برنامه است. لذا رسانه باید از یادآوری مشکلات این بخش هراسی به دل نداشته باشد و باید در نقش یک بلندگوی همگانی، به انعکاس مشکلات این بخش بپردازد. لذا چنین رفتاری از سوی رسانه، به منزله یک نوع نظارت بر عملکرد، تا حدودی، می‌تواند در اصطلاح وضعیت نابسامان کنونی مؤثر باشد (توحیدفام و توسرکانی، ۱۴۰۰).

در مجموع، گسترش فقر در شرایط کنونی و استمرار آن در جامعه، این سؤال را به ذهن می‌آورد که، بازنمایی فقر در رسانه‌ها چگونه باید باشد؟ برخی پژوهشگران، دانش ارتباطات را با توجه به کاربردهای این پدیده، ابزاری کارآمد برای جذب دانسته‌اند. بنابراین در این پژوهش، بررسی فقر به عنوان پدیده‌ای جهان‌شمول برای همه عناصر اجتماعی، اقوام و ملل در نظر گرفته شده‌است و تحت تأثیر فضای رسانه‌ای دیجیتال نوین امروز، مورد واکاوی قرار می‌گیرد تا بتوان جذب خیرین را نیز در آن مدیریت کرد. در نتیجه، خیرین قادر خواهند بود، تصمیمات و اقدامات لازم، برای کمک به فقرا و افراد کم‌بضاعت اتخاذ کنند. چراکه در چنین جامعه‌ای، وسایل نوین ارتباط جمعی با تولید و توزیع مطلوب اطلاعات، نقش مهمی در بالا بردن آگاهی‌های گوناگون و ضروری، به‌عهده می‌گیرد و جامعه را در نیل به تعالی و ترقی

همه جانبه یاری می‌کند. در همین راستا، پژوهش حاضر به بررسی جامعه‌شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین می‌پردازد.

پیشینه تحقیق

کیاکجوری و چریانی زنجانی (۱۴۰۳) در پژوهشی تحت عنوان: «تأثیر تبلیغات رسانه و دین‌داری اسلامی بر مشارکت در خیرات و وقف با در نظر گرفتن نقش میانجی نگرش خیران در میان خیران مدرسه‌ساز»، نشان می‌دهند، نگرش خیران در رابطه بین تبلیغات رسانه، دین‌داری و مشارکت در امور خیریه و وقف نقش میانجی دارد. همچنین، تبلیغات رسانه و دین‌داری بر مشارکت در امور خیریه و وقف و نگرش خیران اثرگذار است.

قربانی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی تحت عنوان: «شناسایی زمینه‌های ارتباطی و رسانه‌ای مؤثر بر توسعه مشارکت‌های اجتماعی در سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه‌ها»، به شناسایی زمینه‌های ارتباطی و رسانه‌ای مؤثر در توسعه مشارکت‌های اجتماعی در سمن‌ها و خیریه‌ها به روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی پرداختند. داده‌های این پژوهش، از طریق گفت‌وگوهای نیمه ساختاریافته با ۲۲ نفر از صاحب‌نظران و مدیران فعال در حوزه‌های رسانه‌ای و سمن‌ها و با نمونه‌گیری هدفمند و نظری گردآوری شده است. نتیجه نهایی پژوهش این‌که شناخت زمینه‌های ارتباطی و رسانه‌ای مؤثر بر توسعه مشارکت‌های مردمی در سمن‌ها، می‌تواند امکان فعال شدن ظرفیت‌های توسعه در نهاد‌های مردمی را فراهم آورد.

سیاوشی و فیروزی (۱۴۰۳)، در پژوهشی تحت عنوان: «اثربخشی تبلیغات مؤسسات خیریه: کاربست ارزش‌های فرهنگی (مورد مطالعه: تبلیغات کمیته امداد امام خمینی)»، به دنبال بررسی این بودند که به کارگیری کدام ارزش‌های فرهنگی در تبلیغات خیریه به تبلیغات اثربخش‌تری منجر می‌شود. پژوهش

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی بود که طی دو مرحله کیفی و کمی انجام شد. ابتدا با استفاده از تحلیل محتوای تفسیری، ارزش‌های فرهنگی موجود در هر یک از ۱۸ تبلیغ منتشر شده کمیته امداد امام خمینی قم مشخص شدند. سپس با انجام مطالعه میدانی، نظرات ۱۰۰ مخاطب قمی درباره جنبه‌های مختلف اثربخشی هر تبلیغ سنجیده شدند و میانگین رتبه اثربخشی هر تبلیغ و هر ارزش فرهنگی با استفاده از آزمون فریدمن مشخص شد. نتایج نشان داد که درحالی‌که ارزش‌های مهرورزی، دینی (اطمینان‌بخش)، خانواده، فردگرایی، دینی (منطقی)، اقتصاد و امنیت، پرتکرارترین ارزش‌ها در تبلیغات بررسی شده هستند، استفاده از ارزش‌های خانواده، کار، فردگرایی، میهن‌پرستی، دینی (منطقی) و جمع‌گرایی، به تبلیغات اثرگذارتری منجر شده‌اند. با توجه به محدودیت منابع خیریه‌ها و هزینه بالای تبلیغات، بازاریابان خیریه باید در به‌کارگیری ارزش‌ها در تبلیغات، دقت بیشتری داشته باشند.

جاویدی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی تحت عنوان: «رتبه‌بندی مراجع اطلاع‌رسانی و ترویجی رسانه‌ای و غیر رسانه‌ای تأثیرگذار بر فرآیند مشارکت خیرین در ورزش مدارس»، نشان دادند که، شبکه‌های اجتماعی و مشاهدات فردی، مهم‌ترین مراجع اطلاع‌رسانی و ترویجی رسانه‌ای و غیر رسانه‌ای در فرایند مشارکت خیرین در ورزش مدارس هستند. با این توجه، برای جذب خیرین به فعالیت‌های مربوط به ورزش مدارس باید به مراجع اطلاع‌رسانی و ترویجی رسانه‌ای و غیر رسانه‌ای در حوزه شبکه‌های اجتماعی و مشاهدات فردی توجه شود.

همراز (۱۴۰۲) در پژوهشی تحت عنوان: «مطالعه کارکردهای رادیو در مناسک‌سازی امور خیریه و پیشگیری دینی - اجتماعی»، در پی این امر بوده‌است که چگونه از ظرفیت‌های آموزشی، اطلاع‌رسانی و اقناعی رادیو برای ترویج امور خیریه و مناسک‌سازی می‌توان استفاده کرد؟ این مقاله به دو سؤال پاسخ

داده‌است: در رادیو چه ساختاری برای این گونه پیام‌ها و ترویج آن اتخاذ می‌شود؟ رادیو چگونه می‌تواند با تقویت پویای دینی - اجتماعی، فعالیت‌های خیریه را به نوعی مناسک تبدیل و به دوام آن کمک کند؟ در این مقاله با روش کیفی با رویکردی توصیفی تحلیلی نمونه‌هایی مطالعه شده‌اند که از دو رادیو، فرهنگ و تهران، انتخاب شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، عواملی مانند تداوم و تمرکز بر این گونه پیام‌ها که موجب شکل‌گیری پویای اجتماعی خیریه در جامعه می‌شوند، نادیده گرفته شده‌اند و فرهنگ‌سازی با برنامه‌های پراکنده، بدون استفاده از ظرفیت‌های جدید رسانه‌ای، موجب نهادینه شدن پیام و در نتیجه، مشارکت مستمر و تبدیل امر خیر به مناسک نخواهد شد.

مؤنی و بهار (۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان: «تحلیل محتوای کیفی بازنمایی مفهوم فقر و امور خیریه در تبلیغات تلویزیونی صداوسیما (مطالعه موردی: تبلیغات کمیته امداد امام خمینی (ره))»، با استفاده از روش نمونه‌گیری هدف‌مند و با راهبرد شدت، ۴ نمونه از تبلیغات را انتخاب کردند و با روش تحلیل محتوای کیفی مورد ارزیابی قرار دادند. براساس نتایج به دست آمده، کمیته امداد برای بازنمایی مفهوم فقر از ۶ مؤلفه: زنان سرپرست محض خانواده تک‌والد، حوزه غذایی، جهت‌دهنده ارتباطات میان‌فردی، میزاسن کهنه، ظاهر مستمندانه، اشتغال اجباری زنان و کمک‌های خیریه، به مثابه کاهش‌دهنده فقر استفاده کرده‌است. به عبارتی، کمیته امداد در انتخاب مؤلفه‌های فقر، مطابق با تعریف معیارها و مفهوم فقر عمل کرده‌است. از طرف دیگر، از فونوی مانند به کارگیری ارزش‌ها برای اعتبار بخشیدن به خود، جاذبه‌های احساسی، جواب مثبت فرضی، راه‌حل ساده، نمادها، داستان‌محور بودن، جاذبه اخلاقی و روش غیرمستقیم (نرم) استفاده کرده‌است.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

مجیدی پرست و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان: «ارائه الگوی پارادایمی راهکارهای جذب سرمایه مردمی و مشارکت خیرین ورزش‌یار بر اساس نظریه داده بنیاد»، نشان دادند، عوامل مختلفی از جمله توسعه مدیریت یکپارچه و برنامه ریزی، توسعه فرهنگ جذب سرمایه‌های مردمی و مشارکت، توسعه تعاملات با خیرین، آموزش، توسعه ساختاری، فرهنگ سازی، اخلاق گرایی، توسعه تبلیغات و پی‌گیری رسانه‌ای، می‌تواند در موفقیت راه کارهای جذب سرمایه مردمی و مشارکت خیرین ورزش‌یار تأثیرگذار باشند.

کریمی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان: «ارائه مدل جذب مشارکت خیرین در توسعه ورزش (یک رویکرد آمیخته)»، نشان دادند عوامل مؤثر بر جذب مشارکت خیرین عبارتند از: بسترهای دینی، ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی، عوامل نگرشی، بسترهای قانونی - حمایتی، مدیریت فرایندها، شناسایی موانع، عوامل نگرشی و عینی سازی برون داده‌ها. بنابراین پیشنهاد کردند، برای جذب مشارکت خیرین به‌منظور توسعه ورزش، باید تفاسیری از روایات و احادیث دینی یافت که دلالت بر اهمیت ورزش داشته باشد. همچنین پیشنهاد می‌شود عواملی که باعث تقویت انگیزه خیرین ورزش‌یار می‌شود، شناسایی و توسعه داده شوند.

گرجیان (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان: «بازنمایی امور و فعالیت‌های خیریه در رسانه‌های جمعی: مطالعه نشانه شناختی ویدئوهای تبلیغاتی در رابطه با گسترش نیکوکاری»، به مطالعه چگونگی بازنمایی نیکوکاری از منظر نشانه شناختی در رسانه‌های جمعی (تلویزیون و شبکه‌های اینترنتی) پرداختند. از همین منظر با اتخاذ روش نشانه شناسی، مبتنی بر آراء رولان بارت، متون به‌دست آمده مورد واکاوی و بررسی قرار گرفت. ایشان بیان نمودند که نیکوکاری در این تبلیغات، به‌گونه‌ای بازنمایی می‌شود که، گویی

کمک به فقرا در درجه‌ی اول و کمک به سالمندان و کودکان و ناتوانان (در یک مرتبه) در درجه دوم، تنها اشکال متصور از نیکوکاری هستند. از طرفی مطالعه نشانه‌ها، ما را به این مسئله رهنمون می‌سازد که فعالیت‌های خیر در این ویدئوها نه به صورت یک وظیفه مدنی و اجتماعی که در قالب لطف، وظیفه شرعی یا معامله اخروی بازنمایی می‌شود.

بهار و فروغی (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان: «بررسی جایگاه رسانه در هدایت معنای نیکوکاری (مطالعه تصویرسازی برنامه‌های تلویزیونی پرمخاطب از فعالیت خیریه)»، معنای هدایت‌شده از نیکوکاری توسط بازنمایی‌های رسانه‌ای تلویزیون رسمی در کشور را مورد بررسی قرار دادند. از این رو، با در نظر گرفتن دو برنامه پربیننده «ماه غسل» و «فرمول یک» و بررسی قسمت‌هایی از هر کدام، که در آن‌ها به فعالیت‌های خیریه پرداخته شده بود، تلاش کردند تا به معنای مورد نظر رسانه رسمی در قبال فعالیت‌های خیریه دست یابند. بر این اساس با استفاده از روش تحلیل نشانه‌شناختی مبتنی بر پنج رمزگان مورد نظر رولان بارت، به تحلیل برنامه‌ها پرداختند. آن‌ها در این مطالعه دریافتند که نیکوکاری در این برنامه‌ها (به عنوان بخشی از زبان رسانه‌ای رسمی در کشور)، جزئی سیال از دوگانه (دارا/ندار) بازنمایی می‌شود که به فراخور موقعیت هر کدام، مورد هجوم یا تأیید قرار می‌گیرند. از طرفی، به نظر می‌رسد که علی‌رغم لحن، گاه، انتقادی این برنامه‌ها، نوک پیکان هرگز به سمت سیاست‌های کلان مولد نابرابری گرفته نمی‌شود. از دیگر سو اما به نظر می‌رسد این برنامه‌ها با آفرینش دوگانه‌هایی از خلال بازنمایی، ضمن ابقای نگرش سستی به فعالیت خیریه، نقش افراد را در امور خیریه به اهداکنندگان مالی صرف در برابر کنشگران دارای ایده تقلیل می‌دهند. در نهایت این که قسمت‌های مربوط به امور خیریه برنامه‌های

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

پرمخاطب تلویزیون بیش از ترویج نیکوکاری، در اصل پشت نیکوکاری برای بازتولید مفاهیم مورد نظر خود پنهان می‌شوند.

مبانی نظری

بازنمایی رسانه

بازنمایی، یکی از مفاهیم بنیادی در مطالعات رسانه‌ای است. بازنمایی راه و روشی است که از آن طریق، رسانه‌ها حوادث و واقعیت‌ها را نشان می‌دهند. از نظر ریچارد دایر مفهوم بازنمایی در رسانه‌ها عبارت است از، ساختی که رسانه‌های جمعی از جنبه‌های مختلف واقعیت مثل افراد، مکان‌ها، اشیاء، اشخاص، هویت‌های فرهنگی و دیگر مفاهیم مجرد ایجاد می‌کنند. تجلی بازنمایی‌ها ممکن است به صورت گفتاری، نوشتاری یا تصاویر متحرک باشد. محتوای رسانه‌ای، همواره دارای ساختار است و هرگز پنجره‌ای شفاف و روشن نیست. بازنمایی، از ساختار واژه و لغت فراتر می‌رود و این سؤال را پیش می‌کشد که چگونه گروه‌ها (و هر چیز ممکن که در رسانه وجود خارجی پیدا می‌کند) به وسیله محصولات رسانه‌ای بازنمایی شده‌است؟ این مسأله به چگونگی رسانه‌ها و ژانرهای مختلف مربوط می‌شود و در عین حال، معانی یا اثرات ضمنی سیاسی وسیعی را با خود به همراه دارد. بازنمایی، در واقع نوعی عمل دلالت‌گر است که منعکس کننده واقعیت بیرونی است. در واقع، بازنمایی نوعی تصویر دست‌کاری شده از واقعیت بیرونی است. همه امور جهان، کپی واقعیت هستند و در این میان هنر، کپی از کپی واقعیت است. هنر، بازنمایی از بازنمایی است. زبان، ابزار بازنمایی واقعیت است. تجلی‌های زبانی به صورت صدا، تصویر و غیره است که واقعیت را منعکس می‌کند. در این میان، رسانه‌ها زبان ارائه بازنمایی از واقعیت را دارند و از خصیصه چند زبانی برخوردارند. از منظر استوارت هال سه رویکرد درباره بازنمایی وجود دارد: تعمدی، بازتابی و برساخت‌گرا. در رویکرد تعمدی، مؤلف، معنای شخصی و منحصر به خود را از طریق زبان تحمیل می‌کند. به عبارتی، زبان آن چیزی که در متن او

وجود دارد و همان معنای مورد نظر مؤلف است (هال، ۱۹۹۷: ۲۵). در رهیافت بازتابی، معنا از قبل در جهان وجود داشته‌است و زبان همانند آینه‌ای آن را منعکس می‌کند. رهیافت برساخت‌گرا وجود جهان مادی را انکار نمی‌کند اما آن را عامل انتقال معنا نمی‌داند، بلکه عامل را بازیگران اجتماعی می‌داند که برای ساخت معنا از سیستم‌های مفهومی فرهنگ خود و سیستم‌های بازنمایی زبانی و سایر سیستم‌ها استفاده می‌کنند. رهیافت برساخت‌گرا به دو دسته «نشانه‌شناختی» و «گفتمانی» تقسیم می‌شود. رویکرد نشانه‌شناختی به دنبال چگونگی تولید معنا توسط بازنمایی و زبان است و رویکرد گفتمانی به تأثیرات و پیامدهای بازنمایی و سیاست‌های آن توجه دارد (مهدی زاده، ۱۳۸۷: ۵۹-۵۶). در واقع رویکرد گفتمانی بر نوع زبان، خاص بودن آن و نحوه به کارگیری آن، تأکید می‌کند. باید در نظر داشت که بازنمایی واقعیت توسط رسانه‌ها، هیچ زمانی با واقعیت تطابق ندارند. هرچند که مخاطبان آن رسانه اغوا می‌شوند که بازنمایی را با واقعیت برابر بدانند. حتی بازنمایی‌هایی که در تلاش برای بازتولید واقعیت هستند، مانند فیلم مستند، نتیجه‌ای از فرایندهای گزینشی است که به معنی تأکید بر ابعاد خاصی از واقعیت بوده‌است. رسانه‌ها متکی بر زبان و معنا هستند، لذا در یک چهارچوب گفتمانی قرار می‌گیرند و بازنمایی واقعیت‌ها نیز در آن چهارچوب گفتمانی امکان‌پذیر می‌شود و هیچ وقت تمام واقعیت به مخاطب منتقل نخواهد شد (کروتی و هونیس، ۱۳۹۱: ۳۱۸). بازنمایی به ما یاد آوری می‌کند که سیاست‌نمایش دهنده رسانه‌ها تعیین می‌کند که تصاویر و شیوه‌های تصویر کردن گروه‌های خاص چگونه به انجام برسد. بنابراین عمل بازنمایی می‌تواند بر چگونگی شکل‌گیری تجارب گروه‌ها در جهان و چگونگی فهمیده شدن آن‌ها یا وضع قانون توسط دیگران (برای این گروه‌ها) تأثیرات ملموس و واقعی داشته باشد. این امر تا حدی به اهمیت رسانه‌های جمعی در داشتن قدرت بازنمایی بر می‌گردد، چرا که این شیوه، بعضی از تصاویر و فرض‌ها و گمان‌ها را بیشتر باز می‌نمایاند و برخی از تصاویر و فرض‌ها و گمان‌ها را می‌کند به گونه‌ای که نمی‌توان با آن‌ها تعامل برقرار کرد.

فرهنگ وقف

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

فلسفه اصلی ترویج فرهنگ امور خیر و نیکوکاری، جلوگیری از گسترش فقر و آسیب رسیدن به اقشار ضعیف در جامعه است چراکه، فقر از عوامل اصلی نابودی همه جوامع به شمار می‌آید. فقر اقتصادی زمینه‌ساز فقر روانی، فرهنگی، اجتماعی و روحی در جامعه است. گسترش فقر، منجر به افزایش کمبودها و زیرپا گذاشتن ارزش‌های اخلاقی خواهد شد. وقف یا امور خیر و نیکوکاری به معنای هرگونه کمک به انسان‌ها یا موجودات نیازمند است که می‌توان از آن در جهت رفع کمبودها و تأمین نیازمندی‌های کشور در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، نظامی، فرهنگی و آموزشی استفاده کرد.

کمک مالی و یا برآورده ساختن نیاز تهیدستان با انگیزه‌های انسان دوستانه نیز نیکوکاری است. نیکوکاری در ادیان و مکاتب فکری مختلف، کاری پسندیده و سفارش شده است. به عبارت دیگر فلسفه وجودی امور خیر و نیکوکاری در تأمین نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بسیار مهم و حائز اهمیت می‌باشد (درخشنده و عالیان، ۱۴۰۰). از سویی، امروزه امور خیر و نیکوکاری با پیشرفت تکنولوژی و رفع نیازهای گذشته، نیازهای جدیدی را نیز به دنبال داشته است. کشورها ناگزیرند برای رسیدن به یک جامعه ایده‌آل و با تأکید بر توسعه روزافزون به‌عنوان مفهومی برای بهبود شرایط زندگی، به دنبال پاسخ و رفع این نیازها باشند. در واقع، توسعه و توسعه‌یافتگی به معنای بهبود وضعیت انسان در زندگی و در مسیر رشد و پیشرفت است که این بهبود در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و سیاسی گسترش یافته است.

برای دستیابی به توسعه، الگوها، نظریه‌ها و مدل‌های مختلفی ارائه شده‌است که مهم‌ترین این الگوها، ترویج وقف و امور خیر و نیکوکاری به‌منظور تأمین نیازهای جامعه است. وقف یکی از برجسته‌ترین و ماندگارترین مظاهر امور خیر و نیکوکاری است که به مردم و خدمت به هم‌نوعان مرتبط می‌شود و به تنظیم امور فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کند. تاریخچه وقف به زمان رسول اکرم (ص) برمی‌گردد. در وقف اصل مال یا ملک حفظ می‌شود و منافع و عواید آن در امور عام‌المنفعه مصرف می‌شود. این کار نیکی است و در ساماندهی زندگی فردی و اجتماعی نقش به‌سزایی دارد. نهاد وقف در ادوار گذشته نیز وجود داشته و پس از اسلام با تأثیرپذیری از جهان بینی اسلامی به صورت استمرار و

جهت دار مطرح می‌شود و همچون چشمه سار خیر خواهی خدایسندانه و مردم‌گرایانه در زمینه‌های مختلف به جریان خود ادامه می‌دهد. رشد و شکوفایی در عرصه‌های مختلف یک جامعه مستلزم وجود عاملی قوی برای انسجام و انگیزش است. در پاره‌ای از جوامع عامل ملیت، قومیت و یا نژاد چنین نقشی را برعهده داشته‌اند ولی، این عوامل در جامعه دینی نمی‌تواند نقش پررنگ و مؤثری ایفا کند. در جوامع دینی و اسلامی عامل متغیر اصلی برای توسعه، امور خیریه و نیکوکاری است. در این راستا، اصل نیک اندیشی می‌تواند نقش برجسته‌ای در صحنه اقتصاد ایفا کند و در شرایط فعلی جامعه در حالت خرد و فردی مورد توجه قرار گیرد؛ اما این وضعیت می‌تواند از طریق مطالعه و برنامه‌ریزی‌های دقیق و جامع، به مفهوم وسیع‌تر و مؤثرتری تبدیل شود.

خیریه

مؤسسات خیریه نقش عمده‌ای در کاهش مسائل و مشکلات اجتماعی و افزایش رفاه اجتماعی دارند. و شامل انواع مؤسسات دولتی و غیردولتی می‌باشند. این سازمان‌ها از گروه‌های کوچک تا سازمان‌های بین‌المللی را شامل می‌شوند. سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان مکمل بخش دولتی در تأمین اهداف توسعه، دارای جایگاه ویژه‌ای هستند و فعالیت‌های گوناگون و حوزه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، مذهبی، اقتصادی، محیط زیستی، اجتماعی، مبارزه با فقر و امثال آن را دربر می‌گیرند (مسعودی پور، 1403).

لذا با توجه به مباحث مطرح شده فرضیات پژوهش عبارتند از:

- ✓ فقر در جامعه تأثیر معناداری بر عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین دارد.
- ✓ بازنمایی دینداری تأثیر معناداری بر عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین دارد.
- ✓ بازنمایی سرمایه اجتماعی تأثیر معناداری بر عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین دارد.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

✓ بازنمایی جذب خیرین و موسسات تأثیر معناداری بر عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین دارد.

✓ بازنمایی پیامدهای فقر تأثیر معناداری بر عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین دارد.

روش پژوهش

این پژوهش با روش تحقیق کمی انجام شده است. از این رو به منظور دستیابی به ابعاد و مؤلفه‌های بازنمایی، از روش تحقیق توصیفی - پیمایشی بهره جستیم. جامعه مورد بررسی کارشناسان حوزه رسانه، کارشناسان اقتصادی و خیرین استان فارس، کمیته امداد استان فارس، صدا و سیمای مرکز فارس، خبرگزاری‌ها و رسانه‌های مجازی تصویری جامع از مؤلفه‌ها و شاخص‌های فقر به دست آید، که تعداد آنها ۳۸۴ نفر است و برای تعیین حجم نمونه از جدول مورگان استفاده شده است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه و روش گردآوری اطلاعات میدانی است.

برای بررسی روایی محتوایی پرسشنامه از نظر استادان و برای بررسی روایی سازه از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. همچنین برای بررسی پایایی از آلفای کرونباخ استفاده شد که برای کل پرسشنامه معادل ۰/۷۶ محاسبه شد. در نهایت، داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم افزار EXPERT CHOICE در محیط ویندوز، پردازش شد و تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیف و تبیین صورت گرفت. آمار توصیفی شامل (جداول توزیع فراوانی، درصد و نمودارها) و آمار استنباطی شامل (آزمون ضریب همبستگی پیرسون، آزمون تی مستقل و آزمون تحلیل واریانس دوره‌ها و آزمون معادلات ساختاری) در این پژوهش استفاده شده است. از آنجا که در پژوهش حاضر، هدف تدوین

الگوی بازنمایی فقر است، استفاده از مدل معادلات ساختاری ضروری به نظر می‌رسد. همچنین، با توجه به این که مدل پژوهش، از نوع تحلیل مسیر است؛ برای آزمون مدل، به کارگیری منطق آماری مربوط به تحلیل مسیر، که مبتنی بر طراحی و اجرای معادلات رگرسیونی مرکب است، مورد نیاز است. برای تحلیل رابطه بین متغیرها از آمارهای تحلیل پراکنش و تحلیل همبستگی استفاده شد.

یافته‌ها

شرکت کنندگان در این پژوهش ۳۸۴ نفر بودند که، از این تعداد ۴۵ درصد پاسخگویان (۱۷۵) را زن و ۵۵ درصد (۲۰۹) را مردان تشکیل داده‌اند. همچنین، ۳۴ درصد (۱۳۱) دارای سطح تحصیلات دیپلم، ۱۳ درصد (۵۰) دارای فوق دیپلم، ۳۲ درصد (۱۲۱) دارای سطح تحصیلات لیسانس، ۱۷ درصد (۶۴) دارای سطح تحصیلات فوق لیسانس و ۵ درصد (۱۸) دارای سطح تحصیلات دکتری بوده‌اند.

نتایج به دست آمده برای عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین، در قالب ۵۲ کد باز و ۵ کد محوری دسته‌بندی شد. از آنجایی که عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین، یک متغیر فردی- اجتماعی است و با توجه به مبانی نظری و گفته‌های افراد مصاحبه‌شونده، در ارتباط با جامعه و دیگر عوامل اجتماعی بروز پیدا می‌کند و از متغیرهای مدیریتی و محیطی نیز تأثیر می‌پذیرد. بر همین اساس، عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین در پنج دسته کلی بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه، بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر، بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر، بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات و بازنمایی پیامدهای فقر دسته‌بندی شدند. مدل حاصل از بخش کیفی در تصویر زیر ارائه شده است.

توصیف آماری متغیرهای پژوهش

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

برای توصیف آماری متغیرهای اصلی پژوهش، از شاخص‌هایی نظیر کمینه و بیشینه، میانگین و انحراف استاندارد استفاده شده است. این شاخص‌ها در جدول (۱) ارائه شده‌اند.

جدول ۱: توصیف آماری متغیرهای اصلی پژوهش

متغیرهای اصلی پژوهش شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	کمینه	بیشینه
بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه	۳/۴۲	۰/۶۹۵	۱	۵
بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر	۳/۲۳	۰/۷۴۲	۱	۵
بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر	۳/۵۳	۰/۵۴۸	۱	۵
بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات	۳/۶۱	۰/۳۹۷	۱	۵
بازنمایی پیامدهای فقر	۳/۵۰	۰/۴۱۸	۱	۵

با توجه به جدول فوق، می‌توان گفت، بیشترین میانگین مربوط به متغیر بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات ($M=3/61$) و کمترین میانگین مربوط به متغیر بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه ($M=3/42$) است. همچنین، برای بررسی میزان ارتباط خطی میان متغیرها، از ماتریس همبستگی استفاده شده است. ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲: ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش

			۱	بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه
		۱	۰/۳۳۸	بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر
	۱	۰/۲۷۷	۰/۲۸۷	بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر
	۱	۰/۱۹۵	۰/۳۱۱	۰/۳۵۴
۱	۰/۲۰۸	۰/۲۴۶	۰/۳۲۴	۰/۲۵۶

یافته‌های جدول (۲) نشان می‌دهد که بین تمام متغیرها، همبستگی معناداری وجود دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت، بین متغیرها رابطه خطی وجود دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد که بالاترین میزان همبستگی مربوط به رابطه بین متغیرهای بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات و بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه است ($r=0/354$).

برای استفاده از آزمون‌های پارامتریک، پیش شرط‌هایی وجود دارد که یکی از آن‌ها شرط نرمال بودن داده‌ها است، که باید برای کلیه داده‌ها مورد استفاده قرار گیرد. برای بررسی نرمال بودن عامل‌ها از آزمون تک نمونه‌ای کلموگروف - اسمیرنوف استفاده شد که در جدول ۳ آورده شده است.

جدول ۳: آزمون کلموگروف - اسمیرنوف برای تعیین وضعیت نرمال متغیرهای پژوهش

فقر					متغیرهای پژوهش	
خرده مقیاس‌ها	شرایط علی فقر در جامعه	دینداری و فرهنگ فقر	سرمایه اجتماعی و فقر	جذب خیرین و مؤسسات	پیامدهای فقر	
تعداد	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	
پارامترهای نرمال	میانگین	۳/۴۲	۳/۲۳	۳/۵۳	۳/۶۱	۳/۵۰
	انحراف معیار	۰/۶۵۹	۰/۷۴۲	۰/۵۴۸	۰/۳۹۷	۰/۴۱۸
مقادیر Z	۲/۵۹	۲/۸۷	۱/۹۸	۲/۰۸	۱/۸۱	
سطح معناداری	۰/۱۳	۰/۰۹	۰/۲۵	۰/۱۲	۰/۰۹	

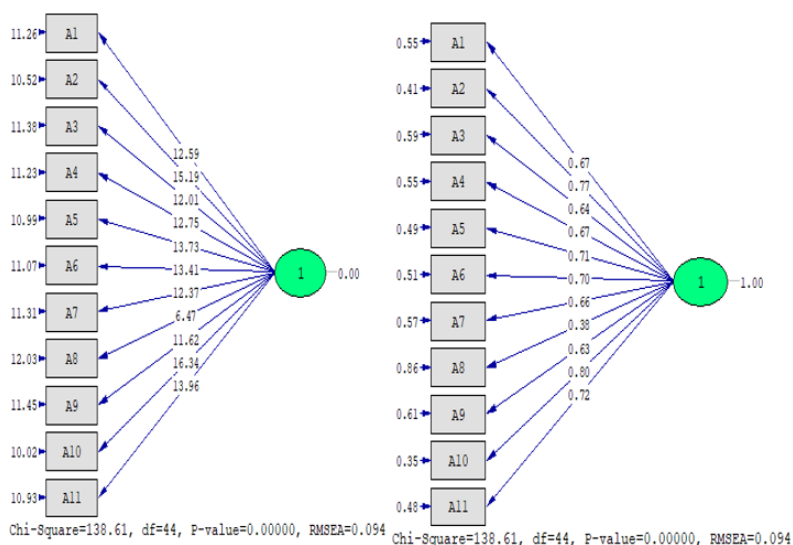
نتایج نشان داد که چون مقادیر سطح معناداری کلیه متغیرهای پژوهش بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشند، پس می‌توان گفت این عوامل، نرمال بودن توزیع داده‌ها را می‌رسانند و می‌توان در تحلیل فرضیه‌های پژوهش، آزمون‌های پارامتریک را به کار گرفت.

- تحلیل عاملی تأییدی شاخص‌ها

- بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

به منظور ارزیابی میزان برازش شاخص‌ها مرتبط با بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه، از تحلیل عامل تأییدی مرتبه اول استفاده شد. تصویر 1 نشان دهنده مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد بازنمایی پیامدهای فقر می‌باشد.

تصویر 1: مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد شرایط علی فقر

با نگاهی با نتایج خروجی مدل متوجه می‌شویم که مدل اندازه‌گیری جامعه شناختی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه مدل مناسبی است، با توجه به خروجی مدل در حالت معناداری و با توجه به بار عاملی تمام سؤالات که بزرگتر از ۰.۳ می‌باشد، بنابراین برای اندازه‌گیری بعد بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه مناسب می‌باشند. در ادامه به منظور بررسی وضعیت هر یک از گویه‌ها در هر عامل از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد شرایط علی فقر در جدول 4 آورده شده است.

جدول ۴: شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد شرایط علی فقر

میانگین نظری: 3					سؤالات	ردیف
سطح معناداری	آماره تی	درجه آزادی	انحراف استاندارد	میانگین		
0/000	37/24	383	0/543	4/03	بازنمایی آثار و پیامدهای تحریم‌های بین‌المللی	01.
0/000	24/00	383	0/684	3/87	آگاهی بخشی از علل تورم روزافزون	02.
0/000	19/51	383	0/514	3/54	آگاهی بخشی از علل رکود و بی‌رونقی بازار	03.
0/000	16/28	383	0/422	3/31	بازنمایی نابرابری در توزیع ثروت	04.
0/000	20/16	383	0/735	3/59	آگاهی بخشی از سیاست‌های غلط اقتصادی	05.
0/000	17/90	383	0/429	3/43	بازنمایی دلایل کاهش اشتغال پایدار	06.
0/000	35/93	383	0/654	4/00	بازنمایی عدم توجه به دیدگاه متخصصین	07.
0/000	16/26	383	0/479	3/30	آگاهی بخشی از فرهنگ مصرف بی‌رویه	08.
0/000	22/48	383	0/665	3/71	معرفی و تبلیغ کالاهای بادوام و به صرفه	09.
0/000	18/90	383	0/735	3/55	بازنمایی مبارزه با قاچاق و شغل‌های کاذب	10.
0/000	16/39	383	0/831	3/44	آگاهی بخشی از سیاست‌های غلط پولی و بانکی	11.

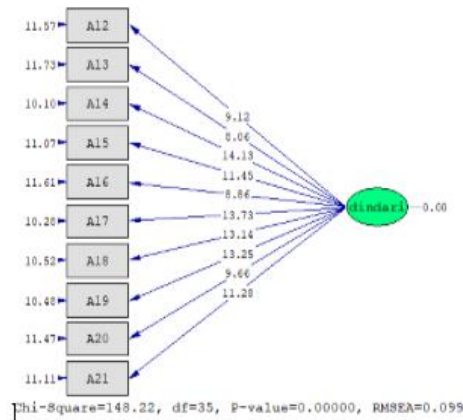
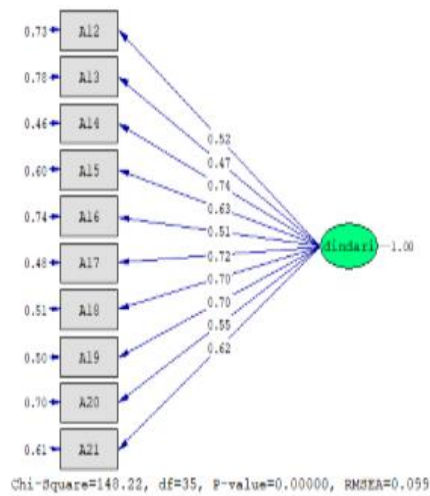
میانگین آماره‌های توصیفی نشان می‌دهد که میانگین مؤلفه‌های بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه در تمامی گویه‌ها بیشتر از مقدار نقطه آزمون (۳) می‌باشد. همچنین خروجی آزمون تی نشان می‌دهد که مقدار تی محاسبه شده برای هر گویه بزرگ‌تر از تی استاندارد شده ۱.۹۶ می‌باشد و در منطقه H1 قرار گرفته‌اند و می‌توان گفت در سطح معنی‌داری ۹۵٪ تمامی گویه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرند و مجموع آن‌ها به عنوان بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه از سوی رسانه‌ها تأثیر دارند. بیشترین میانگین مربوط به

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

گویه بازنمایی آثار و پیامدهای تحریم‌های بین‌المللی (۴/۰۳) و کمترین میانگین معنی‌دار برای گویه آگاهی بخشی از فرهنگ مصرف بی‌رویه (۳/۳۱) می‌باشد.

- بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر

در ادامه به منظور بررسی برازش مناسب الگو و شاخص‌های به‌دست آمده برای هر یک از مؤلفه‌های به‌دست آمده، آماره‌های برازش مدل و سایر معیارهای مناسب بودن برازش مورد بررسی قرار گرفت. تصویر 2 نشان دهنده مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معنی داری بعد دینداری و فرهنگ فقر می‌باشد.

تصویر ۲: مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد دینداری و فرهنگ فقر
با توجه به نتایج خروجی مدل مشخص می‌شود که مدل اندازه‌گیری بررسی جامعه‌شناختی عملکرد
رسانه‌ها در بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر مدل مناسبی است، زیرا مقدار کای و RMSEA مناسب و

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

مقدار GFI و AGFI بالای ۹۰ درصد است. با توجه به خروجی مدل در حالت معناداری و با توجه به بار عاملی تمام سؤالات که بزرگتر از ۰/۳ می‌باشد بنابراین از تمام سؤالات در آزمون فرضیات استفاده می‌شود و برای اندازه‌گیری بعد بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر در جامعه مناسب می‌باشند. شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد دینداری و فرهنگ فقر در جدول ۵ آورده شده‌است.

ردیف	سؤالات	میانگین نظری: 3			
		میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره تی
12.	ترویج گسترش فرهنگ قناعت و سازگاری	3/52	0/448	383	28/35
13.	فرهنگ سازی جنبه‌های دینی فقر	3/76	0/395	383	31/15
14.	بازنمایی اجرای قوانین اقتصادی سالم در جامعه	3/60	0/475	383	24/16
15.	ترویج فرهنگ احادیث و آیات قرآنی مرتبط با مبارزه با فقر	4/11	0/389	383	35/48
16.	فرهنگ سازی مبارزه با جرائم اقتصادی و اختلاس‌ها	3/32	0/645	383	24/16
17.	تلاش در جهت دست یابی به عدالت عمومی	3/38	0/518	383	23/85
18.	تبلیغ و ترویج راهکارهای اسلامی مبارزه با فساد و فقر	3/98	0/489	383	31/38
19.	ترویج فرهنگ پرداخت خمس و زکات	3/45	0/665	383	27/48
20.	تهیه برنامه‌های غنی مرتبط با توانمندسازی دینی و فرهنگی جامعه	3/38	0/758	383	26/19
21.	بازنمایی امر به معروف و نهی از منکر در حوزه فساد و نابرابری اقتصادی	3/62	0/658	383	26/87

جدول ۵: شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد دینداری و فرهنگ فقر

در ادامه، به منظور بررسی وضعیت هر یک از گویه‌ها در هر عامل از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. میانگین آماره‌های توصیفی نشان می‌دهد که میانگین مؤلفه‌های بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر در

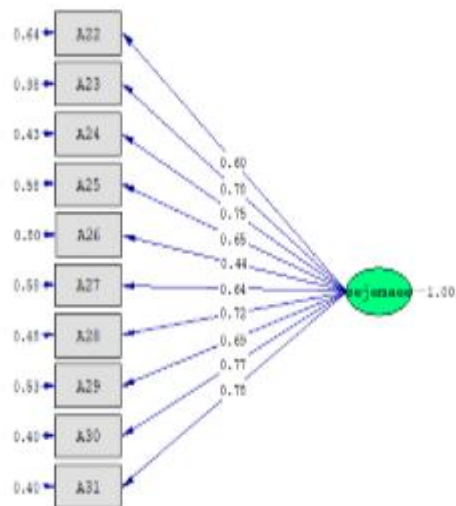
جامعه در تمامی گویه‌ها بیشتر از مقدار نقطه آزمون (۳) می‌باشد. همچنین خروجی آزمون تی نشان می‌دهد که مقدار تی محاسبه شده برای هر گویه بزرگ‌تر از تی استاندارد شده ۱.۹۶ می‌باشد و در منطقه H1 قرار گرفته‌اند و می‌توان گفت در سطح معناداری ۹۵٪ تمامی گویه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرند و مجموع آنها به عنوان بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر در جامعه از سوی رسانه‌ها تأثیر دارند. بیشترین میانگین مربوط به گویه ترویج فرهنگ احادیث و آیات قرآنی مرتبط با مبارزه با فقر (۴/۱۱) و کمترین میانگین معنادار برای گویه فرهنگ سازی مبارزه با جرائم اقتصادی و اختلاس‌ها (۳/۳۲) می‌باشد.

- بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر

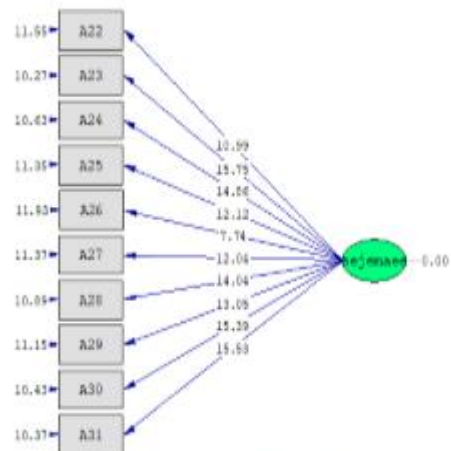
برای پاسخ به این پرسش نیز تحلیل عاملی تأییدی مرتبه اول و آماره‌های مرتبط با آن و سایر معیارهای مناسب بودن برازش مدل مورد بررسی قرار گرفت. تصویر 3 نشان دهنده مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد دینداری و فرهنگ فقر می‌باشد.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

Chi-Square=129.10, df=35, P-value=0.00000, RMSEA=0.109

Chi-Square=129.10, df=35, P-value=0.00000, RMSEA=0.109

تصویر ۳: مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر

با بررسی نتایج خروجی مدل متوجه می‌شود که مدل اندازه‌گیری بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر مدل مناسبی است، زیرا مقدار کای و RMSEA مناسب و مقدار GFI و AGFI بالای ۹۰ درصد است. با توجه به خروجی مدل در حالت معناداری و با توجه به بار عاملی تمام سؤالات که بزرگتر از ۰/۳ می‌باشد بنابراین از تمام سؤالات در آزمون فرضیات استفاده می‌شود و برای اندازه‌گیری بعد بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر در جامعه مناسب می‌باشند.

با توجه به مناسب بودن شاخص‌های نیکویی برازش، جهت ارزیابی وضعیت هر یک از گویه‌ها در هر عامل از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. میانگین آماره‌های توصیفی نشان می‌دهد که میانگین مؤلفه‌های بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر در جامعه در تمامی گویه‌ها بیشتر از مقدار نقطه آزمون (3) می‌باشد. همچنین خروجی آزمون تی نشان می‌دهد که مقدار تی محاسبه شده برای هر گویه بزرگ‌تر از تی استاندارد شده ۱.۹۶ می‌باشد و در منطقه H1 قرار گرفته‌اند و می‌توان گفت در سطح معناداری ۹۵٪ تمامی گویه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرند و مجموع آن‌ها به عنوان بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر در جامعه از سوی رسانه‌ها تأثیر دارند. بیشترین میانگین مربوط به گویه بازنمایی شغل مناسب و مولد و کاهش فقر (۴/۰۹) و کمترین میانگین معنادار برای گویه سواد رسانه‌ای و کاهش فقر (۳/۳۰) می‌باشد. شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد سرمایه اجتماعی و فقر در جدول ۶ آورده شده‌است.

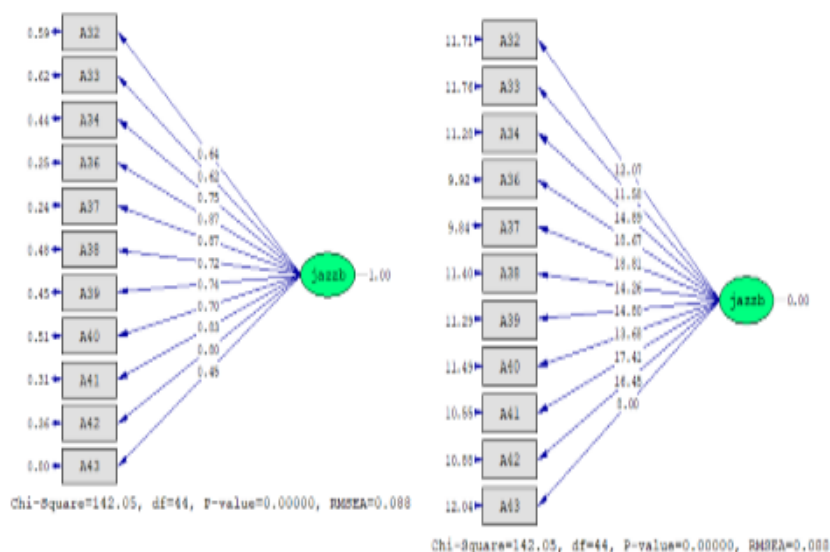
.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

جدول ۶: شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد سرمایه اجتماعی و فقر

ردیف	سوالات	میانگین نظری: 3			
		میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره تی
		سطح معناداری			
22.	مشارکت اجتماعی و کاهش فقر	0/000	0/648	383	21/76
23.	توسعه جایگاه اجتماعی و کاهش فقر	0/000	0/597	383	24/19
24.	آموزش و کاهش فقر	0/000	0/713	383	28/28
25.	اعتماد اجتماعی و بین فردی و کاهش فقر	0/000	0/569	383	23/50
26.	عضویت در انجمن‌ها و گروه‌های اجتماعی و کاهش فقر	0/000	0/449	383	26/28
27.	سواد سیاسی و کاهش فقر	0/000	0/625	383	24/19
28.	سواد رسانه‌ای و کاهش فقر	0/000	0/486	383	20/18
29.	فرهنگ مالیات و کاهش فقر	0/000	0/596	383	27/43
30.	شغل مناسب و مولد و کاهش فقر	0/000	0/507	383	29/15
31.	سلامت اجتماعی و کاهش فقر	0/000	0/668	383	21/24

- بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات

در ادامه به منظور بررسی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات نیز از آزمون معادلات ساختاری و بررسی ساختار روابط بین گویه‌ها و ابعاد استفاده شد. تصویر ۴ نشان دهنده مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات خیریه می‌باشد.

تصویر ۴: مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات خیره با توجه با نتایج خروجی مدل مشخص شد که مدل اندازه‌گیری عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات مدل مناسبی است، زیرا مقدار کای و RMSEA مناسب و مقدار GFI و AGFI بالای ۹۰ درصد است. با توجه به خروجی مدل در حالت معناداری و با توجه به بار عاملی تمام سؤالات که بزرگتر از ۰/۳ می‌باشد بنابراین از تمام سؤالات در آزمون فرضیات استفاده می‌شود و برای اندازه‌گیری بعد عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات در جامعه مناسب می‌باشند.

برای ارزیابی وضعیت هر یک از گویه‌ها در هر عامل از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. میانگین آمارهای توصیفی نشان می‌دهد که، میانگین مؤلفه‌های بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه در تمامی

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

گویه‌ها بیشتر از مقدار نقطه آزمون (۳) می‌باشد. همچنین خروجی آزمون تی نشان می‌دهد که مقدار تی محاسبه شده برای هر گویه بزرگ‌تر از تی استاندارد شده ۱/۹۶ می‌باشد و در منطقه H1 قرار گرفته‌اند.

جدول ۷: شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد جذب خیرین و مؤسسات خیریه

ردیف	سؤالات	میانگین نظری: 3			
		میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره تی
32.	معرفی مؤسسات خیریه معتبر	3/24	0/658	383	18/35
33.	مددکاری اجتماعی و ترویج فرهنگ آن	3/71	0/597	383	21/29
34.	معرفی و تقدیر از افراد خیر و بخشنده	3/90	0/745	383	20/38
35.	ترویج فرهنگ وقف و خیریه	3/94	0/598	383	25/31
36.	تبلیغ همایش‌های مرتبط با توانمندسازی اجتماعی	3/54	0/662	383	19/10
37.	تشویق سلبریتی‌ها و افراد مشهور به آموزش‌های توانمندساز اجتماعی	3/39	0/487	383	17/35
38.	ایجاد صندوق‌های الکترونیکی کمکی و حمایت از فقرا	4/00	0/517	383	27/29
39.	بازنمایی و معرفی مکان‌ها و افراد نیازمند کمک	3/41	0/631	383	18/28
40.	شفاف سازی شیوه توزیع کمک‌ها و بخشش‌های اجتماعی	3/37	0/544	383	18/08
41.	رابطه‌سازی از طریق فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی با افراد مؤثر	3/51	0/471	383	21/32
42.	اعتماد سازی خیرین و ترویج فرهنگ آن	3/49	0/593	383	20/28

می‌توان گفت در سطح معناداری ۹۵٪ تمامی گویه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرند و مجموع آن‌ها به‌عنوان

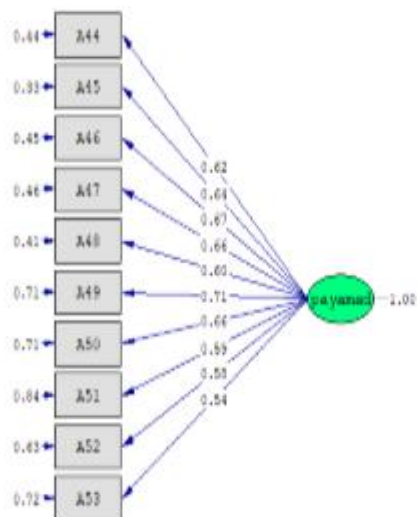
بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه از سوی رسانه‌ها تأثیر دارند. بیشترین میانگین مربوط به گویه ایجاد

صندوق‌های الکترونیکی کمکی و حمایت از فقرا (۴/۰۰) و کمترین میانگین معنادار برای گویه شفاف سازی شیوه توزیع کمک‌ها و بخشش‌های اجتماعی (۳/۳۷) می‌باشد. شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد جذب خیرین و مؤسسات خیریه در جدول ۷ آورده شده است.

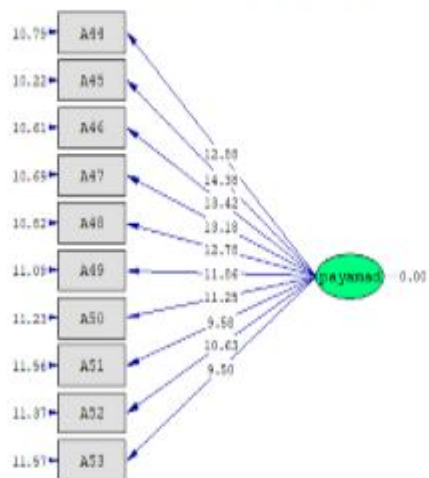
- بازنمایی پیامدهای فقر

در این بعد نیز جهت ارزیابی میزان برازش شاخص‌ها مرتبط با بازنمایی پیامدهای فقر از تحلیل عامل تاییدی مرتبه اول استفاده شد. تصویر ۵ نشان دهنده مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معناداری بعد بازنمایی پیامدهای فقر می‌باشد.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

Chi-Square=127.34, df=35, P-value=0.00000, RMSEA=0.092

Chi-Square=127.34, df=35, P-value=0.00000, RMSEA=0.092

تصویر ۵: مدل در حالت تخمین استاندارد و ضریب معنا داری بعد پیامدهای فقر با نگاهی با نتایج خروجی مدل متوجه می‌شویم که مدل اندازه‌گیری جامعه‌شناختی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی پیامدهای فقر در جامعه مدل مناسبی است. با توجه به خروجی مدل در حالت معناداری و با توجه به بار عاملی تمام سؤالات که بزرگتر از ۰.۳ می‌باشد، بنابراین برای اندازه‌گیری بعد بازنمایی پیامدهای فقر در جامعه مناسب می‌باشند.

در ادامه، برای بررسی وضعیت هر یک از گویه‌ها در هر عامل از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. خروجی آزمون تی نشان می‌دهد که مقدار تی محاسبه شده برای هر گویه بزرگتر از تی استاندارد شده ۱/۹۶ می‌باشد و در منطقه H1 قرار گرفته‌اند و می‌توان گفت در سطح معناداری ۹۵٪ تمامی گویه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرند و مجموع آن‌ها به‌عنوان بازنمایی پیامدهای فقر در جامعه از سوی رسانه‌ها تأثیر دارند. بیشترین میانگین مربوط به گویه گرایش به شغل‌های کاذب (۴/۰۱) و کمترین میانگین معنادار برای گویه بی‌اعتمادی به دولت‌ها و نافرمانی اجتماعی (۳/۲۹) می‌باشد. شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد پیامدهای فقر در جدول ۸ آورده شده‌است.

جدول ۸: شاخص‌های توصیفی و مقدار تی بعد پیامدهای فقر

ردیف	سؤالات	میانگین نظری: 3			
		میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره تی
43.	گرایش به شغل‌های کاذب	4/01	0/557	383	31/28
44.	شکاف طبقاتی وسیع	3/51	0/682	383	25/39
45.	گسترش فساد و فحشا	3/40	0/724	383	21/15
46.	بازماندن از تحصیل و آموزش	3/53	0/695	383	25/59
47.	مشکلات بهداشتی و روانی	3/38	0/688	383	26/15
48.	از هم پاشیدگی کانون خانواده	3/49	0/597	383	19/90

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

0/000	27/16	383	0/449	4/76	گرایش به مصرف مواد مخدر و انزوای اجتماعی	49.
0/000	16/97	383	0/628	3/29	بی اعتمادی به دولت‌ها و نافرمانی اجتماعی	50.
0/000	27/39	383	0/915	3/60	ایجاد فساد و انحراف اخلاقی در جامعه	51.
0/000	26/59	383	0/668	3/72	عدم توجه به تعالیم معنوی و انحراف از دین	52.

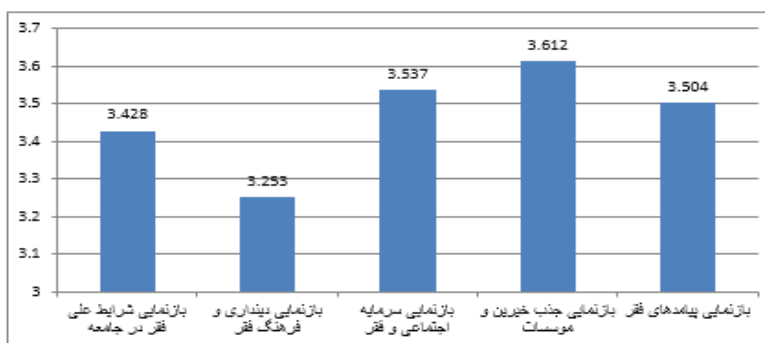
در ادامه، برای تعیین میزان تأثیر هر یک از مؤلفه‌های مکنون اصلی پژوهش در ارزیابی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین استان فارس از آزمون فریدمن استفاده شد، که نتایج آن در جدول ۹ آورده شده است.

جدول ۹: آزمون فریدمن برای اولویت بندی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

اولویت	میانگین رتبه	میانگین	متغیر
4	5/425	3/428	بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه
1	6/152	3/612	بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات
3	5/611	3/504	بازنمایی پیامدهای فقر
		417/342	خی دو
		384	فراوانی
		5	درجه آزادی
		000.	سطح معناداری

با توجه به نتایج آزمون فریدمن، مقدار خی دو حاصل که برابر با (۴۱۷/۳۴) است با درجه آزادی ۵ در سطح ۰/۰۵ معنادار است و بیانگر این است میزان تأثیر هر یک از مؤلفه‌های مکنون اصلی پژوهش در ارزیابی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین متفاوت می‌باشد. رتبه‌بندی یا اولویت بندی تأثیر میزان تأثیر هر یک از مؤلفه‌های مکنون اصلی پژوهش در ارزیابی عملکرد رسانه‌ها

در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین، نشانگر این است که بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات با میانگین رتبه ای ۶/۱۵۲ دارای بیشترین تأثیر بر بازنمایی آثار فقر و جذب خیرین در جامعه می‌باشد. اولویت بندی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین در تصویر ۶ آورده شده- است.

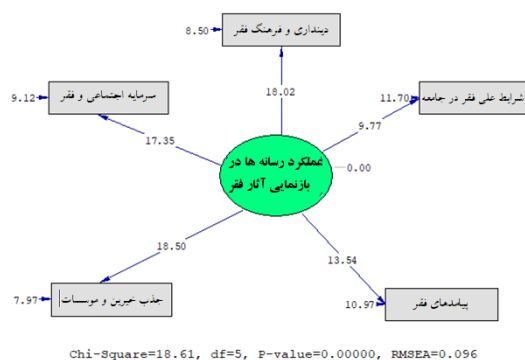

تصویر ۶: اولویت بندی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

- آزمون مدل نهایی پژوهش

برای بررسی برازش مدل و نیز بررسی قابلیت تعمیم آن، مدل معناداری پژوهش (مدل t) ارائه شده‌است. بر اساس مدل معناداری پژوهش (تصویر ۷) و با توجه به شاخص‌های نیکویی برازش مدل نهایی پژوهش بر اساس اکثر شاخص‌های برازندگی، مناسب بوده‌است. مقادیر تی بالاتر از ۲ نشان دهنده مناسب بودن رابطه بین دو متغیر و ارتباط آن‌ها می‌باشد.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

تصویر ۷: مقادیر تی مدل پژوهش

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی جامعه‌شناختی عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین صورت گرفت. در واقع، شناخت بیشتر رسانه و راهبردهای آن در کاهش فقر در جامعه و تقویت نقاط قوت و مثبت آن در جهت کاهش فقر و نابرابری، می‌تواند زمینه‌ساز برنامه‌های مثبت و افزایش شناخت جامعه از اثرات فقر و نابرابری و به تبع آن جذب کمک‌های مناسب، به‌خصوص از طرف خیرین و مؤسسات خیریه در جامعه باشد. بدین منظور، در این پژوهش مؤلفه‌های بازنمایی شرایط علی فقر، بازنمایی پیامدهای فقر و همچنین بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات خیریه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج آزمون معادلات ساختاری نشان داد که تمامی مؤلفه‌های عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی شرایط علی فقر در جامعه، داری بارعاملی مناسب می‌باشند و شاخص‌های شناسایی شده دارای قدرت تبیین مناسب از بازنمایی رسانه‌ها در شرایط علی فقر دارند. بنابراین فرضیات پژوهش تأیید شده هستند و می‌توان گفت

متغیرهای فقر در جامعه، بازنمایی دینداری و فرهنگ فقر، بازنمایی سرمایه اجتماعی و فقر، بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات، بازنمایی پیامدهای فقر دارای تأثیر مثبت و معناداری بر عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین دارند. در تبیین نتایج به دست آمده می‌توان گفت که عملکرد رسانه‌ها در زمینه بررسی علل و زمینه‌های فقر و توسعه آن در جامعه، نقش مهم و قابل توجهی داشته باشند. در حقیقت با شناخت ریشه و بنیان و نیز علل و عوامل مؤثر بر فقر و نابرابر در جامعه بهتر و بیشتر می‌توان با این پدیده مذموم مقابله کرد. این نهادها در جلب مشارکت و توانمندسازی فقرا و در مطالبه‌گری بسیار مهم هستند. رسانه‌ها باید در زمینه شنیده شدن صدای فقرا بکوشند و نباید ورود آن‌ها را به منزله رویارویی با دولت و سیاه‌نمایی دانست. رسانه‌ها می‌توانند چالش‌ها و راهکارها را در قالب برنامه‌های تولیدی انعکاس دهند. اکنون نسبت به موضوع فقر در جامعه یک نوع بی تفاوتی وجود دارد که این امر در عرصه‌های مختلف خود را نشان داده‌است.

همچنین، نتایج آزمون معادلات ساختاری نشان داد که تمامی مؤلفه‌های عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی جذب خیرین و مؤسسات در جامعه داری بارعاملی مناسب می‌باشند و شاخص‌های شناسایی شده دارای قدرت تبیین مناسب از بازنمایی رسانه‌ها دارند. در تبیین نتایج این بعد نیز می‌توان گفت که رسانه‌ها با شناخت بیشتر موانع و محدودیت‌های مرتبط با فقر و جنبه‌های آن و نیز شناخت موقعیت‌های مختلف، زمینه‌ساز گرایش بیشتر خیرین به کمک‌های انسان دوستانه و مناسب به منابع مختلف فقر در جامعه باشند. همچنین، نتایج آزمون معادلات ساختاری نشان داد که تمامی مؤلفه‌های عملکرد رسانه‌ها در بازنمایی پیامدهای فقر در جامعه داری بارعاملی مناسب می‌باشند و شاخص‌های شناسایی شده دارای قدرت تبیین مناسب از بازنمایی رسانه‌ها دارند. در تبیین نتایج این بعد نیز می‌توان گفت که کاهش پیامدهای منفی فقر

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

در بسیاری از موارد، از مسیر رسانه‌های گوناگون می‌گذرد زیرا آن‌ها نقش بارزی در این زمینه ایفا می‌کنند. با توجه به اهمیت این موضوع، پژوهش‌های بسیاری در ارتباط با ابعاد گوناگون آن در رسانه‌ها از نگاه مردم انجام شده است اما همچنان سهم این برنامه‌ها از مجموع عملکردهای مختلف رسانه‌های کشور، بسیار اندک است. رسانه‌ها باید در زمینه بازتاب پدیده فقر و ارائه راهکار، تمام تلاش خود را انجام دهند و این امر تنها با شناخت کاربرد و عملکرد رسانه‌ها در جامعه و نقشی که آن‌ها در جوامع بشری به عهده دارند و طرح برنامه‌های مؤثر برای استفاده مطلوب و عقلانی از رسانه‌ها برای انعکاس پیامدهای فقر در جامعه تحقق می‌یابد. لذا پیشنهادات پژوهش در راستای نتایج به دست آمده عبارت است از:

۱. گزارش دقیق و مستند از وضعیت زندگی افراد و خانواده‌های کم‌درآمد و مستضعف. این گزارش‌ها باید واقعی‌تر و دقیق‌تر از چیزی باشد که معمولاً در رسانه‌ها دیده می‌شود.
۲. ترسیم مصداق‌های ملموس و انسانی از آثار فقر مانند محرومیت از خوراک، پوشاک، مسکن و خدمات بهداشتی و آموزشی مناسب. این مسأله به خیرین کمک می‌کند تا واقعیت را لمس کنند.
۳. معرفی اقدامات و برنامه‌های خیرخواهانه‌ای که در حال انجام است و خیرین را به مشارکت تشویق کند. همچنین گزارش از نتایج و اثربخشی این اقدامات.
۴. افزایش آگاهی عمومی درباره مفاهیم فقر، عوامل آن و راه‌های مبارزه با آن از طریق آموزش و ایجاد گفت‌وگو عمومی.
۵. حمایت از فعالیتهای سازمان‌های مردم‌نهاد و مؤسسات خیریه فعال در حوزه مبارزه با فقر.

۶. جلب مشارکت نخبگان، افراد موفق و چهره‌های شناخته‌شده در این راستا. این می‌تواند برای جذب مشارکت‌های مالی و اجتماعی مردم مؤثر باشد.

۷. تولید محتوای ویژه برای نسل جوان و آموزش آنان درباره مسئولیت‌های اجتماعی و مبارزه با فقر.

۸. تأمین زیرساخت‌های رسانه‌ای، برنامه‌ریزی و تدوین پارادایم رسانه‌ای و تبلیغی نیکوکاری.

۹. برنامه‌ریزی برای تبلیغات منسجم مداوم و فرهنگ‌سازی فعالیت‌های خیرخواهانه.

۱۰. تقویت عوامل انگیزشی و استفاده از گروه‌های مرجع اجتماعی و برنامه‌ریزی برای جذب خیرین و

داوطلبان

۱۱. بهره‌گیری از شیوه تبلیغات به‌روز در خصوص جذب خیرین با توجه به امکانات جدید.

۱۲. اعلام نیاز در حوزه‌های مورد نیاز به‌صورت رسمی از طرف نهادهای متولی به نمایندگی از دولت.

۱۳. هماهنگی برای اتخاذ روش‌های تشویقی و تسهیلاتی خیرین از طریق حذف یا کاهش مالیات و

عوارض.

منابع

ابراهیمی، مهدی. (۱۳۹۳). فقر درآمدی فقر قابلیت و طرد اجتماعی روندناسی تحول مفاهیم در بررسی فقر و محرومیت. فصلنامه تامین اجتماعی، ۱۲(۴)، ۳۷-۵۹.

ابونوری، اسماعیل، و مالکی، نادر. (۱۳۹۵). خط فقر در استان سمنان طی برنامه‌های توسعه (۸۳-۱۳۶۸)، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۷(۲۸)، ۲۱۵-۲۳۸.

اجاق، زهرا. (۱۴۰۱). زبان رنج: تحلیل چارچوب مساله فقر و فقرا در رسانه‌های برخط ایران. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱(۸)، ۱۰۳-۶۹.

اشرفی، سکینه؛ بهبودی داوود؛ موعظ مهدوی، محمدرضا و پناهی، حسین. (۱۳۹۷). سه وجهی رشد، نابرابری و فقر در ایران طی برنامه‌های توسعه. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۸(۷۱)، ۹-۴۴.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

- بهار، مه‌ری و فروغی، مریم. (1397). بررسی جایگاه رسانه در هدایت معنای نیکوکاری (مطالعه تصویرسازی برنامه‌های تلویزیونی پرمخاطب از فعالیت خیریه)، دومین همایش ملی خیر ماندگار، تهران، <https://civilica.com/doc/954427>
- پژویان، جمشید. (1395)، فقر، خط فقر و کاهش فقر، مجله برنامه و بودجه، شماره 2، 5-23
- پویا، مریم. (1393). نقش رسانه‌ها در ارتقاء فرهنگی جامعه در رویارویی با پدیده فقر. نخستین همایش مدیریت اسلامی در فرهنگ رضوی.
- مسعودی پور، سعید، و باقری نصرآبادی، محسن. (1397). اولویت‌بندی مسائل کلیدی در نظام حکمرانی بخش دولتی و غیردولتی ایران در حوزه خیریه‌ها. سیاست‌گذاری عمومی، 4(3)، 141-158.
- پیرایی، خسرو و شهسوار، محمدرضا. (1398). بررسی وضعیت فقر در مناطق شهری و روستایی استان فارس، پژوهشنامه اقتصادی، 9(3).
- توحید فام، محمد و توسرکانی، علی. (1400). بررسی مؤلفه‌های الگوی سیاست‌گذاری در حوزه رسانه (گذر از نهادگرایی کلاسیک به نهادگرایی جدید). سیاست، 1(12)، 135-153.
- جاویدی، یاسر، جمشیدیان، لیلا سادات، ترک فر، احمد و میرحسینی، محمدعلی. (1402). رتبه‌بندی مراجع اطلاع رسانی و ترویجی رسانه‌ای و غیررسانه‌ای تأثیرگذار بر فرآیند مشارکت خیرین در ورزش مدارس. مدیریت ارتباطات در رسانه‌های ورزشی.
- جعفری‌ثانی، مریم و بخشوده، محمد. (1397). بررسی توزیع مکانی فقر و ناامنی غذایی خانوارهای شهری و روستایی به تفکیک استانی در ایران، اقتصاد کشاورزی و توسعه، 16(61)، 103-123.
- راغفر، حسین؛ باباپور، میترا؛ و یزدانپناه، محدثه. (۱۳۹۴). بررسی رابطه رشد اقتصادی با فقر و نابرابری در ایران طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه، مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، ۴(۱۶)، ۷۹-۵۹.
- سیاوشی، ملیحه و فیروزی، فاطمه (1403). اثربخشی تبلیغات مؤسسات خیریه: کاربست ارزش‌های فرهنگی (مورد مطالعه: تبلیغات کمیته امداد امام خمینی). پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه، 3(2)، 229-248.
- قربانی، محمد رضا، تقی پور، فائزه و پورمیری، منصوره (1403). شناسایی زمینه‌های ارتباطی و رسانه‌ای مؤثر بر توسعه مشارکت‌های اجتماعی در سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه‌ها. راهبرد اجتماعی فرهنگی، 13(1).
- قربانی، محمدرضا؛ تقی پور، فائزه؛ و پورمیری، منصوره. (1402). راهبردهای توسعه مشارکت‌های اجتماعی در سازمان‌های مردم‌نهاد و مؤسسات خیریه. توسعه روستایی، 1(237-252).

- کریمی، صادق، فردوسی، محمد حسن، اسمعیلی، محسن و رفیعی دهییدی، وحید. (1401). ارائه مدل جذب مشارکت خیرین در توسعه ورزش (یک رویکرد آمیخته). مجلس و راهبرد، 29(112)، 291-334.
- کروتی، دیوید و هونینس، ویلیام. (۱۳۹۱). رسانه و جامعه صنایع، تصاویر و مخاطبان (مترجم: مهدی، یوسفی و سیدرضا مرزانی تهران دانشگاه امام صادق(ع)).
- کریمی، فروغ و کیاسر امیر. (۱۳۹۸). تحولات رشد اقتصادی ایران طی سال ۱۳۹۷.
- کیاکجوری، داود و چریانی زنجانی، یاسمن. (1403). تأثیر تبلیغات رسانه و دین‌داری اسلامی بر مشارکت در خیرات و وقف با در نظر گرفتن نقش میانجی نگرش خیران در میان خیران مدرسه‌ساز. پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه.
- گریان، فرناز. (1397). بازنمایی امور و فعالیت‌های خیریه در رسانه‌های جمعی: مطالعه نشانه‌شناختی ویدئوهای تبلیغاتی در رابطه با گسترش نیکوکاری، دومین همایش ملی خیر ماندگار، تهران، <https://civilica.com/doc/954424>
- مجیدی‌پرست، معصومه، مؤمنی، سجاد و بخشوده نیا، ایمان. (1401). ارائه الگوی پارادایمی راهکارهای جذب سرمایه مردمی و مشارکت خیرین ورزشی بر اساس نظریه داده بنیاد، نشریه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، پیاپی 26 (4)، 135 تا 163. مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). شاخص‌های عدالت اجتماعی.
- ملکی مینباش رزگاه مرتضی؛ و شرفی، وحید. (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین بازاریابی رابطه ای مؤسسات خیریه و تمایل به اهدای کمک از سوی خیرین با نقش تعدیلگر هویت فرهنگی - محلی در شهر، ایلام، فرهنگ ایلام، 79-58.
- مهدی زاده، محمد. (۱۳۸۷). رسانه‌ها و بازنمایی: تهران دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
- مؤمنی، علی و بهار، مهری. (1401). تحلیل محتوای کیفی بازنمایی مفهوم فقر و امور خیریه در تبلیغات تلویزیونی صداوسیما (مطالعه موردی: تبلیغات کمیته امداد امام خمینی(ره)). مطالعات میان‌رشته‌ای ارتباطات و رسانه، 5(16)، 165-194.
- هار، مهری و فروغی، مریم. (1397). بررسی جایگاه رسانه در هدایت معنای نیکوکاری (مطالعه تصویرسازی برنامه‌های تلویزیونی پرمخاطب از فعالیت خیریه)، دومین همایش ملی خیر ماندگار، تهران، <https://civilica.com/doc/954427>
- همراز، ویدا. (1402). مطالعه کارکردهای رادیو در مناسک‌سازی امور خیریه و پوششگری دینی - اجتماعی. پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه، 1(2)، 23-40.

- Azkiya, M., & Ghafari, G. (2013). Rural Development with Emphasis on Rural Sociology of Tehran: Ney Publishing. (In Persian). Iran
- Ghorbanzadeh, D., Rahehagh, A., & Ghiyasi, M. (2024). Enhancing word of mouth in the quick service restaurants: role of perceived brand globalness and localness. *Nankai Business Review International*.

.... بررسی جامعه شناختی نقش رسانه‌ها در بازنمایی آثار فقر در جامعه و جذب خیرین

practices. London: Sage Hall, Stuart. (1997). Representation: cultural Representations and Publications
Oakley, P., & Marsden, D. (2001). Participatory Approaches to Rural Development, translated by Mansour Mahmoud Nejad. Tehran: Rural Research and Research Center of Ministry of Jihad-e-Agriculture

DOI: [10.71854/soc.2025-129454](https://doi.org/10.71854/soc.2025-129454)

Studying factors affecting social tolerance with a metacombination approach

Mohsen Niazi¹ [000-0002-4469-7116](https://orcid.org/000-0002-4469-7116)

Professor Department of Social Sciences, Kashan University, Kashan. Iran

Zahra Heydari [0009-0002-4449-8691](https://orcid.org/0009-0002-4449-8691)

PhD candidate of Sociology, Kashan University. Kashan. Iran.

Abstract: Identifying factors influencing social tolerance can be a step towards identifying and removing barriers to tolerance and human development. Based on this, the main goal of this article is to identify factors influencing social tolerance. This research was conducted using a meta-composite qualitative method in order to systematically examine the findings of previous studies in this conceptual field. The data was collected using the documents available in the reference databases of valid articles in the period of 1390 to 1400 and included 19 articles. The method of data analysis was open coding. Findings of this research, 46 identified codes have been categorized and combined based on the degree of conceptual similarity. Based on this, the extracted codes are classified in the form of 46 components and 12 concepts. In the dimension of social tolerance, religious tolerance, political tolerance, tolerance with criminals, moral tolerance and tolerance with others (tolerance with other ethnicities, tolerance with other nations and tolerance with other genders) were obtained. Among the factors affecting social tolerance, the concepts of general trust, social capital, religious and religion-related factors, cultural capital, personality traits, economic factors and demographic variables were obtained. Finally, a comprehensive overview of different forms of social tolerance was obtained, which can be used as a model for other researches.

Keyword: tolerance, tolerance, hybridization, tolerance, social tolerance.

---

¹. Corresponding Author: niazim@kashanu.ac.ir

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب*

محسن نیازی^۲

استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

زهرا حیدری

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۵/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۳۰

چکیده: شناسایی عوامل تأثیرگذار بر مدارای اجتماعی می‌تواند گامی در جهت شناسایی و رفع موانع مدارا و توسعه انسانی باشد. براین اساس، هدف اصلی مقاله حاضر شناسایی عوامل مؤثر بر رواداری یا مدارای اجتماعی است. این پژوهش با استفاده از روش کیفی فراترکیب انجام شده است تا بتواند یافته‌های مطالعات پیشین در این حوزه مفهومی را به صورت نظام‌مند بررسی کند. گردآوری داده‌ها با استفاده از اسناد موجود در پایگاه‌های مرجع مقالات معتبر در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ و شامل ۱۹ مقاله بوده است. شیوه تحلیل داده‌ها کدگذاری باز بوده است. دریافته‌های این پژوهش تعداد ۴۶ کد شناسایی شده، بر اساس میزان مشابهت مفهومی دسته‌بندی و ترکیب شده‌اند. براین اساس، کدهای استخراج شده در قالب ۴۶ مؤلفه و ۱۲ مفهوم طبقه‌بندی شده‌اند. در مقوله ابعاد مدارای اجتماعی، مدارای دینی، مدارای سیاسی، مدارا با مجرمان، مدارای اخلاقی و مدارا با غیر (مدارا با اقوام غیر، مدارا با ملل غیر و مدارا با جنسیت غیر) به دست آمد. در عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی نیز مفاهیم احساس اعتماد کلی، سرمایه‌های اجتماعی، عوامل دینی و مرتبط با دین، سرمایه‌های فرهنگی، ویژگی‌های شخصیتی، عوامل اقتصادی و متغیرهای جمعیت‌شناختی حاصل شد. درنهایت نمای جامعی برای صورت‌های مختلف رواداری اجتماعی به دست آمد که می‌تواند راهگشای پژوهشگران این حوزه مفهومی باشد.

واژگان کلیدی: تساهل، رواداری، فرا ترکیب، مدارا، مدارای اجتماعی.

---

^۲. نویسنده مسئول: niazim@kashanu.ac.ir

این مقاله مستخرج از رساله دکتری خانم زهرا حیدری است.

مقدمه و بیان مسئله

هم‌زیستی صلح‌آمیز یکی از عوامل قوام و بقای جوامع انسانی است. انسان‌ها همواره در پی آن بوده‌اند که شیوه‌های هم‌کناری با دیگران را، چه در روابط درون‌گروهی و چه در روابط میان‌گروهی، به‌کارگیرند و تقویت کنند. دردنیای امروز با رشد و گسترش روزافزون ارتباطات، گرایش به شاخص‌های فرهنگی، قومی، زبانی و اعتقادی و سیاسی متنوع‌تر شده و از سوی دیگر، میزان تعاملات و برخورد افراد بیشتر شده‌است. در چنین شرایطی مدارای با دیگران و پذیرش تفاوت‌ها و تحمل دیدگاه‌های مخالف اهمیت چشمگیری پیدا می‌کند و مدارای اجتماعی به‌عنوان عاملی مؤثر در خشونت‌پرهیزی، می‌تواند در راستای تقویت گفت‌وگوهای صلح‌محور و گسترش ارزش‌های دموکراتیک، موضوعیت بیشتری در مطالعات اجتماعی بیابد.

الگوی صلح و خشونت‌پرهیزی ریشه در آموزه‌ها و شرایط خاص تاریخی، اجتماعی و فرهنگی جوامع دارد. خشونت و خشونت‌پرهیزی تابع نگرش جمعی و مواجهه عملی با «دیگری» است. عوامل غیریت‌ساز و سازوکارهای فرهنگی مواجهه با «دیگری» از مسائل اساسی انسان‌ها در زندگی اجتماعی است و پیوندی مستقیم با کیفیت زندگی آن‌ها دارد. نوع کنش در مواجهه با «دیگری» در طیفی از انتخاب‌ها میان خشونت و طرد یا رواداری و تساهل قرار می‌گیرد.

خشونت ناشی از عدم تحمل دگرباشی و دگراندیشی از مهم‌ترین تهدیدات جامعه بشری است. مطلق‌اندیشی و باطل‌شمردن افکار و عقاید دیگران نتیجه‌ای جز ویرانی و فرسایش سرمایه‌های مادی و معنوی نخواهند داشت (فتاحی، ۱۳۹۲: ۱۰۵). این در حالی‌ست که در سراسر تاریخ شاهد نبردهای خونین میان کسانی هستیم که به‌دنبال به‌کرسی نشاندن حرف خود و استقرار حقیقت‌موردنظر خود بوده‌اند. این

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

امر می‌تواند ناشی از نوعی ترس از دیگری باشد. یعنی وضعیتی که در آن افراد، حضور دیگری متفاوت با خود را در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تهدید تلقی می‌کنند و در موضع طرد و حذف آن‌ها قرار می‌گیرند. وجود چنین فضایی سبب هدررفت بخش عمده‌ای از انرژی و توان شهروندان می‌شود و به‌جای این که توان افراد برای حل مسائل و توسعه همه‌جانبه جامعه ساماندهی شود، مصروف مقابله با یکدیگر می‌شود و بسیاری از درگیری‌های مذهبی، حزبی، قومی و منطقه‌ای را در پی دارد (شارع‌پور و عسگری، ۱۳۸۸: ۲). حرکت در مسیر صلح و زندگی مسالمت‌آمیز، مستلزم آن است که انسانیت به‌عنوان امر مشترک بین انسان‌ها، در کانون ادراکمان از خود و دیگران قرار بگیرد. بدان معنا که انسان بودن اساسی‌ترین مؤلفه هویت دانسته شود. قائل بودن و محترم شمردن هویت مشترک انسانی، راه را برای پذیرش هویت‌های متکثر باز می‌کند. تکثری که سبب غنا و زیبایی و تنوع جامعه بشری است. یک‌مای‌جهانی می‌تواند تمایزات ثانویه را در خود هضم کند و به رفع رقابت و تخصم و تضاد بیانجامد. باید در نظر داشت هویت مشترک انسان بودن، مبتنی بر ماهیت انسان است و سایر مشخصه‌های هویتی برساخته اجتماع هستند. کسانی که به یگانگی نوع بشر باور دارند، هویت‌های ثانویه و منافع خود را تابع هویت و منافع مشترک انسانی می‌دانند (نجفی، ۱۳۹۶: ۳۲).

هم‌چنین رواداری یکی از مؤلفه‌های اخلاق عمومی مبتنی بر ارزش‌های دموکراتیک است. فضیلت و کمالی است که انسان در عین توانایی، از تحمیل ارزش‌هایی که خود به آن باور دارد، خودداری می‌کند و از برابری و همزیستی ارزش‌های خود با دیگران احساس افتخار و خرسندی می‌کند. انسان روادار هم به خود و انتخاب خود ایمان دارد و هم به حق طبیعی آزادی دیگران اعتقاد کامل دارد. در جامعه روادار هیچ دیدگاهی ادعای جامعیت و حقیقت و حقانیت مطلق ندارد. پیامد و دستاورد این نگرش، نیل به

هم‌کناری، همکاری سازنده، آرامش و آسایش و رفاه و شکوفایی همه‌جانبه انسانی، علمی، اقتصادی و فرهنگی است (قربانی دهناری، ۱۴۰۰: ۸).

در جهان امروز، ضرورت رواداری بیش‌ازپیش احساس می‌شود. عصری که اقتصاد جهانی شده و تحرک بالای جمعیت و ارتباطات وسیع و گسترده، باعث ادغام و وابستگی متقابل مردم مناطق مختلف دنیا شده‌است. در چنین شرایطی که تنوع سلايق و علايق و ارزش‌ها بیشتر دیده می‌شود، تنها رواداری است که می‌تواند سلامت، بقا و دوام جوامع انسانی را تأمین کند. تلاش برای گسترش رواداری، تلاش برای رشد دموکراسی و احترام به حقوق بشر محسوب می‌شود. دفاع از تنوع و تفاوت، التزام اخلاقی به شأن و کرامت انسانی است (سیاحی، ۱۳۹۵: ۵). براین اساس بررسی این موضوع اهمیت زیادی دارد. به همین دلیل، این موضوع نیز در مطالعات مختلف مورد بررسی قرار گرفته‌است. اما کثرت و یافته‌های متناقض و بررسی‌های جزئی نتوانسته‌اند نمای کلی از مطالعات انجام‌شده در این راستا را ارائه دهد. بنابراین بررسی از سایر زوایا و در قالب روش‌های پژوهش فراتحلیل، اهمیت و ضرورت دارد.

در این راستا، یکی از شیوه‌های دقیق برای مطالعه نتایج پژوهش‌ها، روش فراترکیب است که این امکان را برای محقق فراهم می‌سازد تا به شیوه‌ای ساختارمند، از یافته‌های استخراج‌شده از مطالعات مرتبط با موضوع تحقیق استفاده کند. فراترکیب برای یکپارچه‌سازی چندین مطالعه، برای ایجاد یافته‌های جامع و تفسیری است. فراترکیب نوعی مطالعه کیفی است که اطلاعات و یافته‌های استخراج‌شده از دیگر مطالعات را بررسی می‌کند و با فراهم کردن نگرش نظام‌مند برای پژوهشگران، از طریق ترکیب پژوهش‌های مختلف، موضوع و استعاره‌های جدید و اساسی می‌پردازد. با توجه به وجود پژوهش‌های

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

متعدد در زمینه‌های یکسان در بسیاری از رشته‌ها، اهمیت استفاده از روش فراترکیب به‌عنوان روشی برای تحقیق ضرورت پیدا می‌کند.

در این راستا مساله اصلی پژوهش حاضر نیز این است که، با توجه به اهمیت رواداری اجتماعی در هم‌بستگی و تأثیر نارواداری در شکاف اجتماعی و تبعات آن، پژوهشگران تا چه میزان بر عوامل تأثیرگذار بر سطح رواداری پرداخته‌اند و به کدام شاخص‌ها بیشتر توجه داشته‌اند. ترسیم طرح کلی پژوهش‌های انجام‌شده می‌تواند راهگشای پژوهشگران این حوزه مفهومی در آینده باشد. بنابراین در این مطالعه، به‌منظور آگاهی از وضعیت و سطح مؤلفه‌های مدارا در جامعه کنونی ایران، با استفاده از روش فراترکیب، پس از بررسی مقالات و پژوهش‌های انجام‌شده با موضوع سنجش و مطالعه میزان مدارا و رواداری، ابعاد و عوامل مؤثر بر آن در گروه‌های مختلف، به‌دنبال پاسخ این سوال‌ها هستیم که براساس یافته‌های پژوهش‌های مورد مطالعه، ابعاد مدارای اجتماعی در ایران کدام است و مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مدارا و رواداری اجتماعی در ایران چیست؟ به همین منظور پس از شناسایی مؤثر بر مدارای اجتماعی، مقوله‌بندی آن‌ها بر اساس تشابه‌ها انجام شد.

مروری بر مطالعات پیشین

اسلامی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی، به مطالعه مفهوم مدارا در مکتب لیبرالیسم پرداخته و نسبت آن را با مفهوم مدارا در نزد نواندیشان دینی در ایران بررسی کردند. این تحقیق از نظر هدف از نوع کاربردی و ازلحاظ شیوه انجام از نوع پژوهش‌های توصیفی از نوع هم‌بستگی بود که با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به بررسی موضوع پرداخت. نتایج نشان داد این ارزش در دو مکتب مذکور مفهوم یکسانی

دارد. اما در مورد این ارزش نیز تفاوت ظریفی وجود دارد. اگر تساهل به عنوان صفتی اخلاقی به معنای آسان گرفتن، مدارا کردن، جوانمردی، بلندنظری و آزادگی به کار رود، تأیید اسلام است. اما تساهل به معنی بی تفاوتی کامل به باورها و رفتارهای اخلاقی افراد گروه‌های مختلف به نسبت اخلاقی می‌انجامد. بر این اساس، هر کس می‌تواند هر نوع باور و رفتار اخلاقی باشد و دیگران نه تنها نباید برای او مزاحمتی ایجاد کنند، بلکه باید گوناگونی و تفاوت را توصیه و تشویق نمایند.

ذکایی (۱۴۰۰) در پژوهش خود به دنبال فهم چستی، فرایند و منطق شکل‌گیری مدارا، الزامات و اقتضائات آن در متن زندگی روزمره شهری بوده است و در نهایت نظریه‌ای درباره چگونگی برساخت مدارا در زندگی روزمره شهری ارائه نموده است. در این پژوهش که با روش کیفی و بر اساس نظریه مبنایی انجام شده و شیوه نمونه‌گیری آن از نوع نظری است، تحلیل یافته‌ها با استفاده از روش تحلیل موقعیت کلارک انجام شده است. نتایج حاصله نشان می‌دهد در فرایند برساخت مدارا در زندگی روزمره، شهروندان آن را به منزله امری درجه‌مند، چندبعدی و البته به گونه‌ای کژنما و اغراق شده درک و فهم و بازنمایی می‌کنند.

آقابزرگی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان فراتحلیل مطالعات رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران، در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸، به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در مطالعات انجام شده در ایران پرداختند. در این پژوهش از نظریه‌های پاتنام و کلمن در بررسی مدارای اجتماعی و از نظریه‌های پیر بوردیو در بخش سرمایه اجتماعی استفاده شد. تحقیق با روش فراتحلیل پیرامون رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران انجام گرفت. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه پژوهش‌های انجام شده در ایران در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸ با موضوع مشابه پژوهش حاضر

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

بود. نتایج نشان داد از مجموع ۱۱ مطالعه مورد بررسی، رابطه سرمایه اجتماعی بر مدارای اجتماعی با اثرات ثابت و تصادفی در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار است. نتایج بیانگر ناهمگونی مطالعات انجام شده بود. از سوی دیگر، میانگین اندازه اثر سرمایه اجتماعی بر مدارای اجتماعی در پژوهش‌های مورد مطالعه معادل ۰/۲۰۵ است که در سطح کم متمایل به متوسط قرار می‌گیرد.

مطالعه رابطه میان سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران، هدف پژوهش بوده است. در این فراتحلیل، ۱۱ پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است و نتایج، بیانگر ناهمگونی مطالعات انجام شده است. - صلاحی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «مدارای سیاسی-اجتماعی در ایران معاصر، چشم‌اندازی نظری به آسیب‌شناسی مفهومی و انضمامی»، این مسئله را بررسی کردند که چرا با توجه به این که، در دهه‌های پایانی قرن بیستم، مفهوم مدارا از اقبال عمومی و علمی بسیاری برخوردار شد، بسط و توسعه نیافته است. این مطالعه به روش تحلیلی - تطبیقی انجام شد. در این پژوهش، ضمن بررسی ابهامات ابعاد مفهومی و سطوح سیاسی، اخلاقی، مذهبی و اخلاقی مدارا، پس از تبارشناسی مفهوم آن، به ارائه تعریف و طبقه‌بندی مدارا پرداخته شد و ابهامات مفهومی آن در ایران مورد تأکید ویژه قرار گرفت. در یافته‌های این پژوهش، این چشم‌انداز اساسی مطرح می‌شود که ابهام معنایی مدارا به طرز ناگزیر به سردرگمی عملی در برابر آن انجامیده است.

- الی مالیها^۳ و همکاران (2023) پژوهشی با عنوان تقویت تحمل اجتماعی در میان مردم بومی مویی انجام دادند. هدف از این پژوهش تقویت بردباری اجتماعی مردم بومی مویی بود. این مطالعه به صورت

کیفی و با روش پدیدارشناسانه توصیفی انجام شد. هدف این پژوهش، شناخت دلایل تضعیف و از بین رفتن مدارای اجتماعی است. نتایج نشان می‌دهد که عوامل متعدد، از همه مهم‌تر جهانی شدن، همان‌قدر که در افزایش سطح مدارای اجتماعی مؤثر بوده‌اند در تضعیف ارزش‌ها و قوانین هم نقش داشته‌اند.

- تاتیک ویجایانته و محمد اندی کورنیوان^۴ (2023) پژوهشی با هدف بررسی تقویت ویژگی مدارا از طریق عادت‌دادن به مهربانی به‌عنوان تلاشی برای پیش‌بینی درگیری در جوامع چندفرهنگی در روستای تمپور، منطقه جپارا انجام داده‌اند. این پژوهش از روش ترکیبی (کمی - کیفی) با تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها از طریق مشاهده، مصاحبه، مستندسازی، مطالعات ادبیات و پرسش‌نامه انجام شد. داده‌های کیفی با استفاده از مدل تحلیلی توصیفی مایلز و هوبرمن و داده‌های کمی با استفاده از روش کمی ساده آمار توصیفی تحلیل شدند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تنوع تهدید نیست؛ بلکه موهبتی خدادادی است که به مردم یک کشور فرصت می‌دهد با استفاده از اصول و ارزش‌های دموکراتیک از آن‌ها حمایت شود. اجرای شیوه‌های تقویت شخصیت مدارا مدارا، در جهت تلاش برای حفظ وحدت جامعه چندفرهنگی، می‌تواند راه‌حلی راهبردی باشد. این طرح از طریق تقویت عادت‌های مهربانی طی یک‌سری مطالعه انجام شده‌است و یافته‌ها نشان می‌دهند که عادت به مهربانی، بردباری افراد را افزایش می‌دهد و نقش مؤثری در کاهش درگیری‌ها و ایجاد هماهنگی در جوامع چندفرهنگی دارد.

- اوی ولتویس^۵ و همکاران (2021) در پژوهشی نشان داده‌اند که میان هم‌زیستی و تحمل تمایز وجود دارد. آن‌ها در سه مطالعه‌ای که روی چهار گروه نمونه مردم هلند انجام داده‌اند، به‌صورت تجربی، دو

---

⁴ - Wijayanti, T., & Kurniawan, M. A
⁵ - Velthuis, E., Verkuyten, M., & Smeekes, A

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

صورت متفاوت مدارا را در گروه‌های هدف تشخیص داده‌اند. روش پژوهش از نوع توصیفی - پیمایشی بود و داده‌ها با استفاده از نظرسنجی آنلاین جمع‌آوری شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد، مدارای منفی، احترام همراه با پیش‌داوری برای جلب کمک‌های مالی به مهاجرین است و مدارای مثبت، پذیرش اقلیت‌ها بدون تعصب است. هم‌زیستی می‌تواند بر پایه یک مدارای مصلحتی و منفعت‌گرایانه باشد، ولی احترام به تساهل پایدارتر است و بر پایه شناخت و آگاهی است.

- مایکل ورکویتن و ملانی کلین^۶ (2021) در پژوهش خود با عنوان «مدارا، عقاید مخالف و تنوع فرهنگی» به دنبال پاسخ به سه سؤال اصلی بودند: آیا سن با پذیرش تنوع عقاید ارتباط دارد؟ دلایل تمرکز و آموزش مدارا به کودکان چیست؟ دلایل و شروطی که مدارا را کاهش می‌دهند کدامند؟ این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شد. نتایج تحقیق نشان داد که سن تنها عامل تأثیرگذار بر مدارا یا نامدارگری نیست؛ بلکه سطح توقع تحمل، چگونگی آموزش و زمان آن در سطح و میزان تحمل اختلاف عقاید مؤثر است.

مروری بر مبانی نظری

نخستین بار پیر بیل^۷ بود که در غرب نظریه تساهل را در کتابی به نام «مجبورشان کن تا بگروند» در دفاع از مدارای مذهبی مطرح کرد (رضوی، ۱۳۹۲). جان لاک^۸ هم در کتابی با عنوان «رساله‌ای در باب تساهل» (۱۶۸۷)، بر تساهل مذهبی تأکید دارد و معتقد است اشخاص، کلیساها و حتی دولت به بهانه دین، حق تجاوز به حقوق مدنی و مواهب دنیوی دیگران را ندارند و قدرت فرمانروا نیز آنقدر نیست که بتواند با

- Verkuyten, M., & Killen, M⁶
.pierre Bayle⁷
JohnLock⁸

استفاده از قوانین خود، احکام ایمان و اشکال عبادات را معین کند (لاک، ۱۳۷۷؛ شریفی ۱۳۹۲: ۲۲). وی تنها وظیفه حاکم یا دولت را تأمین امنیت، سلامت، حفظ جان و مال مردم می‌داند و ایمان اجباری را بی‌پایه و پیامد زور می‌داند (سادا-ژاندرون، ۱۳۷۸: ۱۰۰-۹۹). در اندیشه میل^۹ مفهوم مدارا به کمال می‌رسد. به نظر میل، ضرورت احترام به آزادی دیگران، عدم دخالت و لزوم مدارا را توجیه می‌کند (گلشاهی، ۱۳۷۷: ۳۴). وی معتقد است نه تنها تنوع باید وجود داشته باشد، بلکه دولت نیز باید در حفظ و بسط آن بکوشد. هم‌چنین بر این امر تأکید دارد که اگر انسان‌ها بخواهند خودمختار باشند، باید حق انتخاب داشته باشند و این حق انتخاب ممکن نیست مگر در جوامعی که در آن‌ها تنوع و تعدد افکار وجود دارد (شریفی، ۱۳۹۲: ۲۳). آنتونیو گرامشی^{۱۰} مدارا را عمل مؤثر (پراکسیس) می‌داند. بدین معنا که آن را شرط تعهد گروه اجتماعی و عمل سیاسی و نقطه مقابل بی‌تفاوتی می‌شمارد. بر این اساس مدارا از نظر گرامشی، روش گفت و شنود بین انسان‌هاست (سادا-ژاندرون، ۱۳۷۸: ۲۱۴-۲۱۷). هابرماس^{۱۱} مدارا را حاصل بحث مباحثه کنندگان در زیست جهان با هم‌دیگر می‌داند و این که هر فردی این امکان را داشته باشد که در گفت‌وگوی آزاد شرکت کند (هابرماس، ۱۳۷۹). وگت^{۱۲}، مدارا را خویشتن‌داری در برابر چیزی که دوست نداریم یا چیزی که نسبت به آن احساس تهدید می‌کنیم، می‌داند. او معتقد است که ما معمولاً برای حفظ یک گروه اجتماعی یا سیاسی و هماهنگی در گروه، این راه را انتخاب می‌کنیم (ولهارد، 2008: 145). از نظر وگت، سنت نیز اساسی‌ترین ضرورت برای نگهداری و بقای جامعه را مدارا می‌داند (فلپس، 2004، کولسنت، 1997). او مدارا را به سه دسته تقسیم می‌کند که با یکدیگر

. John Stuart Mill⁹
Antonio Gramsci¹⁰
Jurgen Habermas¹¹
Voget¹²

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

هم پوشانی دارند: مدارای سیاسی، اخلاقی و اجتماعی (فلیس، 2004، کولسنت، 1997). منظور او از مدارای سیاسی، خودداری آگاهانه در مواجهه با عمل افراد در فضای عمومی یا احترام به آزادی‌های مدنی دیگران است. مدارای اخلاقی، مدارا نسبت به اعمال دیگران در فضای خصوصی است (فلیس، 2004: 26). منظور وگت از مدارای اجتماعی، مدارا نسبت به حالت‌های مختلف انسان بودن، شامل ویژگی‌های بدو تولد (مانند رنگ پوست و جنسیت) و ویژگی‌هایی که انسان در طول زندگی از طریق فرآیند اجتماعی شدن (مانند زبان) کسب می‌کند (فلیس، 2004: 25، کولسنت، 1997: 5).

اسکارمن¹³، مدارا را به دو دسته مدارای مثبت و مدارای منفی تقسیم کرده‌است. از نظر او مدارای منفی به معنای عدم مداخله در امور مردم و رها کردن مردم به حال خودشان است. یعنی هر فرد در ارتباط با مسائل مختلف زندگی، انتخاب‌ها و تصمیم‌گیری‌ها دارای آزادی کامل است و افراد حق دخالت در محدوده آزادی فرد دیگر را ندارند (عسگری، ۱۳۸۸). مدارای مثبت هم به معنی پشتیبانی از حقوق و آزادی‌های مردم برای دستیابی به اهداف زندگی و برخورداری آن‌ها، از فرصت‌های برابر در جامعه است (افشانی، ۱۳۸۱). از منظر جامعه‌شناختی، جامعه‌شناسانی از جمله پیتزکینگ¹⁴ (1976) تحمل و مدارا را بخشی از سرمایه اجتماعی می‌دانند. وی مدارا را برحسب موضوع، به سه دسته هویتی، سیاسی و رفتاری تقسیم کرده‌است. مدارای هویتی یعنی اعمال مدارا نسبت به ویژگی‌هایی که اختیاری نیستند که خود شامل: مدارا نسبت به هویت‌های مختلف، از قبیل ادیان و ملیت‌ها و قومیت‌های متمایز می‌شود. مدارای سیاسی که ناظر به قبول حق برای گروه‌هایی است که مورد تأیید فرد نیستند و مدارای رفتاری که

Escarman¹³
.Peter King¹⁴

خود ناظر به سه نوع مدارا شامل: مدارا در الگوهای روابط جنسیتی، مدارا نسبت به جرم و مدارا نسبت به مجرمان است (سراج‌زاده و دیگران، ۱۳۸۳).

گلد اشمیت (1972)، مدارای اجتماعی را به دو دسته فعال و منفعل تقسیم کرده‌است. مدارای فعال نیز به نوبه خود به دو دسته انتزاعی و عینی تقسیم می‌شود: مدارای فعال انتزاعی بدین معنی است که فرد به لحاظ شفاهی به مدارا نسبت به دیگران، که با او تفاوت دارند، اعتقاد دارد اما زمانی که او علاوه بر این اعتقاد کلامی، به صورت عملی نیز مدارای خود را نشان می‌دهد، به مدارای فعال عینی بدل می‌شود. مدارای منفعل نیز حکایت از نوعی بی تفاوتی افراد نسبت به یکدیگر دارد. به اعتقاد گلد اشمیت، اگر توسعه اجتماعی و توسعه در سایر عرصه‌ها با موفقیت صورت گرفته باشد، مدارای منفعل باید به مدارای فعال تبدیل شود. هم‌چنین، وی معتقد است ادامه روند توسعه اصول جامعه‌پذیری مجدد، به عنوان تشخیص ضوابط جنایی، بدون در نظر گرفتن پیشینه این نوع مدارا خطرناک است. مدارای منفعل، ناکامی و بی‌علاقگی، همگی حاکی از این است که واکنش‌های خشونت‌آمیز، دوباره گسترش خواهند یافت (گلد اشمیت، 1972: 161).

در یک نگاه کلی، مطالعات مربوط به مدارا به دیدگاه‌های سنتی و مدرن تقسیم می‌شوند: نظریات سنتی بیشتر نگاهی اخلاقی به رواداری دارند و به عنوان یک فضیلت فردی دانسته می‌شود، اما در نظریات مدرن رواداری یکی از مؤلفه‌های جامعه مدنی محسوب می‌شود و از تسهیل‌کننده‌های زیست اجتماعی سالم و از پیش برنده‌های توسعه انسانی است. تأکید بر نقش تنش‌زدا و خشونت‌پرهیز رواداری، ابتدا در زمینه مدارای دینی و مذهبی مطرح شد. وقتی در اروپا خشونت‌های مذهبی و جنگ‌های عقیدتی عامل اصلی کاهش همبستگی اجتماعی و گسست به حساب می‌آمد. به تدریج ابعاد دیگر رواداری اهمیت

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

یافت، مانند رواداری سیاسی، قومی، فرهنگی، رفتاری، جنسیتی و غیره در نظریات نوین نقش حکومت‌ها و گروه‌های حاکم در میزان رواداری مردم مورد توجه بیشتری قرار گرفته‌است و رواداری از یک فضیلت فردی فراتر رفته و به‌عنوان یک ویژگی اجتماعی در گروه‌های مختلف انسانی، مورد پژوهش و مطالعه قرار می‌گیرد. مؤلفه‌های رواداری مورد مطالعه در این پژوهش از دیدگاه‌های وگت، کینگ و گلداشمیت گرفته شده‌است.

روش شناسی

فرامطالعه^{۱۵} یکی از روش‌هایی است که به منظور بررسی، ترکیب و تحلیل پژوهش‌های پیشین به کار می‌رود، فرامطالعه به تجزیه و تحلیل عمیق کارهای پژوهشی انجام شده در یک حوزه مشخص می‌پردازد و با توجه به نیازمندی پژوهش، بر چهار حوزه فراروش، فرانظریه، فراتحلیل و فراترکیب دلالت دارد. فراتحلیل به‌عنوان مشهورترین حوزه فرامطالعه، به‌طور ویژه بر مطالعات کمی تمرکز دارد. این روش اگر به صورت کیفی انجام شود و مفاهیم و نتایج مورد استفاده در مطالعات پیشین با شیوه کدگذاری متداول در پژوهش‌های کیفی مثل نظریات داده‌محور مورد بررسی قرار گیرد، به نام فراترکیب شناخته می‌شود (سهرابی و همکاران، ۱۳۹۰). فراترکیب مانند فراتحلیل، برای یکپارچه‌سازی چندین مطالعه برای ایجاد یافته‌های جدید و تفسیر آن‌ها است. برخلاف فراتحلیل که بر داده‌های کمی و رویکردهای آماری تأکید دارد. فراترکیب بر مطالعات کیفی و تفسیر و تحلیل عمیق آن‌ها استوار است (نقی زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۱). فراروش بر تحلیل روش‌شناسی مطالعات پیشین و فرانظریه بر تحلیل نظریه‌های مطالعات پیشین تمرکز دارند (دی وینچ 2010).

فرا ترکیب برای یکپارچه سازی چندین مطالعه، به منظور ایجاد یافته‌های جامع و تفسیری صورت می‌گیرد (بک 2002) پژوهشگران از طریق فرا ترکیب به نگرشی نظام‌مند دست می‌یابند. با این روش، دانش جاری پژوهشگر ارتقا می‌یابد و در او دیدی جامع و گسترده در مورد مسائل پدید می‌آید. فرا ترکیب مستلزم بازنگری دقیق و عمیق پژوهشگر است تا بتواند یافته‌های پژوهش‌های مرتبط را ترکیب کند. در این پژوهش، از روش هفت مرحله‌ای فرا ترکیب سندلوسکی و باروسو^{۱۶} (2006) استفاده شده است که مراحل آن شامل تنظیم پرسش‌های پژوهش، بررسی نظام‌مند متون، جست‌وجو و انتخاب مقاله‌های مناسب، استخراج اطلاعات مقاله، تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته‌ها، کنترل کیفیت و ارائه یافته‌ها می‌باشد. در ادامه و در بخش یافته‌های پژوهش، چگونگی انجام دادن جست‌وجوی سیستماتیک و انتخاب مقاله‌های مناسب برای تحلیل کیفی و کمی شرح داده می‌شود.

گام اول: برای تنظیم پرسش‌های پژوهش از پارامترهای تحقیق شامل چه چیز، چه جامعه‌ای، چه محدوده زمانی و چگونگی روش استفاده شده است. بر این اساس این پژوهش به دنبال پاسخ پرسش‌های زیر است:

۱. مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مدارا و رواداری اجتماعی در ایران کدامند؟

۲. مهم‌ترین ابعاد عوامل اثرگذار بر مدارای اجتماعی در ایران کدامند؟

گام دوم: بررسی نظام‌مند متون: این گام با جست‌وجوی مقالات فارسی نشریات علمی داخلی نمایه شده در بانک اطلاعات مجلات کشور «مگیران» به عنوان جامع‌ترین پایگاه مرجع مقالات مندرج در نشریات کشور با استفاده از واژه‌های کلیدی صورت پذیرفته است.

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

گام سوم: جست‌وجو و انتخاب متون مناسب. در این گام، پژوهشگر برای انتخاب مقاله‌های مناسب در جهت پاسخ به سوالات اساسی پژوهش، دست به بازمینی و پالایش مقالات موجود می‌زند. برای این کار ملاک‌هایی را برای انتخاب مقالات مناسب از مجموع مقالات در نظر می‌گیرد. در این پژوهش ملاک‌های مورد نظر به شرح زیر است:

- محل چاپ مقاله: نشریات علمی - پژوهشی مصوب وزارت علوم کشور.
  - پایگاه نمایه: مگیران، نورمگز، سیویلیکا، انسانی، نورلیب و SID
  - موضوع مورد مطالعه: عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی در ایران.
  - حیطه کلی موضوع: مدارای اجتماعی در ایران.
  - روش تحقیق مقالات: کمی و کیفی.
  - محدوده زمانی تحقیقات: پژوهش‌های انجام شده در دوره ده ساله بین سال ۱۳۹۰ تا سال ۱۴۰۰ خورشیدی.
  - زبان مورد استفاده پژوهشگران: فارسی
- در این پژوهش از مجموع ۴۸ مقاله موجود در موضوع مورد مطالعه، ابتدا به گزینش بر اساس چکیده مقالات و واژگان کلیدی پرداخته‌ایم و سپس برای ارزیابی کیفیت سایر مقالات از ۱۰ معیار: هدف پژوهش، اصول و روش‌ها، ساختار پژوهش، نمونه، مرتب سازی داده‌ها، انعکاس‌پذیری، مبانی اخلاق حرفه‌ای، دقت تحقیق، تبیین روشن نتایج و نتیجه‌گیری کلی تحقیق، با در نظر گرفتن حداکثر ۵ امتیاز برای هر معیار، استفاده کرده‌ایم. بر این اساس تعداد

۲۳ مقاله ارزیابی شدند و در نهایت ۱۹ مقاله مورد تأیید نهایی قرار گرفتند. حداکثر امتیاز داده شده به مقالات ۵۰ و حداقل ۳۷ بوده است. نتایج گزینش مقالات نهایی به شرح زیر می‌باشد:

- تعداد کل مقالات و منابع اولیه: ۴۸ مقاله
- تعداد مقالات پذیرش نشده بر اساس عنوان پژوهش: ۱۵ مقاله
- تعداد مقالات پذیرش نشده بر اساس چکیده پژوهش: ۱۰ مقاله
- تعداد مقالات پذیرش نشده بر اساس محتوای کلی پژوهش: ۴ مقاله
- تعداد مقالات پذیرش نشده بر اساس کیفیت تحقیق: ۰
- تعداد مقالات پذیرفته شده نهایی: ۱۹ مقاله

گام چهارم: استخراج نتایج؛ در این مرحله اطلاعات مقاله‌ها بر اساس مرجع مربوط به هر مقاله شامل نام و نام خانوادگی نویسنده، به همراه سال انتشار مقاله و اجزای هماهنگی بیان شده در هر مقاله طبقه‌بندی شده است:

(جدول ۱) فهرست مقالات منتخب با موضوع عوامل موثر بر مدارای اجتماعی

عنوان مقاله	نویسنده	سال انجام تحقیق	محل	یافته‌ها
۱ تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی	یاسر رستگار و همکار	۱۳۹۰	اصفهان	قوم‌مداری و جامعه‌پذیری قوم‌محور بر همه ابعاد مدارا اعم از مدارا با زنان، مدارای دینی، مدارای سیاسی، مدارای با ملل دیگر و مدارای با مجرمان مؤثر است.
۲ مدارای اجتماعی و ابعاد آن	سیدصمد بهشتی و همکاران	۱۳۹۰	اصفهان	رابطه منفی معنی‌داری میان قوم‌مداری و مدارای اجتماعی، تحصیلات و مصرف رسانه در افزایش سطح مدارای اجتماعی مؤثر است.

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

۳	بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان	فاطمه گلابی و اکرم رضایی	۱۳۹۲	مشگین شهر	با افزایش روحیه مشارکتی و فعالیت مشارکتی و نگرش مثبت نسبت به مشارکت، میزان مدارای اجتماعی افزایش می یابد. از میان ابعاد مدارا، به جز مدارای ملی و اخلاقی، بقیه ابعاد مدارای اجتماعی بامیزان مشارکت اجتماعی دانشجویان رابطه معنی دار دارند. مشارکت بیشترین تأثیر را بر مدارای عمومی و کمترین تأثیر را بر مدارای قومی و دینی داشته است. میزان مدارای اجتماعی در پسران بیشتر از دختران بوده است. با افزایش مقطع تحصیلی میزان مدارا افزایش می یابد، که نشانگر تأثیر مثبت تحصیلات بر مدارای اجتماعی ست. وضعیت تأهل بر میزان مدارا تأثیر معناداری نداشته است.
۴	رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای اجتماعی در میان جوانان شهر یزد	سید علیرضا افشانی / نجمه رام	۱۳۹۴	یزد	رابطه مثبت و معناداری بین ابعاد سرمایه اجتماعی (هنجار های اجتماعی، شبکه های اجتماعی و اعتماد) و مدارای اجتماعی و ابعاد آن (مدارای عقیدتی، مدارای هویتی، مدارای رفتاری) وجود دارد. رابطه معناداری بین سرمایه اجتماعی و مدارای سازمانی وجود ندارد. بعد اعتماد اجتماعی با شاخص کل مدارای اجتماعی رابطه مستقیم و معنادار دارد.
۵	بررسی جامعه شناختی ابعاد مدارای اجتماعی با تأکید بر ویژگی های شخصیتی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز)	مسعود زالی زاده وهمکاران	۱۳۹۴	اهواز	متغیر توافق پذیری پیش بینی کننده مدارای عقیدتی است. وظیفه شناسی، توافق پذیری و باز بودن، مدارای سیاسی رابه طور مثبت پیش بینی می کند. برون گرایی و باز بودن پیش بینی کننده های مثبت مدارای هویتی هستند.
۶	بررسی جامعه شناختی رابطه الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز	مریم مومنی و همکاران	۱۳۹۴	شیراز	تفاوت میانگین نمره مدارا بر حسب جنس معنادار است، مدارای اجتماعی در زنان بیشتر از مردان است. تفاوت میانگین نمره مدارا بین افراد متأهل و افراد مجرد به لحاظ آماری معنادار نیست. میزان مدارا در گروه های تحصیلی مختلف یکسان نیست، گروه تحصیلی هنر بیشتری مدارا و گروه دانشجویان علوم انسانی دارای کمترین مدارا هستند. تفاوت میانگین مدارا در گروه های قومی معنادار نبود.

				دینداری با مدارا به صورت کلی رابطه مستقیم دارد اما این رابطه به لحاظ آماری معنادار نیست. تمام الگوهای دینداری (الگوی مناسک گرا، الگوی عرفان گرا، الگوی اخلاقی گرا) با مدارای سیاسی و مدارای جنسیتی رابطه مستقیم و معنادار دارند، اما بین الگوهای دینداری با مدارای دینی و مدارای با مجرمان رابطه معکوس معنادار وجود دارد.	
۷	تبيين رابطه اعتماد اجتماعی و مدارای اجتماعی مبتنی بر نظریه ساختاربندي گیدنز	وحید قاسمی و همکاران	۱۳۹۵	اصفهان	رابطه‌ای مثبت معنی‌دار بین اعتماد بنیادین و اعتماد نهادی بر مدارای فردی و اجتماعی وجود دارد.
۸	حسن همجواری و همزیستی اجتماعی - اخلاقی مسلمانان با زردشتیان.	فاطمه تیموری و همکاران	۱۳۹۵	یزد	رابطه مثبت معنی‌داری بین منزلت و طبقه اجتماعی و مدارای اجتماعی وجود دارد، رابطه معنی‌داری بین سن و جنس و مدارای اجتماعی وجود دارد، هر چه فرد بیشتر اهل وفاق اجتماعی باشد از مدارای اخلاقی بیشتری نسبت به اقلیت‌های دینی برخوردار است. هر چه مشارکت اجتماعی بین افراد بیشتر باشد مدارای اخلاقی بیشتر است.
۹	بررسی جامعه‌شناختی تأثیر سرمایه فرهنگی بر ارتباطات بین فردی با تأکید بر مدارای اجتماعی	علی اصغرفیروز جانیان و همکاران	۱۳۹۵	ساری	تفاوت معناداری بین زنان و مردان در مدارای اجتماعی در ابعاد مختلف مشاهده نشده است. میانگین مدارای اجتماعی بین افراد مجرد بیشتر از افراد متأهل است و تفاوت معنادار است. بین سرمایه فرهنگی و مدارای رفتاری رابطه معنادار مثبت وجود دارد. بین سن و مدارای اجتماعی رابطه معنا وجود دارد، با افزایش سن مدارای رفتاری کاهش می‌یابد. میزان درآمد با مدارای اجتماعی رابطه مثبت معنی‌دار دارد، اگر چه در رابطه با مدارا با نوع پوشش این رابطه معنا دار نمی‌باشد. رابطه سطح سواد تنها با مدارای رفتاری با جرم معنی‌دار بوده است. مدارای رفتاری با سواد والدین رابطه مثبت معنی‌داری دارد. رابطه هر سه بعد سرمایه فرهنگی (ذهنی، عینی، نهادی) با مدارای رفتاری معنی‌دار و مثبت است.
۱۰	تبیین جامعه‌شناختی چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با	پروانه بیانی و همکاران	۱۳۹۶	تهران	رابطه مثبت و معناداری بین دینداری و مدارای اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مدارای اجتماعی، احساس امنیت

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

	مدارای اجتماعی شهروندان تهران				ومدارای اجتماعی، وجود دارد. براساس یافته‌های این پژوهش رابطه معناداری بین آنومی و بی‌هنجاری اجتماعی، جزم اندیشی و فردگرایی با مدارای اجتماعی وجود ندارد.
۱۱	مدارای اجتماعی در جوامع چندفرهنگی: مطالعه پیمایشی اقوام شهر میاندوآب.	امید قادر زاده / یوسف نصراللهی	۱۳۹۶	میاندوآب	میانگین شاخص مدارای بین اقوام (کردها، ترک‌ها) تفاوت معنادار ندارد. میزان بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی رابطه مثبت و معناداری با مدارای اجتماعی در ابعاد سیاسی، رفتاری و هویتی دارد.
۱۲	مطالعه رابطه بین سرمایه اجتماعی ومدارای اجتماعی (مطالعه موردی: شهروندان 15 تا 44 سال استان مازندران)	شاپور بهیان وهمکاران	۱۳۹۷	استان مازندران	متغیرهای احساس امنیت، اعتماد، پیوند اجتماعی بیشترین میزان همبستگی را با مدارای اجتماعی دارند. رابطه معنی‌داری بین متغیرهای سن و جنس و وضعیت تأهل با مدارای اجتماعی وجود ندارد. تفاوت معناداری بین سطح تحصیلات و مدارای اجتماعی وجود دارد.
۱۳	تبیین جامعه‌شناختی رابطه هوش فرهنگی و مدارای اجتماعی بین شهروندان شهر یاسوج	سید صمد بهشتی و همکاران	۱۳۹۷	یاسوج	براساس یافته‌های این پژوهش رابطه بین هوش فرهنگی فراشناختی، بُعد انگیزشی هوش فرهنگی و بعد رفتاری هوش فرهنگی با مدارای اجتماعی تأیید شده است. بعد شناختی هوش فرهنگی رابطه معناداری با مدارای اجتماعی ندارد. متغیر تعدیلگر جنسیت بیان‌کننده تأثیرگذاری آن در رابطه بین هوش فرهنگی و مدارای اجتماعی است. زنان هم هوش فرهنگی بالاتری دارند و هم شدت اثرگذاری هوش فرهنگی بر مدارای اجتماعی بین زنان بیشتر از مردان است.
۱۴	بررسی رابطه بین سرمایه‌های فرهنگی واجتماعی با مدارای در بین شهروندان (مطالعه شهروندان شهر مشهد)	شاپور زردموی اردکلو و همکاران	۱۳۹۸	مشهد	مدارا در ابعاد فردی واجتماعی در سطح متوسط روبه بالاست، مدارای سیاسی در سطح پایین، مدارای جنسیتی در پایین ترین سطح نسبت به سایر ابعاد، متغیرهای سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی در افزایش میزان مدارای مؤثر است. متغیرهای زمینه‌ای همچون جنسیت، سطح تحصیلات، وضعیت تأهل و منطقه سکونت بر میزان مدارای مؤثر بوده است.
۱۵	بررسی رابطه بین میزان اعتماد در سرمایه اجتماعی بر میزان مدارای اجتماعی وملی	امیر محمد حاجی یوسفی، سید	۱۳۹۹	تهران	بین اعتماد اجتماعی و مدارای اجتماعی رابطه وجود دارد. رابطه بین گرایش‌های همکاری‌جویانه با مدارای اجتماعی، رابطه بین صراحت و مدارای اجتماعی، رابطه بین صداقت

			علی مرتضوی امامی زواره		و مدارای اجتماعی تایید نشده، رابطه بین اطمینان و مدارای اجتماعی تایید شده است.
۱۶	تبيين جامعه شناختی مدارا و ابعاد آن (مورد مطالعه: شهروندان هجده سال به بالای استان کرمانشاه)	پروانه عبدالمالکی وهمکاران	۱۳۹۹	استان کرمانشاه	میزان سرمایه اجتماعی و اقتصادی بیشترین ارتباط را با ابعاد اجتماعی و سیاسی مدارا داشته است. حجم سرمایه فرهنگی ارتباط معنادار بیشتری با ابعاد اخلاقی و عقیدتی مدارا و همچنین کل مدارای شهروندان داشته است. رابطه معکوس و معناداری بین سن افراد با میزان مدارای شهروندان وجود دارد اما شدت معناداری در حد پایین است. اثر جنسیت و وضعیت تأهل بر میزان مدارا معنا دار نیست. سطح تحصیلات اثر مثبتی بر افزایش مدارا داشته است.
۱۷	سرمایه اجتماعی و مدارا نسبت به مجرمان	علی فیروز جانیان ونازنین فرزام	۱۳۹۹	ساری	هرچه میزان اعتماد بین شخصی و عام بیشتر باشد، افراد نسبت به مجرمان از مدارای بیشتری برخوردارند. در این سازه اعتماد بین شخصی تعیین کنندگی بیشتری دارد. به همین صورت هرچه روابط رسمی و غیر رسمی در افراد بیشتر باشد رفتار آنان با مجرمان از مدارای بیشتری برخوردار است. در این سازه نیز متغیر روابط غیر رسمی تعیین کنندگی بیشتری دارد.
۱۸	تعیین کننده‌های اجتماعی مدارای اجتماعی در شهر بندرعباس	هدایت الله نیکخواه و همکاران	۱۳۹۹	بندرعباس	بین احساس تعلق، میزان دینداری و جامعه پذیری با مدارای اجتماعی رابطه مثبت معناداری وجود دارد. بین مصرف رسانه‌ای و مدارای اجتماعی رابطه وجود دارد. بین سن و مدارای اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود ندارد. تفاوت معنی‌داری بین مدارای اجتماعی زنان و مردان مشاهده نشده است. متأهلان مدارای اجتماعی بیشتری نسبت به مجردها دارند.
۱۹	بررسی رابطه سرمایه اقتصادی با سازه مدارا در بین شهروندان شهر مشهد	فاطمه گلایی و همکاران	۱۳۹۹	مشهد	نتایج تحقیق نشان می‌دهد متوسط درآمد با همه ابعاد مدارا به جز مدارای مذهبی رابطه مثبت و معناداری دارد. بدین ترتیب با افزایش متوسط درآمد شهروندان میزان مدارای آنان افزایش می‌یابد. همه ابعاد مدارا و ارزش تقریبی جواهرات (جواهرات به عنوان دارایی و سرمایه کل خانواده) با همه ابعاد مدارا به جز مدارای مذهبی رابطه

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

دارد. شاخص سرمایه اقتصادی نیز با همه ابعاد مدارا رابطه مثبت و معناداری دارد. بنابراین می‌توان گفت با افزایش سرمایه اقتصادی، میزان مدارای شهروندان افزایش می‌یابد. مدارای مذهبی فقط با بعد ارزش تقریبی املاک رابطه مثبت و معناداری دارد. مدارای فردی، سیاسی، اجتماعی، جنسیتی با سرمایه اقتصادی همبستگی مثبت معناداری دارند.				
--	--	--	--	--

(جدول ۲) عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی به تفکیک منبع

عنوان مقاله	عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی
۱ تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی	قوم مداری و جامعه‌پذیری قوم محور
۲ مدارای اجتماعی و ابعاد آن	سرمایه فرهنگی شامل ابعاد: تحصیلات و مصرف رسانه‌ای. قوم مداری، جامعه‌پذیری قوم محور. متغیرهای زمینه‌ای (سن، وضعیت درآمد، سطح تحصیلات، وضعیت تأهل)
۳ بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان	مشارکت اجتماعی (روحیه مشارکتی، فعالیت مشارکتی، نگرش مثبت نسبت به مشارکت) متغیرهای جمعیتی و زمینه‌ای شامل: جنسیت، سطح تحصیلات، وضعیت تأهل.
۴ رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای اجتماعی در میان جوانان شهر یزد	سرمایه اجتماعی (هنجارهای اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد)
۵ بررسی جامعه‌شناختی ابعاد مدارای اجتماعی با تأکید بر ویژگی‌های شخصیتی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز)	ویژگی‌های شخصیتی توافقی‌پذیری، وظیفه‌شناسی، باز بودن، برون‌گرایی
۶ بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز	جنسیت، گروه‌های تحصیلی مختلف یکسان نیست، گروه تحصیلی. دین‌داری با تمام الگوهای دین‌داری (الگوی مناسک‌گرا، الگوی عرفان‌گرا، الگوی اخلاق‌گرا).
۷ تبیین رابطه اعتماد اجتماعی و مدارای اجتماعی مبتنی بر نظریه ساختاربندی گیدنز	اعتماد اجتماعی در ابعاد اعتماد بنیادین و اعتماد نهادی

۸	حسن هم‌جواری و همزیستی اجتماعی - اخلاقی مسلمانان با زردشتیان.	منزلت و طبقه اجتماعی، سن و جنس، وفاق اجتماعی، مشارکت اجتماعی
۹	بررسی جامعه‌شناختی تأثیر سرمایه فرهنگی بر ارتباطات بین فردی با تأکید بر مدارای اجتماعی	وضعیت تأهل، سن، میزان درآمد، سطح تحصیلات و سطح سواد والدین به عنوان متغیرهای زمینه‌ای. هر سه بعد سرمایه فرهنگی (ذهنی، عینی، نهادی)
۱۰	تبیین جامعه‌شناختی چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با مدارای اجتماعی شهروندان تهران	دینداری، اعتماد اجتماعی، احساس امنیت.
۱۱	مدارای اجتماعی در جوامع چند فرهنگی: مطالعه پیمایشی اقوام شهر میاندوآب.	سرمایه اجتماعی، سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی.
۱۲	مطالعه رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی (مطالعه موردی: شهروندان ۱۵ تا ۴۴ سال استان مازندران)	احساس امنیت، اعتماد، پیوند اجتماعی. سطح تحصیلات.
۱۳	تبیین جامعه‌شناختی رابطه هوش فرهنگی و مدارای اجتماعی بین شهروندان شهر یاسوج	هوش فرهنگی فراشناختی، بعد انگیزشی هوش فرهنگی و بعد رفتاری هوش فرهنگی، جنسیت (متغیر تعدیلگر)
۱۴	بررسی رابطه بین سرمایه های فرهنگی و اجتماعی با مدارا در بین شهروندان (مطالعه شهروندان شهر مشهد)	سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی. متغیرهای زمینه ای: جنسیت، سطح تحصیلات، وضعیت تأهل و منطقه سکونت.
۱۵	بررسی رابطه بین میزان اعتماد در سرمایه اجتماعی بر میزان مدارای اجتماعی و ملی	اعتماد اجتماعی، گرایش های همکاری جوانه، اطمینان.
۱۶	تبیین جامعه‌شناختی مدارا و ابعاد آن (مورد مطالعه: شهروندان هجده سال به بالای استان کرمانشاه)	سرمایه اجتماعی و اقتصادی، حجم سرمایه فرهنگی، سن و سطح تحصیلات.
۱۷	سرمایه اجتماعی و مدارا نسبت به مجرمان	اعتماد بین شخصی و عام، روابط رسمی و غیر رسمی.
۱۸	تعیین کننده‌های اجتماعی مدارای اجتماعی در شهر بندرعباس	احساس تعلق، میزان دینداری، جامعه پذیری، مصرف رسانه ای، وضعیت تأهل.
۱۹	بررسی رابطه سرمایه اقتصادی با سازه مدارا در بین شهروندان شهر مشهد	سرمایه اقتصادی، متوسط درآمد، ارزش تقریبی جواهرات، ارزش تقریبی املاک.

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌ها؛ در این تحقیق، بر اساس مطالعات پیشین تمام اطلاعات استخراج شده به صورت کدگذاری باز فهرست شد یعنی هر کدام از نتایج به صورت یک عبارت ساده و یک واحد اطلاعاتی ثبت شدند. بعد از آن با در نظر گرفتن مفهوم هریک از واحدهای استخراج شده، تمامی کدها یا به عبارتی مقوله‌های باز در یک مفهوم مشابه دسته بندی شدند.

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته و تحلیل محتوای مقالات، از ۱۹ مقاله نهایی انتخاب شده در مجموع ۱۰ مقوله و ۱۳ مفهوم و ۴۶ کد برای مؤلفه‌های مؤثر بر مدارای اجتماعی در این تحقیق استخراج و برچسب‌گذاری شدند. یافته‌ها در این مرحله نشان داد در مطالعات گذشته تاکنون چنین مطالعه نظام‌مندی انجام نگرفته است و هر یک از مطالعات پیشین، فقط به جنبه‌ای ویژه یا چند جنبه از مقوله مدارای اجتماعی توجه داشته‌اند. در مقوله ابعاد مدارای اجتماعی مدارای دینی، مدارای سیاسی، مدارا با مجرمان، مدارای اخلاقی و مدارا با غیر (مدارا با اقوام غیر، مدارا با ملل غیر و مدارا با جنسیت غیر) به دست آمد. در عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی نیز مفاهیم احساس اعتماد کلی، سرمایه‌های اجتماعی، عوامل دینی و مرتبط با دین، سرمایه‌های فرهنگی، ویژگی‌های شخصیتی، عوامل اقتصادی و متغیرهای جمعیت‌شناختی حاصل شد. در جدول ۳، کدهای نهایی استخراج شده مرتبط با هر مقوله و مفهوم نشان داده می‌شود:

جدول ۳. ابعاد مدارای اجتماعی و عوامل مؤثر بر هر بعد

مقوله‌ها	مفاهیم	کدها و منابع
عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی	احساس اعتماد کلی	اعتماددین‌دین (۷ و ۱۵، ۱۲) اعتماد نهادی (۷ و ۱۵، ۱۲) احساس امنیت (۱۰) اطمینان اجتماعی (۱۵) قوم‌مداری (۱۸)
	سرمایه‌های اجتماعی	شبکه‌های اجتماعی (۴) هنجارها (۴) پیوندهای اجتماعی (۱۲) منزلت و طبقه اجتماعی (۸) مشارکت اجتماعی (۱۵) احساس تعلق (۱۸) جامعه‌پذیری (۱۸) قوم‌مداری (۱۸)
	عوامل دینی و مرتبط با دین	دینداری (۶، ۱۰، ۱۸) الگوی مناسک‌گرا (۶) الگوی عرفان‌گرا (۶) الگوی اخلاق‌گرا (۶) آموزه‌های دینی (۱۰) (۶)

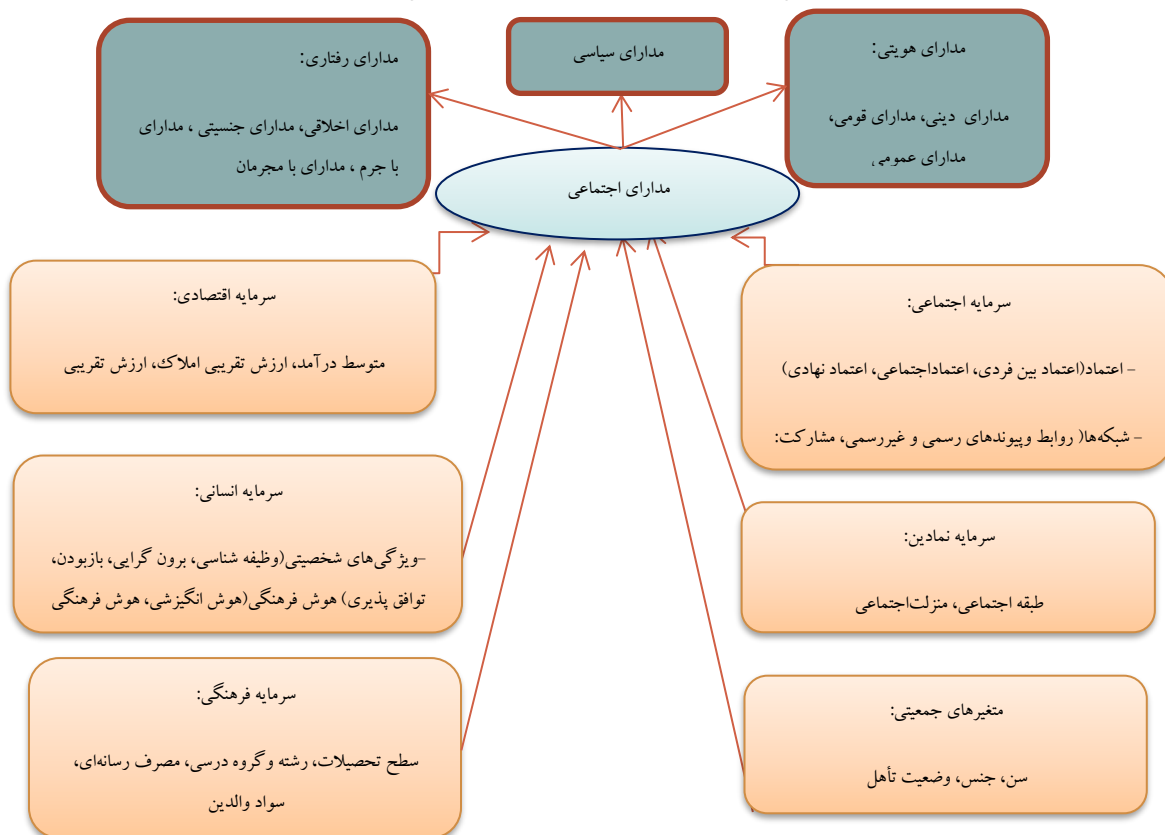
تحصیلات (۲، ۳، ۹، ۱۳، ۱۴، ۱۶) رشته و گروه تحصیلی (۶) سواد والدین (۹) مصرف رسانه ای (۲، ۱۸)	سرمایه‌های فرهنگی	
هوش فرهنگی (۱۳) هوش فراشناختی (۱۳) هوش انگیزشی (۱۳) ویژگی‌های شخصیتی (۵) روحیه مشارکتی (۳، ۱۵) فعالیت مشارکتی (۳) نگرش مثبت نسبت به مشارکت (۳) صراحت (۱۵)	ویژگی‌های شخصیتی	
میزان درآمد (۹، ۱۹) منطقه سکونت (۱۴) ارزش تقریبی املاک (۱۹) ارزش تقریبی جواهرات (۱۹)	عوامل اقتصادی	
سن (۸، ۹، ۱۶) جنس (۳، ۴، ۸، ۱۲، ۱۴) وضعیت تأهل (۳، ۹، ۱۴، ۱۸)	متغیرهای جمعیت‌شناختی	
سرمایه فرهنگی (۱۶) قوم‌مداری (۱)	ابعاد مدارای اجتماعی	مدارای دینی
سرمایه اجتماعی (۴) مشارکت اجتماعی (۳) وفاق اجتماعی (۸) دینداری (۶)		
ویژگی شخصیتی توافقی‌پذیری (۵)		
سرمایه اقتصادی (۱۱، ۱۶ و ۱۹) متوسط درآمد (۱۹)	مدارای سیاسی	
سرمایه اجتماعی (۱۱، ۱۶) دینداری (۶) جامعه‌پذیری قوم‌محور (۱)		
سرمایه فرهنگی (۱۱) قوم‌مداری (۱)		
وظیفه‌شناسی (۵) توافقی‌پذیری (۵) باز بودن (۵)		
اعتماد بین شخصی (۱۷) اعتماد عام (۱۷) روابط رسمی (۱۷) روابط غیر رسمی (۱۷) جامعه‌پذیری (۱) دینداری (۶)	مدارای با مجرمان	
سرمایه اقتصادی (۱۹)	مدارای اخلاقی	
سرمایه اقتصادی (۱۹) متوسط درآمد (۱۹) سرمایه فرهنگی (۱۶) مشارکت اجتماعی (۸)		

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

<p>سرمايه اجتماعي (۴،۱۱)، مشاركت اجتماعي (۳) سرمايه فرهنگي (۱۱)، سرمايه اقتصادي (۱۱)، متوسط درآمد (۱۹) ویژگی شخصیتی برون‌گرایی (۵) ویژگی شخصیتی بازبودن (۵) قوم‌مداری (۱) جامعه‌پذیری (۱) مشارکت اجتماعي (۳) سرمايه اقتصادي (۱۹) قوم‌مداری (۱) دینداری (۶)</p>	<p>مدارا با غیر (مدارا یا اقوام غیر، مدارا با سایر ملل، مدارا با جنسیت غیر)</p>
--	---

گام ششم: کنترل کدهای استخراجی، شاخص کاپا زمانی که دو رتبه دهنده، پاسخگویان را رتبه بندی می‌کنند و قصد سنجش میزان توافق این دو رتبه دهنده را دارند، استفاده می‌شود (حیب پور و صفری، ۱۳۸۸). به منظور کنترل مفاهیم استخراجی، از مقایسه نظر پژوهشگر با یک خبره استفاده شده‌است. گام هفتم: در مرحله هفتم از فرا ترکیب، با توجه به یافته‌های حاصل از مراحل گذشته، یک نمای مفهومی بر اساس ابعاد و مؤلفه‌ها برای درک بهتر یافته‌ها ارائه می‌گردد.

شکل شماره ۱: نمای کلی ابعاد مدارای اجتماعی و عوامل موثر بر مدارای اجتماعی

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

جمع بندی

گونه‌گونی، تفاوت و تنوع و اختلاف نظر و عقاید گروه‌های انسانی در جوامع امری طبیعی و اجتناب ناپذیر است. از این رو انسان‌ها در طول تاریخ برای با هم زیستن به شیوه‌های مختلف در تمرین مدارا بوده‌اند. تدابیر فرهنگی، اجتماعی و حتی قانونی در کنار ویژگی‌های روانشناختی فردی و اجتماعی در تقویت شکیبایی و تاب‌آوری انسان‌ها مؤثر بوده‌اند. در جوامع امروزی به موازات گسترش وسایل ارتباطی، تعاملات انسان‌ها نیز گسترده‌تر شده‌است، این شرایط هم ضرورت تساهل و مدارا را بیشتر می‌کند و هم خود در ارتقاء سطح تاب‌آوری جوامع نقش داشته‌است. مدارا در گفتمان‌های صلح برای دستیابی به توسعه صلح محور و دموکراتیک از ابزارهای اصلی است. فرهنگ صلح و مسالمت، نبود خشونت، رسیدن به تعادل و تعالی، و پذیرش تفاوت و تکثر، در عین تلاش برای تحقق آشتی، مصالحه و اجماع، برای دموکراسی و توسعه ضروری است؛ لذا لازمه شناخت همه جانبه اهمیت و نقش مدارا در انسجام اجتماعی، شناخت همه عوامل مؤثر بر تقویت و تضعیف مدارا است. این نوشتار حاصل مطالعه مقاله‌هایی است که در فاصله بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ به پژوهش در زمینه عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی در ایران پرداخته‌اند که در مجموع شامل ۱۹ مقاله منتخب است. پژوهش حاضر با هدف بررسی نتایج یافته‌های متعدد در این زمینه و در نهایت ارائه نمای کلی از یافته‌ها مدلی برای رواداری اجتماعی انجام شده‌است. با توجه به اهمیت مسئله پژوهش و همچنین مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق، ضرورت تجمیع داده‌های

پژوهش‌های مختلف در به دست آوردن یک الگو و نمای کلی‌تر برای رواداری احساس گردید. برای دستیابی به هدف مورد نظر، پس از انتخاب مقاله‌ها، با روش کیفی فراترکیب و با استفاده از روش کدگذاری، عوامل مؤثر بر رواداری استخراج گردید. این عوامل قالب ۴۶ مؤلفه و ۱۲ مفهوم در دو مقوله مرتبط با سوال پژوهش دسته‌بندی شدند. تحلیل یافته‌های مقالات نشان می‌دهد ابعاد و عوامل مختلف، سرمایه اجتماعی و فرهنگی موضوع بیشتر این مقاله‌ها بوده‌است. پس از آن ابعاد مختلف سرمایه‌های اقتصادی و انسانی و نمادین به عنوان عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی مورد توجه پژوهشگران بوده‌است. لازم به ذکر است، از آنجا که ابعاد مختلف سرمایه همپوشانی‌های چشمگیری باهم دارند، ارائه آمار دقیق مقاله‌ها به تفکیک ابعاد مورد سنجش با محدودیت‌هایی روبرو می‌شد. از سوی دیگر انواع مختلف مدارای اجتماعی (مدارای دینی، مدارای سیاسی) هم در ابعاد خردتری مطالعه گردیده‌اند، اما به دلیل گستره کار در این ابعاد و محدودیت در پژوهش‌ها در اینجا ابعاد کلان مورد نظر بوده‌است.

در نمای کلی همه ابعاد مدارا و عوامل مؤثر بر آن به تفکیک ابعاد و شاخص‌ها ارائه گردیده‌است. از عوامل دیگر مؤثر بر مدارای اجتماعی که رابطه آن‌ها با میزان مدارای اجتماعی مورد سنجش قرار گرفته است، متغیرهای جمعیتی بوده‌اند که عمدتاً سن و جنس و وضعیت تأهل رابطه معناداری با سطح مدارای افراد داشته‌اند. افراد در سنین مختلف ویژگی‌های متفاوتی دارند. در سنین پایین‌تر درک تفاوت‌ها هنوز به طور کامل اتفاق نمی‌افتد و کودکان کمتر متوجه تفاوت‌های ظریف هستند. علاوه بر این برخی مفاهیم اجتماعی و اقتصادی هنوز در ذهنیت آن‌ها شکل نگرفته‌است و در نتیجه ملاک مدارا در آن‌ها نیست. این در حالی است که افراد بزرگتر با درک این تفاوت‌ها و شکل‌گیری یک هویت اجتماعی و درونی شدن بسیاری از ارزش‌ها در فرآیند جامعه‌پذیری این تفاوت‌ها را درک می‌کنند و بنا به ارزش‌ها و اعتقادات

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

شکل گرفته نگرش متفاوتی نسبت به مدارای اجتماعی پیدا می کنند. در متغیر جنس نیز برخی تفاوت های شخصیتی، عاطفی و هیجانی در افراد جنس زن و مرد وجود دارد. این تفاوت ها و ویژگی های شخصیتی مرتبط با جنس مفهوم مدارا را برای هر کدام متفاوت می کند و در نتیجه در عمل نیز در میزان مدارای اجتماعی آن ها مؤثر است. هر چند انتظار مدارا از نقش جنسیتی زن با مفهوم سازگاری بیان درستی نیست اما به دلیل توانایی شخصیتی و روانشناختی بیشتر زنان برای مدارا این انتظار تا حدودی شکل می گیرد. در بحث سرمایه های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز جوامع با داشتن سرمایه بیشتر در هر بعدی احساس امنیت عمومی بیشتری دارند، کمتر با سایر جوامع درگیر شده، تمایل به ارتباط بیشتری با آن جوامع از سوی سایر اقوام و ملت ها وجود دارد و در نتیجه مدارا با سهولت بیشتری اتفاق می افتد. علاوه بر این هر کدام از این سرمایه ها ابزارهایی را برای جامعه ایجاد می کنند که باعث می شود راهبردهای متنوعی برای مدارا در دسترس داشته باشند. در حوزه، دین نیز وجود اعتقادات مشترک در سطح خرد و بودن آموزه های اخلاقی و رهنمودهای دینی باعث می شود روند تساهل و مدارا تحت تأثیر قرار گیرد. جوامع با دین مشترک وجهی دارند که حول محور آن قرار می گیرند و علاوه بر این، دستورات دینی در بسیاری موارد بر صلح، دوستی، مدارا، همزیستی و کمک به سایرین تأکید دارد.

با توجه به گستردگی موضوع مدارای اجتماعی و عوامل متعدد مؤثر بر آن، پیشنهاد می شود در مطالعه این عوامل تنوع و تکثر بیشتری مشاهده شود تا در پژوهش های بعدی، عوامل مغفول مانده در پژوهش های حاضر هم در ذخایر دانشی حوزه جامعه شناسی و فرهنگ جای خود را پیدا کنند. از سوی دیگر چون مدارای اجتماعی موضوعی چند وجهی و چندبعدی است، مطالعات میان رشته ای (فلسفه،

ادبیات، روانشناسی، علوم سیاسی و غیره) می‌تواند فرصت و امکان بیشتری را در جهت شناخت کامل‌تر عوامل مؤثر بر مدارا و ابعاد آن، برای پژوهشگران حوزه جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی فراهم کند.

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

منابع

- اسلامی، سعید؛ پولادی کمال، حسینی جو سید امیر (۱۴۰۱). تحلیل چارچوب‌های تساهل و مدارا در شاخص‌های فکری نو اندیشان دینی ایران و لیبرالیسم. ماهنامه علمی-پژوهشی جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال پنجم، شماره ۱۱، بهمن، صص ۱۳۶۴-۱۳۵۱.
- افشانی، علیرضا (۱۳۸۱)، بررسی چگونگی تساهل سیاسی در تشکلهای دانشجویی، **پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی**، دانشگاه علامه طباطبائی.
- افشانی، سید علیرضا؛ نجمه رام (۱۳۹۶) رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای اجتماعی در میان جوانان شهر یزد، **مجله تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی**، شماره ۷۲/۴ بهار و تابستان ۱۳۹۶
- آقابزرگی، شیوا؛ نیازی، محسن (۱۴۰۰). فراتحلیل مطالعات رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران. مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۱-۲۶.
- بهشتی، سید صمد، مصطفی علیزاده، زهرا کنعانی (۱۳۹۸). «تبیین جامعه‌شناختی رابطه هوش فرهنگی و مدارای اجتماعی بین شهروندان شهر یاسوج، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران»، سال هشتم، شماره پیاپی ۲۵، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۸ صص ۸۷-۱۰۶.
- بهشتی، سید صمد و رستگار، یاسر (۱۳۹۲) تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی، **دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران**، شماره ۱۴، صص ۷-۳۶.
- بهیان، شاپور؛ بیاتی، پروانه؛ جهانبخش، اسماعیل (۱۳۹۷) تبیین جامعه‌شناختی چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با مدارای اجتماعی شهروندان تهران «**بررسی مسائل اجتماعی ایران**»، دوره نهم، شماره دوم، پاییز و زمستان، صص ۱۷-۳۹.
- تیموری، فاطمه؛ مهناز فرهمند، ضیاء امیر محمدی (۱۳۹۷). حسن همجواری و همزیستی اجتماعی - اخلاقی مسلمانان با زردشتیان، **فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری**، سال سیزدهم، شماره ۳.
- حبیب پور، کرم و رضا صفری (۱۳۸۸) **راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی، تهران**: نشر لویه، متفکران.
- ذکایی، محمدسعید؛ امیری مقدم محدثه (۱۴۰۰). برساخت اجتماعی مدارا در زندگی روزمره شهری. نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، سال سی و دوم، شماره پیاپی (۸۴)، شماره چهارم، زمستان، صص ۱-۲۴.

- رضوی، اشکان (۱۳۹۲). مداراگری یا تساهل چیست؟ *قابل دسترسی در* [h//www.org.iran/hambastegi](http://www.org.iran/hambastegi)
- زردموی اردکلو، شاپور، گلابی، فاطمه؛ محمد باقرعلیزاده اقدم، توکل آقایی هیر (۱۳۹۸)، بررسی رابطه بین سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی با مدارا در بین شهروندان (مطالعه شهروندان شهر مشهد، *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، سال شانزدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان، شماره پیاپی ۳۴، صص ۳۸۸-۳۴۷.
- سادا ژاندرون (۱۳۷۸) *تساهل در تاریخ اندیشه غرب*، ترجمه عباس باقری، مجموعه مقالات، تهران: نی.
- سراج زاده، سید حسین؛ شریعتی مزینانی، سارا و سیروس صابر (۱۳۸۳). بررسی رابطه میزان دینداری و انواع آن با مدارای اجتماعی، *نشریه علوم اجتماعی* (۴).
- سهرابی، بابک؛ اعظمی حمید رضا، امیر، یزدانی (۱۳۹۰)، آسیب شناسی پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه مدیریت اسلامی با رویکرد فراترکیب، *چشم انداز مدیریت دولتی*. ۶: ۹-۲۴.
- سیاحی، ستاره (۱۳۹۵) نقش آموزش حقوق بشر در ارتقای مدارا برای گروه‌های فرهنگی و اجتماعی، *پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق بشر. دانشکده حقوق، دانشگاه علامه طباطبایی*.
- شریفی، سمیرا (۱۳۹۲) مطالعه و بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی نوین در تغییر رفتار زنان در ایران در یک دهه اخیر، *پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته مطالعات زنان*، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- صلاحی، ملک یحیی؛ داسه حاصل، توسلی رکن‌آبادی (۱۳۹۸). مدارای سیاسی - اجتماعی در ایران معاصر چشم‌اندازی نظری به آسیب‌شناسی مفهومی و انضمامی، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و ششم، شماره ۹۷، بهار صص ۳۵۸-۳۸۰.
- عبدالمالکی، پروانه؛ یعقوب احمدی، و کیل احمدی، سعید گودرزی (۱۴۰۰). تبیین جامعه‌شناختی مدارا و ابعاد آن (مورد مطالعه: شهروندان هجده سال به بالای استان کرمانشاه) *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران* / دوره ۱۰، شماره ۲، تابستان: ۳۷۹-۴۰۸.
- عسگری، علی؛ شارع پور، محمود؛ (۱۳۸۸) گونه‌شناسی مدارا و سنجش آن در میان دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، شماره ۸، صص ۱-۳۴.
- فتاحی، تورج (۱۳۹۲). «مدارای بین نسلی؛ تفاوت یا توافق (مطالعه موردی: کلانشهر اهواز). *دانش‌انظامی*، ۵، ۱۱۸-۱۰۳.

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

- فیروز جایان، علی اصغر؛ نازنین فرزام (۱۳۹۹) سرمایه اجتماعی ومدارا نسبت به مجرمان، *فصلنامه علمی جامعه شناسی فرهنگ و هنر*، دوره دوم، شماره چهارم - زمستان صفحات ۱۳۰ - ۱۰۹.
- قادرزاده، امید و یوسف نصرالهی (۱۳۹۶)، مدارای اجتماعی در جوامع چندفرهنگی؛ مطالعه پیمایشی شهروندان میاندوآب، *مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*: شماره ۱: ۱-۱۰.
- قاسمی، وحید؛ وحیبه جلائیان، محمد تقی ایمان (۱۳۹۵) تبیین جامعه شناختی رابطه اعتماد اجتماعی ومدارای اجتماعی مبتنی بر نظریه ساختار بندی گیدنز «*فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*»، دوره ۱۲، شماره ۴، تابستان ۹۷، صفحات ۳۲-۷.
- قربانی دهناری، احد (۱۴۰۰). *رواداری در تاریخ فرهنگی ایران*. تهران: افکار جدید.
- گلابی، فاطمه؛ محمد باقر عزیززاده اقدم، توکل آقا یاری هیر، شاپور زردموی اردکلو (۱۳۹۹)، بررسی رابطه سرمایه اقتصادی با سازه مدارا در بین شهروندان شهر مشهد، *دو فصلنامه جامعه شناسی اقتصادی و توسعه*، سال دهم، پاییز وزمستان، صفحات ۶۴-۲۷.
- گلابی، فاطمه و رضایی، اکرم (۱۳۹۲) بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره دوم، شماره .
- گلشاهی، کریم (۱۳۷۷). *مقدمه کتاب نامه های در باب تساهل*، تهران: نشر نی، چاپ اول.
- لاک، جان (۱۳۷۷). *نامه ای در باب تساهل*، ترجمه شیرزاد گلشاهی کریم، تهران، نشر نی، چاپ اول.
- مرتضوی امامی زواره، سید علی؛ امیر محمد حاجی یوسفی (۱۳۹۹) بررسی رابطه بین میزان اعتماد در سرمایه اجتماعی با میزان مدارای اجتماعی وملی (مطالعه موردی دانشجویان تحصیلات تکمیلی عالی دانشگاه تهران)، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال شانزدهم، شماره نخست، زمستان، صص ۱۹۰-۱۶۵.
- مؤمنی، مریم؛ محمد تقی ایمان، ماهرخ رجبی (۱۳۹۴)، بررسی جامعه شناختی رابطه الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز، *فرهنگ در دانشگاه اسلامی* 20، سال ششم، شماره سوم / پاییز.
- نجفی، سمیه (۱۳۹۶). تفکر انتقادی و ارتباط آن با مدارای اجتماعی در دانشجویان. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته روانشناسی تربیتی. دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- نقی زاده، رضا؛ شعبان، الهی، منوچهر منطقی؛ سید سپهر قاضی نوری (۱۳۹۳) «*فراترکیب مدل های نو آوری منطقه ای*؛ مروری بر سال های ۱۹۹۰-۲۰۱۳» *مدیریت نو آوری* (۳) ۴: ۲۵-۵۶.

- نیکخواه، هدایت‌الله؛ زهرا ولی پور، پرنیان سرافراز، سیده زینب آهوقلندری (۱۳۹۹) تعیین‌کننده‌های اجتماعی مدارای اجتماعی در شهر بندر عباس، *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال بیستم، پاییز، شماره ۷۸.
- والی زاده، مسعود؛ حسین زاده، علی حسین؛ محسن زالی زاده (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی ابعاد مدارای اجتماعی با تأکید بر ویژگی‌های شخصیتی (مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز)، *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال ۲۶، سال بیست و ششم، شماره پیاپی (۶۰) شماره چهارم، زمستان ۱۴۹-۱۶۴.
- هابرماس، یورگن (۱۳۷۹). *کنش ارتباطی بدیل خشونت*، ترجمه: ابراهیم سلطانی، مجله کیان، ش ۴۵، صص ۱۵۷-۱۵۹.

Beck, Cheryl Tatano. (2002) "Postpartum depression: A metasynthesis." *Qualitative Health Research*, 12(4): 453-472.

Colesante, R. J. (1997). Narrative and Propositional Approaches to Promoting Moral and Political Tolerance (*Doctoral dissertation, University at Albany, Department of Educational Psychology and Statistics*).

Malihah, E., & Fitriyasi, S. (2023, December). Strengthening Social Tolerance Among Moi Indigenous People. *In 2nd Annual Conference of Islamic Education 2023* (ACIE 2023) (pp. 142-147). Atlantis Press.

Velthuis, E., Verkuyten, M., & Smeekes, A. (2021). The different faces of social tolerance: Conceptualizing and measuring respect and coexistence tolerance. *Social Indicators Research*, 158(3), 1105-1125.

volhardt, J. Miggacheva, K. & Tropp, L. (2008). *Social cohesion and tolerance for group difference, Handbook on building culture of peace*

Bench, S.; Day, T. (2010). "The user experience of critical care discharges: a meta-synthesis studies of qualitative research". *International Journal of Nursing Studies*. 47 (4): 487-499.

Goldschmidt, V. (1974). Social Tolerance and Frustration. *International Journal of Sociology*, 3(3-4), 147-163.

Phelps, E. W. (2004). White students' attitudes towards Asian-American students at the University of Washington: *A study of social tolerance and cosmopolitanism (Doctoral dissertation, New York University)*.

Verkuyten, M., & Killen, M. (2021). Tolerance, dissenting beliefs, and cultural diversity. *Child Development Perspectives*, 15(1), 51-56

Wijayanti, T., & Kurniawan, M. A. (2023, August). Strengthening the Character of Tolerance Through Habituation of Kindness as an Effort to Anticipate Conflicts in

.... مطالعه عوامل مؤثر بر رواداری اجتماعی با رویکرد فراترکیب

Multicultural Communities in Tempur Village, Jepara Regency. *In 4th Annual Civic Education Conference (ACEC 2022)* (pp. 668-678). Atlantis Press.

Contents

Sociological analysis of economic-social state and relapse in addicted people	1
<i>Hamid Reza Yazdani, Bagher Sarookhani*, Mansour Vosooghi</i>	
Identification and ranking of social factors affecting work balance in sports teachers	40
<i>Sarah Asdalahi, Seyed Ehsan Amirhossein*i, Sardar Mohamadi, Vali Nowzari</i>	
The Role of Non-Governmental Organizations in the Social Rehabilitation of Recovering Addicts in Tehran	61
<i>Mohammad Ali Ghazalsafrou, Hossein Dehghan*, Feizolah Norouzi</i>	
Study of the issue of body beauty in the identification of adolescent girls: A study on the city of Khoram Abad	86
<i>Asghar Mohammadi. Sahar Heydari*</i>	
Sociological study of the role of the media in representing the effects of poverty in society and attracting donors	117
<i>Seyed Mustafa Mousavi, Gholamreza Jafarinia, Habib Pasalarzadeh</i>	
Studying factors affecting social tolerance with a metacombination approach	159
<i>Mohsen Niazi*, Zahra Heydari</i>	

DOI: [10.71854/soc.2025-182993](https://doi.org/10.71854/soc.2025-182993)

Sociological analysis of economic-social state and relapse in addicted people

Hamid Reza Yazdani [0000-0001-7451-7625](https://orcid.org/0000-0001-7451-7625)

Ph.D. student of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University,
Tehran, Iran

BagherSarookhani¹ [0009-0007-4684-3221](https://orcid.org/0009-0007-4684-3221)

Professor, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad
University, Tehran, Iran

Mansour Vosooghi [0000-0001-8384-0600](https://orcid.org/0000-0001-8384-0600)

Professor, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad
University, Tehran, Iran

1- Introduction:

The importance of The socioeconomic state in the lives of addicted people, especially in the process of quitting and relapse, is worth noting. The present study, which is part of a study on social factors on relapse, seeks to explain a sociological explanation of the role of the economic-social state and relapse, which is one of the essential factors in relapse. Therefore, we have discovered the underlying conditions, causal and intervening factors affecting the occurrence of the phenomenon, as well as the strategies and consequences resulting from it have been discovered from the data and presented in the form of a research paradigm model to describe how this phenomenon appears in connection with relapse.

2- Literature review:

Yazerloo (1401), in a research entitled "Sociological analysis of addiction tendency and its impact on social health," concluded that the variable of socioeconomic base, the amount of communication with delinquent friends, and the degree of feeling of anomie contributed the most impact to the explanation of the dependent variable, tendency They are addicted. HaiyanXiong and JidongJia(2018), in research titled "Situational Social Support and Relapse," investigated the effect of situational social support on drug abusers during the mandatory rehabilitation period and made a preliminary estimate of the relationship between social support and relapse. They concluded that by controlling some demographic and risk-related variables, a specific type of external social support predicts a lower risk of relapse.

3- Methodology:

---

¹Professor, department of the Sociology, Corresponding Author: Email:
b.saroukhani@yahoo.com/ ORCID: 0009-0007-4684-3221

This study used the qualitative and grounded theory methods to discover this issue's deep layers. The qualitative method and grounded theory have been used to find out the deep layers of this issue (placed in the fourth layer of the research population includes people who have quit addiction and have a history of relapse, who were discharged or were being discharged from addiction treatment centers in Gorgan city, the people who had the most qualifications to answer the research problem were selected using a purposive sampling method, and we conducted interviews with 21 of these people until theoretical saturation was reached, and coding and data analysis started and continued simultaneously after the first interview.

4- Research finding:

Core paradigm: failure to rebuild and recover the economic-social base:

In the findings section, the core category of "failure to rebuild and recover the economic-social base" was raised as one of the social factors effective in relapse, whose exact dimensions were examined as a paradigmatic model. These two bases' intertwining and direct connection was a critical finding discovered during this category and related subcategories. On the one hand, a person needed family and social support to enter the work field and gain an economic base, on the other hand, the acquisition of a social base and respect and dignity in the family depended on solving financial challenges and obtaining a suitable economic base. Two issues together were considered as essential factors of relapse.

- lack of social monitoring:

Another important finding was the lack of social monitoring after opioid withdrawal, which leaves people's most basic problems, such as their family and job issues, unsolved, and the basic and necessary support for people is not provided to pass through the difficult and critical period of early opioid withdrawal.

- Unemployment and economic-social challenges:

Paying attention to the unemployment factor in relapse is another critical point. According to the results, in many cases, people have a job. Still, to not respond to the family's expectations, the person has to either take on a more challenging job that can overcome the problems to be accepted in the family or work long hours in the same job. As a result, due to physical conditions at the beginning of quitting and not being able to work much, as well as abandoning treatment and recovery priorities and distancing from them, he turns to compensatory use, and eventually, relapses occur.

The probability of relapse will be very low if the person is unemployed but does not face economic-social challenges. Because in a short period of time, he has to do a lot of work to restore the lost economic-social base and gain family and social acceptance and credit and even recognition of his inherent roles (such as children, husbands, fathers, etc.). He works long hours but is unable to reduce this gap, so he takes refuge in addiction and uses drugs as a compensatory element to work more, but relapse occurs in a short period of time, and the person suffers a double failure.

It means that not only did he not succeed in solving the problems and being accepted in the family, but he turns to using again and again, and experiences more rejection along with blame and despair.

Because of this failure, the person suffers from social shame. He no longer wants to be in the company of family, society, and even friends, and he does not have supporters of his recovery. This means that consumption will be a salve for these pains, while in the previous stage, consumption was considered compensatory.

Finally, with the continuation of these pains and the person's despair of returning to the embrace of family and society and regaining his base, the probability that overdose, which means excessive use, to die and commit suicide will be very high.

The phenomenology of drug use:

Another new and important finding of this research was the phenomenology of drug use. We have discovered and introduced four phenomenologies of drug use, which include intoxication use, compensatory use, palliative use, and excessive. Whereas, until now, the general belief was that people use drugs only for intoxication.

5- Conclusion:

Finally, according to these findings in qualitative research, we cannot easily talk about relapse and the effect of a factor on it, but essential and unknown or less known dimensions of relapse are discovered by in-depth investigation of each of these crucial factors that can have a practical application in therapeutic interventions, and prevent the wastage of energy, financial and human resources in the society, and also help to strengthen the family and society by reducing social and family problems caused by relapse. The result of this research showed that the issue of rebuilding the economic state, as well as recovering the social state, plays a significant role in relapse, and the lack of attention to this issue has put people under double pressure to solve this problem in the post-quit period, and failure in this direction leads to the tendency of people to drug use again in the form of soothing and relief use. and then relapse occurs. Designing and compiling a social monitoring program with a relevant organization's support can effectively reduce these cases.

Keywords: relapse, economic base, social base, addiction.

DOI: [10.71854/soc.2025-129907](https://doi.org/10.71854/soc.2025-129907)

Identification and ranking of social factors affecting work balance in sports teachers

Sarah Asdalahi [0000-0002-6537-6346](https://orcid.org/0000-0002-6537-6346)

Department of sport Science, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, iran

, **Seyed Ehsan Amirhosseini**¹ [0000-0003-4026-162X](https://orcid.org/0000-0003-4026-162X)

Associate Professor, Department of sport Science, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, iran

, **Sardar Mohamadi**³ [6346](https://orcid.org/6346) [-6537-0002-0000](https://orcid.org/-6537-0002-0000)

Professor in sport management department, university of Kurdistan, Sanandaj, Iran

Vali Nowzari [0000-0002-2451-6024](https://orcid.org/0000-0002-2451-6024)

Department of sport Science, Arsanjan Branch, Islamic Aazad University, Arsanjan, Iran

Introduction:

Enriching the balance of work by attracting background resources (social support in the work environment, sufficient income, and confidence in the future of employment), personal resources (characteristics, optimism, skills, and self-esteem), and structural resources (such as social ties in the family environment and the provision of self-confidence by family members) has a positive effect on the way people function.

In general, from what has been said, satisfaction and dissatisfaction are not the two ends of a continuum. As many think, lack of satisfaction is not unilaterally the result of low or high salaries, although they are also affected by it. Instead, job satisfaction results from the impact of many factors such as needs, interests, motivations, attitudes, and personalities of people on the one hand, and job coordinates such as work environment, organizational atmosphere, organizational culture, and management on the other hand. If these factors support each other, they will cause a state in which a person feels satisfied. Therefore, enriching the work balance by attracting background resources (social support in the work environment, sufficient income, and assurance of future employment), personal resources (characteristics, optimism, skills, and self-esteem), and structural resources. (such as social bonds in the family environment and providing self-confidence by family members) has a positive effect on the way people function. Therefore, the current research aims to explain the work balance model in

---

¹ Corresponding Author:

sports teachers, and it intends to answer the question, how is the explanation of the work balance model in sports teachers with the approach of the openings of hope and darkness?

Methodology:

Considering that the primary purpose of this research is to identify and rank the factors influencing work balance in sports teachers, the current research is applied research. In terms of nature and method, it is descriptive and from the field branch.

This study selected physical education teachers with a doctorate in sports management, official employees, and more than 10 years of work experience as the studied population. This study used the network analysis process technique to prioritize the criteria. Saati believes that ten experts are enough for studies based on pairwise comparison. Also, Riza and Vasilis (1988) point out that the number of experts as interviewees should not be large and suggest a total of 5 to 15 people. Due to the importance of the discussions and comments, the questionnaire was distributed among 50 experts. Due to the limited size of the statistical population, sampling was not done, and the sample size and the population were equal. The methods of collecting information in this research are divided into two categories: library and field. Library methods were used to collect information related to the subject's literature, and the background of the research, and field methods was used to collect information to confirm or reject the research hypotheses. A questionnaire was used to collect research data. ANP is used in the expert questionnaire to prioritize the main criteria for choosing the project method using techniques based on paired comparison. These questionnaires are organized based on the spectrum of 9 degrees per hour. This research uses the hourly pairwise comparison model to design the expert questionnaire. Using this model, the relative importance of criteria is estimated using numbers that are the principles of ANP. This research used the network analysis process (ANP) to determine and prioritize the indicators and measure the internal relationships under the criteria. For this purpose, the pairwise comparison matrix was used to determine the weight of the requirements. The current research has been carried out in several stages and using several techniques. The calculations related to the ANP technique were performed using the Super Decision software.

Results:

The results showed that the criterion of family-friendly policies, with a normalized weight of 0.294, is the priority. The modeling criterion, with a normalized weight of 0.269, is the second priority. The measure of flexible work arrangements, with a normalized weight of 0.267, is the third priority. Finally, the self-care criterion, with a normalized weight of 0.171, is the last priority.

Conclusion:

It seems that managers and employees understand the meaning and concept of work and consider work values to align with their values. The meaningfulness of work in this organization creates employees' motivation and dependence on work. When the employees of this organization experience the meaningfulness of work, people will be internally motivated, satisfied with their personal growth, and make the best use of opportunities. In this case, when the employees understand the meaning of work, they are more motivated to perform work activities and will do their work in the best way. As a result, they will be away from job stress, their satisfaction with themselves and their lives will increase, and they will experience a happier life. This hypothesis's

results align with the research of Kashyap and Arora and Hackman and Oldham. Therefore, managers are suggested to have flexible working hours so employees can rest during the work week. Also, make the work environment safe, away from any emotional, verbal, and physical abuse, and with facilities such as health care. By involving the employees in the work, the managers should make them believe that the organization and the employees need each other to achieve the goals and also that the organization pays attention to the needs of the employees and responds to them.

Keywords: work balance, PE teachers, family-friendly policies

---

DOI: [10.71854/soc.2025-183296](https://doi.org/10.71854/soc.2025-183296)

The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Social Rehabilitation of Recovering Addicts in Tehran

Mohammad Ali Ghazalsaflo [0000-0001-6724-9124](https://orcid.org/0000-0001-6724-9124)

PhD Candidate in Sociology, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Hossein Dehghan¹ [0009-0006-4104-9849](https://orcid.org/0009-0006-4104-9849)

Assistant Professor of Sociology, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Feizolah Norouzi [0009-0007-1224-1433](https://orcid.org/0009-0007-1224-1433)

Assistant Professor of Sociology, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Extended Abstract

Introduction

Non-governmental organizations (NGOs) generally refer to institutions that are not directly part of the government structure but play an important role as intermediaries between the individual, the government, and society. A large number of these NGOs are active in the field of drug addiction prevention, treatment, and deterrence. One of the best and most effective ways to prevent addiction is to use the capacity of non-governmental organizations (NGOs). These organizations have serious plans in this field due to their effective communication with the public, and their programs have always been more effective than other programs in combating drugs. Returning a person with an addiction to society requires the cooperation and efforts of family, friends, government and non-government institutions, as well as the person with an addiction himself. They need to be assured that everyone in society will accept them. In addition, They must be given appropriate job opportunities and the necessary training to function as a healthy and valuable member of society. On the other hand, in examining approaches to preventing relapse in people with an addiction, some models focus on post-discharge care. In this regard, one of the most critical measures is to create a deep awareness of the internal and external triggers that may lead individuals to risky situations. Many family members help people with an addiction in ways that are detrimental to them and themselves. In this context, it should be noted that addiction is a disease and requires adequate social support. While rehabilitation centers play a positive role in the social rehabilitation of people with an addiction, they face challenges such as financial constraints, lack of adequate staff training, and social barriers. These challenges prevent many people with addiction from receiving appropriate services after quitting drugs and hinder their reintegration into society. As a result, there is a need for more government and social support to improve the

---

¹ Corresponding Author: fallah.e1864@gmail.com

performance of these organizations. One of the most critical issues in the social rehabilitation of people with an addiction is providing conditions in which people with an addiction have a strong motivation to return to society. Non-governmental organizations can help increase the individual and social motivation of recovered addicts by providing job opportunities, skill training, and creating supportive environments. Research has shown that increasing motivation in the rehabilitation process facilitates a return to a healthy and sustainable life. One of the critical obstacles in social rehabilitation is the negative and stereotypical attitude of society towards recovered addicts. These attitudes can hinder social acceptance and a healthy return to society. Semans can play an essential role in changing these attitudes; considering these points, this study explains the role of non-governmental organizations in the social rehabilitation of recovered addicts in Tehran and seeks to answer the question of how Semans can play a role in this process.

Methods

This study aimed to answer the question, "What role do NGOs play in the social rehabilitation of recovering addicts in Tehran?" This research utilized a quantitative survey method. The statistical population included all recovering addicts who benefit from NGO services in Tehran. A simple random sampling technique was used, with a sample size of 300 individuals. Data were collected using a standardized questionnaire and analyzed using SPSS version 26. The ethical considerations of the study were as follows: All participants participated in the study voluntarily. They were informed of the principles of confidentiality and privacy of the participants' information and were assured that all information would remain completely confidential. Finally, all participants were thanked. Correlation test results revealed a significant direct relationship between social support, need satisfaction, social participation, and social supervision in enhancing the social rehabilitation of people with an addiction.

Results

Results showed a positive and significant correlation (0.532) between NGOs and social rehabilitation, indicating that social rehabilitation also improves as the level of services and support these organizations provide increases. Additionally, the positive and significant correlations between social support (0.432), social control (0.421), need satisfaction (0.296), and social participation (0.354) with social rehabilitation suggest that an increase in each of these variables can contribute to improved social rehabilitation. The beta coefficient of 0.453 for NGOs indicates a positive impact on social rehabilitation, suggesting that creating support networks, providing essential services for recovering people with addiction and enhancing opportunities for social participation create a suitable foundation for social rehabilitation.

Conclusion

NGOs play an essential role in solving social problems by creating a community life space in society and its progress. As independent eyes of society, these diverse and numerous associations facilitate participation in broader dimensions of society by focusing on daily activities and not just political events. They help to awaken and alert society by addressing minor issues. In network theory, attention to social relations and social bonds of the network, instead of focusing on society and its structures as an abstract whole, is directed to the multiple social arenas in which individuals are involved. By participating in these arenas, individuals are connected to society.

According to this view, the existence of associations in society helps to create and expand social networks and thereby provides the basis for increased social participation, especially among recovered addicts. The services and activities of NGOs have an impact on the satisfaction of the needs of recovered addicts, such that only one percent of the needs of these people in Tehran are satisfied by these organizations. This impact is very low, but nevertheless, one of the positive effects of the rehabilitation centers in Tehran is the satisfaction or satisfaction of the needs of recovered addicts. The satisfaction of needs, whether carried out by the government or NGOs, is based on the social participation of the people and flows through the network of social relations within the society. Therefore, the broader the scope of this social network, the more social relations will be created and, thus, the greater the social participation within the society. Since people refer to the relevant institutions to meet their needs, the services and activities of NGOs play a significant role in satisfying the needs of recovered addicts.

Keywords: NGOs, social rehabilitation, recovering addicts, social support, social participation

DOI: [10.71854/soc.2025-126593](https://doi.org/10.71854/soc.2025-126593)

The study of teenage girls' understanding of body beauty in the identity process, case study: Khorramabad city

Asgar Mohammadi [6594-8419-2000-000](https://orcid.org/6594-8419-2000-000)
Associate Professor, of Sociology, Dehaghan Branch, Islamic Azad University, Dehaghan, Iran.

Sahar Heydari [0009000643834170](https://orcid.org/0009000643834170)
Ph.D. Candidate of Cultural Sociology, Dehaghan Branch, Islamic Azad University, Dehaghan, Iran.

Extended Abstract

Introduction:

Naturally, human tends to see beauty, understand it, seek it, create it, and organize their individual and collective life according to it (Shahdadi, 2015: 60). This trend in the culture of modernity, at the individual and social levels, is an identity-building material and a space that exposes the individual to the reading and evaluation of others (Etmidamifard and Hosseinzadeh, 1400: 476). Like many countries in transition, Iran has changed its formation and sources of identity through the world of information and is not in a suitable cultural context. Studies have shown that young girls may be more obsessed with their appearance and consider attention to other aspects of development, such as education or independence, less critical (Tigman, 2005: 379). In recent years, beauty has become a concern of many girls at a young age; it can be easily seen in the public spaces of society and with more intensity in virtual social networks. For many of these people, having a body and a face that is by the shared norms and standards of beauty is considered a desirable identity characteristic and is of great importance. Such orientations adopted by these people conflict with some of the cultural and social values governing society. Because in the system of customs that govern our society, concern for beauty and trying to define a part of one's identity through it is not accepted for girls at a young age, and usually in the social-cultural context of Iranian society, girls are not accepted. Unlike young girls, makeup and beauty-related actions are not expected at a young age. Understanding this fact leads to the reflection that "understanding the beauty and trying to acquire it as a desirable identity-building component for girls at a young age" is the product of what objective and subjective conditions and relationships govern society. The methodology of such a problem can lead to a better understanding of the issues related to

the identification processes of girls at a young age and make it possible to formulate solutions that can plan and manage such issues.

Theoretical literature

According to Turner, changes such as industrialization, individualism, and modernity have caused attention to the body, and the body has become connected with its identity and concept in this era, and of course, the emergence of modernity is wholly related to the development of consumerism and consumption (Turner, 1996: 7 quoted from Bagheri et al., 1400: 400). Giddens believes that due to the phenomenon of widespread dissemination of western cultural patterns at the international level, which is intensified and facilitated through mass media and new communication technologies, on specific values related to the forms and Ideal body sizes and objective goals are considered on the behavior of people, especially women, in different societies to harmonize or bring their body characteristics closer to these values (Giddens, 2003: 4). Shilling (1993) believes that the body may best be thought of as an incomplete biological and social phenomenon that changes within a range as a result of its participation in society. Therefore, the body is in a continuous state of "unfinished." The body as a being is becoming. A project that must be worked on and completed as a part of one's identity". Based on the research of Emily Martin (1994), "body" is related to the concept of the immune system, which now underpins our thinking about the body, organizations, machines, politics, etc. Featherstone (1991) argues that the body is reproduced as a means of self-expression reinforced by consumerism. Body projects are attempts to create and maintain a coherent and sustainable sense of self-identity through attention to the body, especially its appearance (Featherstone, 1991). Baudrillard (1990) believes most people in traditional and early industrial societies worked with their bodies. Today, an increasing number of people in post-industrial societies do not work with their bodies; instead, they work their bodies. According to Bourdieu (1986), the physical dimension is so vital that it can only be seen as a part of cultural capital. The management and development of the body itself has a fundamental role for human agency in general, the production of cultural and economic capital, and the achievement and maintenance of status. In his study, Goffman (1959) uses the "dramaturgical approach," which refers to the performance method used by the actor, and its meaning is related to the broader social context. Interaction is considered a "performance" shaped by the environment and the audience and is formed to provide "effects" to others consistent with the actor's goals.

Research method

The present research has used the phenomenological method to understand the perception of teenage girls in Khorramabad city about body beauty in the process of identification, and to collect raw data, a semi-in-depth interview method has been used. The statistical population of this research is all girls under the age of fifteen living in Khorramabad city. After conducting interviews with 21 teenage girls, the researchers concluded that the information obtained from the participants was repeated, and no new data was produced. The research tool and the main interview questions were developed based on the research literature. The general question was started around the nature of the topic and expanded according to the interviewees' answers.

Research findings

The perception of beauty by girls under fifteen can be seen as the product of their interactions with various elements of the new world. "Identifying with a celebrity," "being validated in interaction," "acquiring social capital," "taking advantage of opportunities," and "physical idealism" are themes that girls under the age of fifteen express their actions. Under their influence, they shape their body so that their physical identity is beautiful; in other words, they look like "a person with a beautiful body." Usually, such perceptions of beauty are legitimate and accepted by society for young people and people who pursue beauty according to their age. Therefore, transforming these ideas for teenagers can be a social issue that motivates wide-ranging reflections.

conclusion

Girls under fifteen can understand beauty as a product of their interactions with different elements of the new world. "Identifying with a celebrity," "being validated in interaction," "acquiring social capital," "taking advantage of opportunities," and "physical idealism" are the themes that girls under the age of fifteen express their actions. Under their influence, they shape their body so that their physical identity is beautiful, and in other words, they look like "a person with a beautiful body". The result of this research shows that the understanding of "girls under the age of fifteen of Khorram Abad city" is not much different from the understanding of young people.

Key words: adolescent girls, body beauty, identification process, phenomenology, Khorramabad city.

DOI: [10.71854/soc.2025-127179](https://doi.org/10.71854/soc.2025-127179)

Sociological study of the role of the media in representing the effects of poverty in society and attracting donors

Seyed Mustafa Mousavi [0009-0000-5253-4416](https://orcid.org/0009-0000-5253-4416)

PhD Candidate, Department of Sociology, Bushehr branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran

Gholamreza Jafarinia¹ [0000-0002-4858-1399](https://orcid.org/0000-0002-4858-1399)

Associate Professor of Sociology, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran.

Habib Pasalarzadeh [0009-0000-4169-6126](https://orcid.org/0009-0000-4169-6126)

Assistant Professor of Sociology, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran

Introduction:

Without the media being positioned in a specific way and serving as a model for development in all spheres—economic, cultural, and social—no change or progress can occur in society. In actuality, the media system reflects the place of the communication system within a society's political system, which is impacted by its members' various needs and desires, its unique experiences, its political and social structure, and its social control system. As a result, the media plays a part in all societies. The media's portrayal of poverty appears to have been stereotyped, and it hasn't done much to represent and elevate the voices of the impoverished. Nonetheless, the media can effectively alleviate poverty by considering the dual roles of educating and fostering social cohesion in reaction to the surroundings. By covering poverty from various perspectives, the media can paint a diverse picture of poverty and the impoverished in society, blame one party for it, or portray them as one of the social interest groups with expectations and demands. Even though there have been independent studies on the value of looking at poverty in the media from the audience's and the public's point of view, these programs still make up a relatively small portion of all mainstream media programs. Of course, the fact that media owners are uninterested in tales about poverty may be one of the factors contributing to the current state of affairs, as these subjects run counter to the commercial ethos that controls the media. This institution's primary responsibility is to prepare and produce a variety of cultural, artistic, social, and economic programs that deal with poverty portrayal and donor attraction. These programs are highly successful on their own. In

---

¹ Corresponding Author: G.jafarinia@gmail.com

this context, the current study investigates the sociological function of the media in drawing donors and portraying the social impacts of poverty.

The main philosophy of promoting a culture of sound and charitable behavior is to prevent the spread of poverty and harm to the weakest segments of society because poverty is one of the main factors that destroy all societies. Economic poverty is the basis for psychological, cultural, social, and spiritual poverty in society, which, as it spreads, will lead to the growth of deficiencies and the violation of moral values. On the other hand, today, with the advancement of technology and the fulfillment of past needs, good deeds and charity have been added to the scope of new needs, and countries are inevitably seeking to respond and fulfill these needs to achieve an ideal society with an emphasis on increasing development as a concept for the highest level of their lives. To achieve development, various patterns, theories, and models have been proposed, the most important of which is the promotion of endowments, good deeds, and charity to meet society's needs. Endowments are one of the best and most lasting manifestations of good deeds and charity to the people, serving fellow human beings and contributing to the interests of society, and regulating cultural, social and economic affairs. Non-governmental organizations, as a complement to the government sector, have a unique position in achieving development goals and encompass various activities and different areas of politics, culture, religion, economy, environment, social affairs, combating poverty, etc.

Methodology:

Research Method: The research method used in this study is the mixed exploratory research method. Therefore, the qualitative research method and the grounded theory strategy have been used to achieve the dimensions and components of representation. In the qualitative dimension, to identify the appropriate pattern of poverty representation, after examining and studying the relevant theoretical foundations, indicators, dimensions, and items suitable for measuring and presenting the appropriate representation model, an attempt was made to obtain a comprehensive picture of the components and indicators of poverty through the Delphi method and interviews with experts in the field of media, economic experts and benefactors of Fars Province, the Fars Province Relief Committee, Fars Central Radio and Television, news agencies and virtual media. The sampling method in the qualitative part is theoretical sampling, which was determined using the saturation principle of 35 people. This method collected the necessary information based on in-depth semi-structured interviews with the participants and then coded. The research method in the quantitative part is the descriptive survey type. Initial interviews were conducted with the target population. We provide a questionnaire to measure the concepts gathered from the interviews in a population. The sample included 384 people. Confirmatory factor analysis was used to check the questionnaire's content validity from the

professors' perspective and the construct validity. Cronbach's alpha was also used to check the reliability, which was calculated to be 0.76 for the entire questionnaire. Finally, the data obtained from the questionnaires were processed using EXPERT CHOICE software in the Windows environment, and data analysis was carried out at two levels: description and explanation. Since the present study attempts to develop a poverty representation model, a structural equation model is necessary.

Research findings:

The results obtained for the media's performance in representing the effects of poverty in society and attracting donors were categorized into 52 open codes and five axial codes. Accordingly, the media's performance in representing the effects of poverty in society and attracting donors was categorized into five general categories: representing the causal conditions of poverty in society, representing religiosity and the culture of poverty, representing social capital and poverty, representing attracting donors and institutions and representing the consequences of poverty.

Conclusion:

The results showed that all components of media performance have appropriate factor loadings, and the identified indicators have appropriate explanatory power of media representation.

Keywords: Media, Poverty, Religiosity, Social Capital, Donor

DOI: [10.71854/soc.2025-129454](https://doi.org/10.71854/soc.2025-129454)

Studying Factors Affecting Social Tolerance with a Meta Combination Approach

Zahra Heydari [0009-0002-4449-8691](https://orcid.org/0009-0002-4449-8691)

PhD candidate of Sociology, Faculty of Law and Humanities, Kashan University.
Kashan. Iran .

Mohsen Niazi¹ [000-0002-4469-7116](https://orcid.org/000-0002-4469-7116)

Professor Department of Social Sciences, Kashan University, Kashan. Iran .

Introduction

Peaceful coexistence is one of the key factors for the stability and survival of human societies. Violence and non-violence are dependent on collective attitudes and practical encounters with the "other." The factors that create "otherness" and the cultural mechanisms for dealing with the "other" are fundamental issues for humans in social life, directly impacting their quality of life. The type of actions in dealing with the "other" falls within a range of choices, from violence and exclusion to tolerance and acceptance. Identifying the factors that influence social tolerance can be a step toward recognizing and removing barriers to tolerance and promoting human development. Accordingly, the primary aim of this article is to identify the factors that influence social tolerance. Some studies have been conducted on social tolerance in Iran; however, the abundance of studies and their contradictory findings, along with partial investigations, have failed to provide a comprehensive picture of the research conducted in this area. Therefore, examining the issue from different angles and through meta-analytical research methods is significant and necessary.

One of the precise methods for studying research outcomes is the meta-synthesis method, which allows researchers to systematically use the findings extracted from studies related to the research topic. The main issue in this study is to explore how much attention researchers have given to the factors affecting the level of social tolerance, given its importance for social cohesion and the impact of intolerance on social division and its consequences. Highlighting the general trends in research can guide future studies in this conceptual field. Therefore, in this study, to understand the current status and level of tolerance components in Iranian society, we utilize the meta-synthesis method to review articles and studies on the measurement and study of tolerance levels. We seek to answer questions such as: Based on the findings of the reviewed studies, what are the dimensions of social tolerance in Iran? What are the

---

¹ .Corresponding Author: niazim@kashanu.ac.ir

key factors affecting social tolerance in Iran? To this end, after identifying the factors influencing social tolerance, we have categorized them based on conceptual similarities and finally provided a summary of all the findings from the synthesis of the articles.

Methodology

This research was conducted using the qualitative meta-synthesis method to systematically review the findings of previous studies in this conceptual field. Data were collected from credible databases containing articles published between 1390 and 1400 (Iranian calendar), comprising 19 articles. The data analysis was carried out through open coding. In the findings of this research, 46 codes were identified, which were categorized and synthesized based on conceptual similarity. These extracted codes were classified into 46 components and 12 overarching concepts. Ultimately, a comprehensive framework for various forms of social tolerance was developed, which can serve as a valuable guide for future researchers in this conceptual area

Findings

The findings indicate that no systematic study of this kind has been conducted previously, and each prior research has only focused on specific aspects or a few dimensions of social tolerance. Regarding social tolerance, the study identified religious tolerance, political tolerance, tolerance towards criminals, moral tolerance, and tolerance towards the "other" (including tolerance towards different ethnic groups, nations, and genders). Regarding the factors influencing social tolerance, the study highlighted general trust, social capital, religious and faith-related factors, cultural capital, personality traits, economic factors, and demographic variables. Based on the research stages, a conceptual framework was developed, incorporating the dimensions and components to provide a clearer understanding of the findings.

Conclusion

Based on the research findings, younger individuals often lack a full understanding of differences, as children are less aware of subtle distinctions. Additionally, certain social and economic concepts have not yet formed in their minds, meaning tolerance is not a significant criterion for them. However, as individuals grow older and develop a social identity through internalizing values during socialization, they begin to understand these differences. As a result, their perspective on social tolerance shifts according to the values and beliefs they have developed. Regarding gender, some emotional, personality, and psychological differences between men and women affect how each perceives tolerance. These gender-related traits influence the concept of tolerance for each, impacting their level of social tolerance in practice. Although expecting greater tolerance based solely on gender roles, particularly for women, might not be entirely accurate, the greater psychological and emotional capacity of women for tolerance often leads to this expectation. In social, economic, and cultural capital, societies with more outstanding capital in these dimensions tend to experience

a higher sense of general security, leading to fewer conflicts with other communities and a greater willingness to engage with other groups and nations. As a result, tolerance is more easily practiced. These forms of capital provide societies with tools and strategies to facilitate tolerance. Regarding religion, shared beliefs and the presence of ethical teachings and religious guidelines influence the tolerance process. Communities with shared religious beliefs have a unifying factor that strengthens their cohesion. Moreover, religious teachings often emphasize peace, friendship, tolerance, coexistence, and helping others, which positively affect the promotion of tolerance within society.

Keywords: Tolerance, Forbearance, Meta-synthesis, Social Tolerance.

Journal of Sociological Researches

2025 (Winter), Vol. 18, No.4

License: Islamic Azad University, Garmsar Branch

Director: Dr. Soheila Alirezanejad

Chief Editor: Dr. Seyed Mohammad Sadegh Mahdavi

Executive Director: Dr. Soroush Fathi

Editorial Board:

Dr. Bagher Saroukhani, Professor, Tehran University, Tehran, Iran

Dr. Ali Akbar Farhangi, Professor, Tehran University, Tehran, Iran

Dr. Mehrdad Navabakhsh, Professor, Islamic Azad University science & Research Branch, Tehran, Iran

Dr. Seyed Mohammad Sadegh Mahdavi, Professor, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Dr. Khadijeh Safiri, Professor, Alzahra University, Tehran, Iran

Dr. Mansour Vosoughi, Professor, Tehran University, Tehran, Iran

Dr. Ali Reza Mohseni Tabrizi, Professor, Tehran University, Tehran, Iran

Dr. Tahereh Mirsardoo, Associate Professor, Islamic Azad University Garmsar Branch, Garmsar, Semnan, Iran

Dr. Soheila Alirezanejad, Associate Professor, Islamic Azad University Garmsar Branch, Garmsar, Semnan, Iran

Dr. Soroush Fathi, Associate Professor, Islamic Azad University, West Tehran Branch, Tehran, Iran

ISSN: 1735-5516

This Magazine will be published in according to the 16th examination and approval commission of scientific magazines of Islamic Azad University, with the authority No 87/162342 dated 2004

Published by: Islamic Azad University, Garmsar Branch

Address: P.O. Box 35818/144 Garmar, Semnan, Iran, Tel: 0098232-4225009-12

***Journal of Sociological
Researches***

Islamic Azad University, Garmsar Branch

2025 (Winter), Vol. 18, No.4